

VIGILIA

2016 / 5

A teremtett világ védelméről

BAKONYI GÁBOR: *A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig*

ZLINSZKY JÁNOS: *Környezet- és teremtésvédelem*

NOBILIS MÁRIÓ: *Isten hozott, ökológia?*

Báthori Csaba, Juhász Anikó és Tomaji Attila versei

DONAUER EMESE: *Gabriel Marcel: Isten embere*

THIERRY LOISEL: *Gábriel kérése*

DEMETER MÁRTON: *Keresztény értelmiségi – értelmiségi keresztény?*

Beszélgetés Takács-Sánta András ökológussal

81. évfolyam	VIGILIA	Május
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Ökomegtérésünk	321
A TEREMTETT VILÁG VÉDELMERŐL		
BAKONYI GÁBOR:	<i>A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig</i>	322
ZLINSZKY JÁNOS:	Környezet- és természetvédelem	329
NOBILIS MÁRIÓ:	Isten hozott, ökológia?	343
SZÉP/ÍRÁS		
BÁTHORI CSABA:	Örök készülődés; Vagy-vagy (<i>versek</i>)	353
DONAUER EMESE:	Gabriel Marcel: <i>Isten embere (tanulmány)</i>	354
JUHÁSZ ANIKÓ:	Mozgások; S véste, vájta... (<i>versek</i>)	363
TOMAJI ATTILA:	Cinkosok; Ami vár; Lovasok (<i>versek</i>)	364
THIERRY LOISEL:	Gábriel kérése (<i>novella</i>) (Barna Anett fordítása)	367
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
TAUBER TAMÁS:	Takács-Sánta Andrással	373
NAPJAINK		
DEMETER MÁRTON:	Keresztény értelmiségi – értelmiségi keresztény?	383
EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS		
BABUS ANTAL:	Maria Jugyina: zongoraművész és szent őrült	388
KRITIKA		
POMOGÁTS BÉLA:	A bárány jegyében. Kalász Márton: <i>Gyermek-Bábel</i>	391
LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	Adalékok a <i>Saul fia</i> értelmezéséhez	392
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	395

Ökomegtérésünk

„Nem én kiáltok, a föld dübörög...” József Attila szavaira emlékeztet Ferenc pápa ökológiai enciklikája, amely a súlyosan sebzett, az emberi mohóságnak védtelenül kiszolgáltatott Föld jajkiáltását szóltatja meg. A *Laudato si'* témájában és stílusában is eltér a pápai enciklikák hagyományától, pedig szervesen kapcsolódik elődeinek hasonló megnyilatkozásaihoz. Sajátosan egyéni stílusán már nem lepődik meg az, aki olvasta az *Evangelii gaudium* apostoli levelet. A racionális érvek költői fordulatokkal váltakoznak, a tudományos és politikai gondolatmenetek a misztika mélyeibe vezetnek, horizontja az egész világot átfogja, megszólítja a pénzügyi hatalmasságokat és az államok vezetőit, de érinti a kisemberek mindennapjait is.

Az elmúlt évtizedekben az emberiség olyan mértékben zsákmányolja ki a világ természeti kincseit, a „fogyasztói társadalom” olyan pazarló életmódot folytat, hogy végzetes károkat okozhat lakóhelyén, a Földön. Romano Guardini már 1950-ben, az atomkorszak kezdetén rámutatott *Az újkor vége* című könyvében: az emberiség erkölcsi felelősségtudata nem tart lépést a tudományos-technikai haladással, s ez hosszú távon beláthatatlan következményekkel járhat. A tudomány és a technika fejlődése önmagában még nem teszi boldogabbá az embert, sőt pusztító hatalommá válhat az erkölcs kontrollja nélkül. A globális környezetszennyezés, a Föld nyersanyagkészleteinek kizsákmányolása mára megmutatta, hogy „a történelem egyik legfelelőtlenebb korszakába” jutottunk.

A túlélés legfőbb feltétele, hogy megváltoztatják „a globális fejlődési modellt”: kiszabadítják a „gazdasági-pénzügyi szektor egyeduralmából”, a „pénzvilág és a fogyasztás ördögi köréből”, a „rövidlátó hatalomszerzés”, a minden más szempontot felülíró „haszonmaximálás” elvéből. Ferenc pápa ezen túllépve „bátor kulturális forradalmat” sürget: „ökológiai megtérést, nevelést”, sőt „ökológiai lelkiséget, misztikát”, amely „Isten gyöngéd szeretetének tervét” ismeri fel minden teremtményben.

Az emberiség válaszüthoz ért: lakóhelyét, a Földet, és önmagát pusztíthatja el, ha nem definiálja újra a fejlődést, nem állítja helyre felelős kapcsolatát a természeti és társadalmi környezettel. Az élet valódi minőségét nem az anyagiak habzsolása biztosítja, hanem a szeretet és a gondoskodás kultúrája, az egyetemes szolidaritás a természettel és a Földön élő minden emberrel, beleértve az utánunk jövő nemzedéket is. A dokumentum visszatérő fordulata: „minden mindennel összefügg”. Egyetlen emberi család vagyunk, felelőséggel tartozunk a természeti és a társadalmi környezetért, elsősorban a leginkább kiszolgáltatottakért: a szegényekért és a környezetünkért. „A világot hazaként kell felfognunk, az emberiséget pedig népként, amely egy mindenki otthonául szolgáló házban lakik.”

A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig

BAKONYI GÁBOR

1949-ben született. Zoológus és ökológus, a Szent István Egyetem Mezőgazdaság- és Környezettudományi Karának ny. egyetemi tanára.

A környezet pusztítása kétségkívül korunk egyik súlyos problémája. Ismert, hogy az emberi tevékenység hatására változik a föld klímája, hatalmas jégtömbök olvadnak el a sarkokon, egyre több a sivatagos terület, gyorsuló ütemben halnak ki a fajok, világszerte csökken a biodiverzitás, Peking és más nagyvárosok szennyezett levegőjében fuldokolnak a lakók, az óceánokban műanyag hulladékokból összeállt, sziget nagyságú tömbök úsznak, fosszilis energiatartalékaink kimerülőben vannak, az ételeinkben levő színező anyagok, stabilizátorok, állagjavítók, emulgeáló szerek, aromák, ízfokozók hosszú távú hatásai nem nagyon ismertek, az élővizekbe kerülő egyes gyógyszermaradványok megváltoztatják a halak nemét; és a sor még igen hosszan folytatható lenne. Nem kétséges: a bioszféra pusztítása igen nagy probléma, már-már az emberiség létét veszélyezteti. Most mégsem ezekről a gondokról fogok írni, hanem a problémakör másik oldalát próbálom röviden körüljárni. Nevezetesen azt a kérdést teszem fel, hogy mennyire vagyunk tehetetlenek a környezeti problémák megoldásában? Milyen tanulságok körvonalazódnak az elmúlt évtizedek környezetvédelmi erőfeszítéseinek eredményeképpen? Reménytelen-e a környezet további pusztulásának megakadályozása, a hibák orvoslása, vagy pozitív példák is találhatóak? Lehetséges-e a hibák orvoslása?

A DDT-használat rövid története

¹William J. Baumol:
*Productivity growth,
convergence, and
welfare: what the long-run
data show.* The American
Economic Review, Vol.
76, No. 5 (Dec. 1986),
1072–1085.

²Rachel Carson:
Silent spring. Houghton
Mifflin – Riverside Press,
Boston – Cambridge,
MA, 1962. (Magyarul:
Néma tavasz. Ford.

A múlt század elején-közepén az iparilag fejlett országok bruttó nemzeti terméke exponenciálisan növekedett. Elég egy pillantást vetnünk az USA adataira ebből a korszakból, rögtön látjuk a növekedés egyre gyorsuló mértékét.¹ Mindennek háttérében az ipari fejlesztések számának gyarapodása, a gyártási technológiák korszerűsítése, hatékonyságuk fokozódása, a mezőgazdaság iparosítása állt. A nyersanyagforrások olcsónak és szinte kimeríthetetlennek tűntek, ezért gazdaságos felhasználásuk nem volt cél. A kíméletes környezethasználat nem volt szempont. A korszak szimbóluma, sokak vágyálma a hatalmas hátú „szárnyakat” viselő, szélben-hosszában nagy, benzinfaló Cadillac gépkocsi lett. Növekvő kényelem, gyarapodás, fellendülés, jólét, biztonság jellemezte a korszakot. Ebbe a közegbe robbant be 1962-ben a hidrobiológus Rachel Carson könyve, a *Néma tavasz*.²

A mű korszakos jelentősége nem vonható kétségbe. A szerző, aki nem csupán biológus, az Amerikai Halászati és Vadászati Hatóság alkalmazottja, ügyintézője, de jó tollú, ismert, tudománynépszerűsítő író is volt, az említett biztonságba vetett korlátlan hitet rontotta le egy pillanat alatt. Mivel hivatalában a DDT hatóanyagú rovarirtó szerrel és

Makovecz Benjamin.
Katalizátor Kiadó,
Páty, 2007.)

Előnyök és hátrányok

hasonló növényvédő szerekkel kellett foglalkoznia, a kedvező hatások mellett rálátott ezek mellékhatásaira is. Feltűntek az alkalmazások súlyos árnyoldalai is, amiket a gyártók nem kötöttek a felhasználók orrára. A korból származó egyik reklámfényképen a strandon pihenő embereket szórják be DDT porral, bizonyítandó, hogy az anyag emberre nem veszélyes. A szer sokáig megmarad a természetben. Talajban 2–15 év, mire a kijuttatott mennyiség fele elbomlik. Fontos tény továbbá, hogy a DDT bomlása során keletkező vegyületek is mérgezők. Gyakorlatilag a föld minden szegletében megjelenhet, mivel a szél elsodorhatja a levegőben, a nagy tengeri áramlatok útján pedig a legtávolabbi sarkvidéki tengerekbe is eljuthat. A szétszóródásnak persze az a következménye, hogy nem csupán azokon a területeken fejt ki hatását, ahol alkalmazni akarjuk, hanem messze azokon túl is, és nem csupán a célszervezetekre, hanem a hasznos élőlényekre és az emberre is.

Kétségtelen, hogy a DDT emberi életek millióit mentette már meg. Nem véletlen, hogy ez az egyetlen növényvédő szer, amiért felfedezője, Paul Hermann Müller 1948-ban orvosi Nobel-díjat kapott. A második világháború alatt a katonákon tanyázó, fertőzéseket terjesztő tetvek és poloskák számának gyérítésében, és így az általuk terjesztett, gyakran halálos fertőzőbetegségek áldozatai számának csökkentésében döntő szerepe volt, de a háztartásokban is alkalmazták. Idősebbek gondolhatnak a Matador vagy Gesarol fantázianevű, DDT hatóanyagú porokra, amikkel a lakásokból irtották a parazita rovarokat. A háború után Európába behurcolt burgonyabogár kártételeinek jelentős mérséklését is ennek a szernek köszönhetjük. A nagyobb burgonya-termés komolyan segítette az éhínség leküzdésében. Igaz, a mai napig emlékezem a szerrel kezelt burgonya nem felejtendő szagára, keserű ízére. Az 1940-es évek végén Magyarországon DDT készítménnyel irtották ki a maláriát terjesztő szúnyogokat, és ezzel a szerrel tudták megakadályozni ennek az igen veszélyes betegségnek az itthoni terjedését.

Az előbb említett előnyök mellett lassan számos hátrányra is fény derült. A DDT lassú bomlása miatt nehezen tűnik el a környezetből, felhalmozódik a táplálékláncokban, leginkább a csúcsragadozóknak, így az emberben is. Legismertebb hatása, hogy a madarak tojásbélyegét képző szerv normális működését gátolja. Ennek következtében a tápláléklánc végén található ragadozó madarak tojásbélyeg elvékonyodik, a kotló madarak súlya alatt pedig összeroppannak a tojások, így az ökoszisztémákban igen fontos szabályozó szerepet játszó csúcsragadozó madárfajok populációi összeomolhatnak, eltűnhetnek, ahogy ez például a fehérfejű rétisas (*Haliaeetus leucocephalus*) esetében sok helyen előfordult. Az emberre gyakorolt hatása kevésbé egyértelmű, nehezebben bizonyítható, de az már kiderült, hogy idegrendszeri és immunrendszeri problémákat biztosan okozhat.³ Érdekes adat, hogy az előbb említett okok miatt a világon először 1968-ban Magyarországon tiltották be a használatát.

Carson tudománypopularizáló munkásságának sok haszna volt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a környezetet nem lehet vég nélkül terhelni mesterséges anyagokkal. Kimutatta, és a nagyközönség számára is ért-

³Walter J. Rogan –
Aimin Chen: *Health risks
and benefits of bis
(4-chlorophenyl)-1, 1,
1-trichloroethane (DDT)*.
The Lancet, 2005 Aug. 27
– Sep. 2, 366 (9487),
763–773.

hető és élvezhető írásban mutatta be, hogy a haszon mellett a kevésbé látványos, ámde legalább annyira fontos mellékhatásokkal, hosszú távú jelenségekkel is foglalkozni kell. Könyvével tömegeket tett érzékennyé a környezeti problémákra. Tevékenységének tulajdonítják továbbá, hogy 1970-ben létrehozták az amerikai Környezetvédelmi Hivatalt (*Environmental Protection Agency*), aminek feladata a különböző államigazgatási szinteken szétszórt, elaprózott környezetvédelmi tevékenységek összehangolása és egységesítése volt. Ez az intézkedés példaértékű volt sok más ország számára. Magyarországon viszonylag korán, 1977-ben jött létre az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal. Ma már minden iparilag fejlett országban létrejöttek a környezetvédelemmel, a környezeti problémák felismerésével és korrigálásával foglalkozó intézmények, állami szervezetek. Ezek megtilthatják például azoknak a vegyületeknek további forgalmazását, amelyeknek az előállítás és engedélyezése során nem, de a használata közben káros hatás derül ki. Fontos változást jelentett az is, hogy az állampolgárok felismerték a környezeti problémák súlyosságát, és érdeklődni kezdtek a környezeti kérdések iránt. Kialakultak azok a társadalmi formák és civil szervezetek, amelyek segítségével az emberek egyénileg, vagy csoportosan nyomást tudnak gyakorolni az államok felelős szervezeteire és a gyártó cégekre, hogy gondosabb, alaposabb vizsgálatok után kezdjenek csak árusítani újabb terméket, például növényvédőt, vagy más olyan anyagot, ami a környezetben kárt tehet.

A savas esők megszüntetése

A múlt század második felében az egyik legfenyegetőbb környezeti veszély az iparilag fejlett államokban, így Európában is, a savas eső volt. Hatását szinte véletlenül fedezték fel egy ökológiai kísérleti állomáson az Egyesült Államokban, ahol erdei ökoszisztémák anyagforgalmát vizsgálták. Vízanalíziseket is végeztek az erdőkben folyó patakokban, és észrevették, hogy annak a patakknak a savassága, amely ipari területekről származó esővizet gyűjtött össze, sokszorosa volt annak, amelyikben tiszta esővíz folyt.⁴ Az okokat kutatva rájöttek, hogy alapvetően a gyárakból kikerülő kéndioxid és a nitrogénoxidok felelősek ezért a jelenségért, mert a levegőben kénsav és salétromsav lesz belőlük, ami az esővel kerül a vizekbe és a talajba. A következmény erősen savas víz és a talajok savasodása lett, amit további kísérőjelenségként mérgező nehézfémek felszabadulása is kísért. Nagy területeken pusztultak az erdők, valamint a talajok és vizek élőlényei. Különösen a vizek kémiai összetételére érzékeny halfajok, mint például a szivárványos pisztráng populációk megsemmisülése keltett közfigyelmet. Az erősen szennyezett területek erdőállományai úgy néztek ki, mintha erdőtűz ütött volna ki bennük, látványuk egy tűzoltás utáni képet idézett. A szelek, levegőáramlások segítségével a szennyező anyagok messzi területekre eljutottak. A hatás Európa és Észak-Amerika nagy területeire kiterjedt.

A savas esők jelentős anyagi károkat okoztak, elsősorban az erdőgazdaságban, de a halászatban, horgászatban, növénytermelésben

⁴Noye M. Johnson: *Acid rain: neutralization within the Hubbard Brook ecosystem and regional implications*. Science, 1979 May 4, 204 (4392), 497–499.

⁵Jie Tang – Xiao Bin Xu – Jin Ba – Shu Feng Wang: *Trends of the precipitation acidity over China during 1992–2006*. Chinese Science Bulletin, June 2010, 55 (17), 1800–1807.

Az ózonlyuk befoltozása

⁶Jonathan Shanklin: *Reflections on the ozone hole*. Nature, 2010 May 6, 465 (7294), 34–35.

is, ezért jelentős erőket mozgósítottak a szennyezés forrásainak megszüntetésére. Megszigorították a kibocsátási határértékeket, ezzel rákényszerítették az ipari üzemeket, hulladék-feldolgozókat és hasonló létesítményeket, hogy változtassanak a technológiájukon, és kevesebb kéndioxidot és nitrogénoxidokat bocsássanak ki a levegőbe. Az intézkedések hatása a vizekben már 5–10 év alatt érzékelhető lett, de a szárazföldi ökoszisztémákban ennél jóval hosszabb időre volt szükség az eredeti állapot visszaállításához. Sajnos a siker még nem teljes. Oroszországban, Kínában, Indiában és más országokban a probléma a továbbiakban is jelen van. Kínában 1992 és 2006 között nem változott a savas esővel sújtott területek nagysága.⁵ Ami biztató: a savas esők problémájára van megoldási lehetőség, legalábbis ami a kérdés technológiai oldalát jelenti.

Az ózon egy három oxigén atomból álló gáz. Legnagyobb koncentrációját a sztratoszférában, 10–35 kilométerre a föld felett éri el, és megakadályozza, hogy a nap káros UV sugarai nagy mennyiségben juszanak el a földre. A bioszféra szempontjából ez létfontosságú szerep, mert egyes UV sugár fajták jelentősen károsítják a sejtek DNS állományát, és súlyos betegségeket okozhatnak. Ezért keltett nagy feltűnést először csak szakmai berkekben, később a nagyközönség előtt is, amikor az Antarktisz felett tatózó ózonlyukat felfedezték, pontosabban kimutatták, hogy 1975 és 1984 között, tehát mindössze 10 év alatt a sztratoszféra ózon koncentrációja ezen a területen 40 százalékkal csökkent. Kiderült az is, hogy világszerte, de különösen Dél-Amerikában jelentősen nőtt a bőrrákban megbetegedők száma, majd bizonyították azt is, hogy ezért nem a vegyszerek, hanem elsősorban az UV-B sugárzás a felelős. Ezután negatív kapcsolatot találtak az ózon és a hűtőgépekben, légkondicionálókban, túlnyomású palackokban található klór-fluórkarbon (CFC) vegyületek koncentrációja között, vagyis bizonyítékot kaptunk arra vonatkozóan, hogy ez utóbbiak a légkörbe kerülve csökkentik az ózon koncentrációját.⁶ A bőrrák gyakoriságának növekedése mellett a föld déli féltekéjén számos időjárási tényező, mint a szél, eső és hóesés jellege, térbeli eloszlása, mennyisége is megváltozott az ózonlyuk kialakulása miatt.

Az összefüggések tehát nagy vonalakban egyértelműek voltak, ami a környezeti problémák esetén ritkán mondható el. Ezért lehetett sikeres az 1987-ben aláírt Montreali Egyezmény, ami a CFC vegyületek betiltását indítványozta, és amelyhez 190 ország csatlakozott. Napjainkban a CFC anyagokat néhány speciális alkalmazástól eltekintve sehol nem használják. A gyors és átfogó sikerhez persze szükség volt az ipar együttműködésére is. Mivel gazdaságosan tudtak előállítani helyettesítő anyagokat, nem gördítettek nagyobb akadályokat az átállás elé, és ma már nem ezeket a vegyületeket használják a túlnyomással működő dezodoros palackokban, vagy a hűtőgépekben. Az eredmény: az utóbbi húsz évben nagyjából stagnál az ózon koncentrációja az Antarktisz felett, és ha minden jól megy, akkor az előrejelzések szerint

2080-ra elérjük az eredeti, még nem csökkent koncentráció szintjét. A Montreali Egyezmény sikertörténet. Kár, hogy kevés van belőle. Az ózonlyuk problémája megoldódni látszik.

Az ózonlyukkal kapcsolatos eseményeknek több tanulsága is van. Az első talán az, hogy gyorsan, mindössze néhány évtized alatt sikerült sebet ütni a földi élet egyik alapját, a bioszféra biztonságát jelentő védőpajzson, a sztratoszféra ózonrétegen. Erős bizonyíték lehet ez az elővigyázatosság elvét kiemelkedően fontos elvnek tekintők kezében. Azt mutatja, hogy bármilyen technikai újdonságot vezetünk be, mint esetünkben a CFC vegyületek alkalmazását széles körben használt eszközökben, nem lehetünk eléggé óvatosak. Ráadásul a pénzügyi érdekek gyakran felülírják az alapos körültekintés szabályát. Ahogy egy növényvédő szereket előállító világcég kutatási osztályát vezető szakember mondta nekem, amikor arról érdeklődtem, hogy az új termékek hosszú távú hatásait miként tesztelik? Válasza egyszerű volt: ó, kiderülnek azok az idők során majd maguktól is. A termékek előállítóinak sietniük kell, különben a konkurencia megelőzi a termék bevezetésében. Persze a másik, többi cég is így gondolkodik, és versenyfutás kezdődik a lerövidített bevezetési időért. Ez a biztonság rovására megy, ennek a levét — végül is — mindannyian megisszuk.

A második tanulság a nagy földi rendszerek regenerációjához szükséges idő hosszára vonatkozik. Az ózonlyukat az 1980-as években fedezték fel, és száz évre becsülik a befoltozásához szükséges időt. És ez egy, még viszonylag enyhébb probléma esete, ahol a megoldásra vonatkozó készség jelen van. Az ökoszisztémák, vagy a bioszféra normális működésének helyreállításához legtöbbször ennél hosszabb időre van szükség.

Harmadrészt elgondolkodhatunk azon, hogy a probléma felfedezése és a megoldást jelentő javaslatok között nagyjából egy évtized, vagy még annyi sem telt el, ami egy ilyen, világméretű probléma esetén igen rövid időnek tekinthető. Nyilván több tényező kellett ehhez is: a baj egyértelmű volt, az okokat tudni lehetett, és a gazdasági szempontból érdekelt feleknek nem jelentett túlzott veszteséget a korrekció megvalósítása.

Az előzőekben bemutatott, mondjuk így, gyakorlati példák mutatják, hogy az emberiség képes legyőzni számos komoly, akár az egész földet érintő környezeti problémát, ha azokat megérti, az okokat kideríti és az érdekelt felek, egyének, vállalatok, világméretű társaságok, kormányok hajlandók összefogni és tenni a változásokért.

Mennyire megbízhatóak az előrejelzések?

⁷Donella H. Meadows –
Dennis L. Meadows –
Jorgen Randers – William
W. Behrens: *The limits*

A jövő lehetséges eseményeinek előrejelzésében sokszor támaszkodnak számítógépes modellezés eredményeire. Mint az élet egyéb területein, az ökológiában is gyakran alkalmazzák ezt a módszert. Az egyik ismert, ha nem a legismertebb ilyen modell eredményeit az 1970-es évek elején publikálták, amikor megjelent Meadows és munkatársainak a *Növekedés határai* című, gyorsan ismertté váló könyve,⁷ illetve egy két évvel később kiadott újabb könyvük további számító-

to growth: a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. Universe Books, New York, 1972.

⁸Dennis L. Meadows – William W. Behrens – Donella H. Meadows – Roger F. Naill – Jorgen Randers – Erich K. O. Zahn: *Dynamics of growth in a finite world.* Wright-Allen Press, Cambridge, MA, 1974.

⁹Ugo Bardi: *The Limits to Growth Revisited.* Springer, New York, 2011.

¹⁰Graham M. Turner: *Is global collapse imminent? An updated comparison of The Limits to Growth with historical data.* Melbourne Sustainable Society Institute, MSSSI Research Papers, No. 4, August 2014.

¹¹Edward N. Lorenz: *Predictability; Does the flap of a butterfly's wings in Brasil set off a tornado in Texas?* American Association for the Advancement of Science, 139th Meeting, 1972.

¹²Eva Chatzinikolaou: *Use and limitations of ecological models.* Transitional Waters Bulletin, 2012, 6 (2), 34–41.

Szabad akarát a környezetvédelemben

gépes modellezésük eredményeiről.⁸ Ezek a munkák nagy visszhangot kaptak, és a nagyközönség körében is népszerűek lettek. A könyvek legfőbb megállapítása, hogy ha a világ népességének növekedése, az iparosodás, a környezetszennyezés, az élelmiszertermelés és a rendelkezésre álló források (például a kőolaj) felhasználása az 1970-es évek állapotának megfelelően fog folytatódni, akkor a gazdasági növekedés a következő száz évben valamikor el fogja érni a maximumát, amit azután összeomlás követ.

Azóta a támogatók mellett sokan, sok oldalról támadták is az eredményeket, módszertani kifogásokat emeltek, máskor torzítva interpretálták az adatokat, nem tartózkodva személyes támadásoktól sem. A legtöbb kifogás a szerzők azon állítását érte, hogy előrejelzéseik, a modellek eredményei szerint 2030 körül komoly összeomlás várható, ami a rendelkezésre álló források, nyersanyagok mennyiségének csökkenésében és gazdasági összeomlásban, ezek következtében pedig az emberiség létszámának drasztikus zuhanásában nyilvánul majd meg.⁹

Még nem értük el a 2030-as éveket, bár már igen közel vagyunk azokhoz. Az összeomlás még nem következett be. Ezt a jóslatot, szerencsére, még nem tudjuk ellenőrizni. Arra azonban van lehetőségünk, hogy megnézzük, mennyire váltak be a Meadows-csoport előrejelzései az elmúlt mintegy 50 évben. Nemrég egy ausztrál kutató¹⁰ végzett egy ilyen vizsgálatot, és arra a következtetésre jutott, hogy az előrejelzések szerinti tendenciák meglepően jól egyeznek a tényleges adatokkal. A rendelkezésre álló források, az egy főre jutó táplálék és ipari termelés nagysága, a környezetszennyezés mértéke, a születési és halálozási ráták, így a népesség növekedésének mértéke követi azokat a fő irányokat, amelyeket az előrejelzések jeleznek.

A tendenciák iránya tehát elfogadható. Ugyanakkor az előre jelzett értékek és a tényleges adatok egyre jobban eltávolodnak egymástól a vizsgálat adatai szerint. Márpedig elég régóta ismert, hogy a modellezés eredménye nagymértékben függ a kiindulási adatok pontosságától, azoknak kismértékű megváltoztatása hosszabb időintervallumot tekintve az eredmények igen lényeges módosulásához vezethet.¹¹ Nem szabad elfelejteni továbbá, hogy a modellezés is csupán egy módszer, és mint minden módszernek, ennek is vannak előnyei és hátrányai.¹² Ami bizonyos: minél távolabbi időpontra vonatkozik az előrejelzés, annál bizonytalanabb. Elég most csak arra gondolnunk, hogy részletes időjárás előrejelzéseket sem adnak néhány napnál távolabbra. Pedig az időjárás előrejelzés lényegesen egyszerűbb, mint a bioszféra és benne az ember viselkedésének megjósolása. Mindezekből az is következtethető, hogy nincs még minden veszve a bioszféra egészségének helyreállítása ügyében. E dolgozat utolsó fejezetében ezekről a legfontosabb kérdésekről ejtek néhány szót.

A környezeti problémák megoldása köztudottan nem csupán technikai kérdés, pusztán műszaki eszközökkel bizonyosan nem valósítha-

¹³Ferenc pápa Áldott légy kezdetű enciklikája. (Ford. Tózsér Endre.) Szent István Társulat, Budapest, 2015.

tó meg. Sokan rámutattak már arra, legutoljára nemrég éppen Ferenc pápa az *Áldott légy!* (*Laudato si'*) kezdetű enciklikájában: „Nincs két egymástól elkülönülő válság, egy környezeti és egy társadalmi, hanem csak egyetlen, összetett társadalmi-környezeti válság van. A megoldás felé vezető utak átfogó megközelítést igényelnek.”¹³ Másol is, de ebben az enciklikában kifejezetten javasolja az „átfogó ökológia” kifejezés bevezetését, amin a természeti és társadalmi dimenziókat együttesen kezelő szemlélet- és cselekvésmódot ért. Ahogy az enciklikában írja: „Egy átfogó ökológia megkívánja tőlünk, hogy időt szánjunk a teremtéssel való derűs összhang helyreállítására, hogy felülvizsgáljuk életstílusunkat és eszményeinket, hogy szemléljük a Teremtőt...” Nem más ez, mint az ökológusok által régóta elfogadott holisztikus szemlélet.

Meglehet, egyesek túlzottan derűlátónak találják ezt az írást, bár nem annak szántam, inkább biztatónak, cselekvésre készítőtnek. Ma divatos, szükségszerű és persze helyes a környezeti problémák igen komoly veszélyeire felhívni a figyelmet és súlyos szavakkal ostromozni azok előidézőit, legyenek bár multinacionális cégek a skála egyik végén, vagy a felelőtlen emberek (persze sohasem én) a másikon. Jól is van ez így, hiszen valós gondokról van szó, nem is kicsikről. A földi élővilág elpusztításának lehetősége természetesen lehetséges. Az emberiség számára technikailag ma már minden lehetőség adott, az eszközök rendelkezésre állnak a biológiai és gazdasági apokalipszishez. A jelenlegi helyzet nem jó, a veszélyek nyilvánvalóak, a baljós jelek száma nagy.

A hívők feladatai

Az ember számára azonban szabad akarat adatott, bár a természet rosszra hajló. Ezért sokszor felelőtlen, és hiányzik az előrelátása, mégis képes a bajokat orvosolni, a hibákat kijavítani, ahogy az előzőekben egyes környezetszennyező jelenségek elleni többé-kevésbé sikeres küzdelem néhány történetének bemutatásakor ezt felvillantottam. Mindez reményre adhat okot minden embernek. De van-e valamilyen megkülönböztető többlet a hívők számára? Mi lehet a környezeti problémák sikeres leküzdésének spirituális hátterében? Véleményem szerint az, hogy Isten az embert saját képére és hasonlatosságára alkotta (Ter 1,27) azon a teremtett Földön, amit jónak, sőt nagyon jónak látott (Ter 1,31). Az isteni terv megvalósulása, a teremtés sikere minden hívő ember biztos reménye. E remény beteljesüléséért pedig érdemes — a hívő embernek erősen javallott — még a kilátástalannak látszó helyzetekben is, mint amilyenek a környezeti és globális problémák jelenleg látszanak, minden jobbító tevékenységet, erőfeszítést megtenni, mert Isten nem hagyja magára az embert.¹⁴ Ugyanakkor a mi oldalunkról is kellene az erőfeszítések. Olyan helyzetben vagyunk, amire nagyon illik az Oliver Cromwell híres hadseregében dívó mondás, miszerint „trust in God, and keep your powder dry”, aminek a tartalmi jelentése a jelen kontextusban annyit tesz, hogy az Istenbe vetett bizalmunk mellett, erőnk szerint tegyünk meg mindent a föld épségének megóvása érdekében. Mint a példák mutatták, a feladat nagy, de megoldása nem reménytelen; elszánás, kitartás, erőfeszítés, hit szükséges hozzá.

¹⁴Ferenc pápa üzenete a béke 49. világnapjára: *Győzd le a közömbösséget és szerezd meg a békét!* 2016. január 1.

Környezet- és teremtésvédelem

ZLINSZKY JÁNOS

1957-ben született Budapesten. Biológus, egyetemi oktató a környezettudomány és a fenntartható fejlesztés területén.

¹Ferenc pápa Áldott légy kezdetű enciklikája. (Ford. Tózsér Endre.) Szent István Társulat, Budapest, 2015.

Az egyház és a környezetvédelem

A világ nagy érdeklődéssel fogadta Ferenc pápa 2015 júniusában megjelent, *Laudato si'* kezdetű, „Közös otthonunk gondozásáról” alcímű enciklikáját.¹ A dokumentumot „zöld enciklikának”, Ferenc pápát „zöld pápának” titulálják a sajtóban. Ebben van némi igazság, bár ez a megnyilatkozás nem leszűkítő értelemben környezetvédelmi dokumentum. Elődeihez hasonlóan Ferenc pápa is a környezeti krízissel kapcsolatos egyházi tanítást a katolikus szociális doktrína összefüggésébe helyezi be. VI. Páltól kezdve az összes pápa ez irányú megnyilatkozásainak egyik legfőbb mondanivalója épp az, hogy az ökológiai krízisre csak az ember totalitásának figyelembevételével, a kinyilatkoztatás fényében, erkölcsi alapon lehet megnyugtató választ adni.

Sokakra az újdonság erejével hatott és hat a világegyház vezetőjének környezetvédelmi érdeklődése, a fenntarthatóság iránti elkötelezettsége. Szkeptikus hangok is megszólalnak: „A katolikusok, akik eddig nem sok érdeklődést mutattak az ökológiai kérdések iránt, most hirtelen beszállnak az 'ökológiai ringbe', és mindjárt meghatározóként akarnak ott fellépni, mint akiknek fontos mondandójuk van? Az egyház hirtelen odaáll a környezet védelmének (amúgy négy évtizedes) ügye mögé? Hol volt eddig?”

Van valami igazság ebben a kritikában vagy sem? Hiszen a *Laudato si'*, de a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2008-ban megjelent *Felöltségünk a teremtett világért* című körlevele is évtizedekre visszanyúló egyházi tanításra épül. Az, hogy ez az „újdonságérzés” 25 év óta újra és újra sokakban mégis megjelenik, aggasztóan elgondolkodtató jelenség, ami cselekvésre kell hogy sarkalljon. Miért nem terjedt el ez a „központi”, vatikáni, pápai tanítás a plébániák szintjén, miért nem került be a mindennapok erkölcsi követelményei közé, és mit tehetünk ennek mielőbbi pótlása érdekében? Ezért is lehet indokolt, hogy az eddigieknél részletesebben és szélesebb körben bemutassuk a környezeti válsággal és a fenntarthatósággal kapcsolatos egyházi (katolikus) és világi gondolkodás kronológiáját.

Mik a részletei annak az üzenetsornak, amelyre az újabb egyházi megnyilatkozások hivatkoznak az ökológiai kérdés és a rá adott egyházi válasz kapcsán? Természetesen nem érdemes öncélú versengéssé tennünk a „ki volt előbb” kérdését; ugyanakkor a hívő keresztény számára, akit most a *Laudato si'* teremtéstudatos cselekvésre, sőt egyenesen „ökológiai megtérésre”² szólít fel, mégiscsak érdekes lehet, hogy az ökológiai válsággal, társadalmi krízissel kapcsolatos világi és egyházi megnyilatkozások, politikai döntések és teológiai figyelmeltetések szavai hogyan állnak időrendben, párbeszédben!

²LS 217.

³LS 17–61.

A környezetvédelem kronológiája

⁴Rachel Carson: *Silent spring*. Houghton Mifflin – Riverside Press, Boston – Cambridge, MA, 1962. (Magyarul: *Néma tavasz*. Ford. Makovecz Benjamin. Katalizátor Kiadó, Páty, 2007.)

⁵„The scientific basis for the rational use and conservation of the resources of the biosphere”, UNESCO kormányközi konferencia, Párizs, 1968. szeptember 4–13.

⁶Bővebben lásd: <http://www.clubofrome.org/?p=375>; illetve https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3mai_Klub

⁷Donella H. Meadows et al.: *The Limits to Growth*. New American Library, New York, 1972; és

Ebben az írásban nem adhatjuk a környezettel kapcsolatos tudományos viták teljes körű kronológiáját, csupán az ezek által kiváltott politikai folyamatok néhány fontosabbnak ítélt mérföldkövére mutatunk rá. A *Laudato sí* megjelenése talán önmagában is feljogosít minket, hogy a környezeti probléma súlyosságát ismertnek tekintsük. Elég csak az enciklika első fejezetére³ utalnunk, amely nemcsak az ökológiai válság súlyos jeleit sorolja fel, hanem arra is rávilágít, hogy a környezeti válság mára olyan összetett és szerteágazó valósággá növekedett, és olyan súlyos következményekkel jár, hogy nem lehet letagadni és kiiktatni érdeklődésünk homlokteréből.

A környezet és a fejlődés feszültsége felismerésének kezdete — vagy pontosabban ennek manifesztációja, globális megjelenése, még pontosabban: a fejlett világban való kifejeződése, elterjedése — nagyjából a 20. század 60-as éveire datálódik. Itt kell tehát elkezdenünk a kronológia felvázolását, hogy a későbbiekben párhuzamba állíthassuk a katolikus egyház tanításának megjelenésével és alakulásával.

Az 50-es és 60-as években már zajlik az úgynevezett „zöld forradalom”, ami a mezőgazdaság kemizálásával és technicizálásával kezdődött. Növekszik az olajtermelés és az olajfelhasználás, kiépül az olajszállítás útvonál- és eszközhálózata, így megnő a kőolaj-eredetű környezetszennyezés is. A rossz minőségű kőolaj használata, a környezetvédelmi intézkedések, a technológia hiánya, a kőszén elterjedt alkalmazása a savaseső-jelenséget okozza regionális léptékben, a nagy amerikai és európai iparvidékeken. A 60-as években javában zajlanak a nukleáris kísérletek; a nukleáris hulladék pedig ide-oda mozog a légkörben, a csendes-óceáni és ázsiai kísérletek hatására valamekkora koncentrációja az egész világon mérhető.

Rachel Carson 1962-ben megjelent *Néma tavasz*⁴ című könyve teszi az első felkiáltójelet a köztudatban a környezetvédelmi problémák mellé. Bár a dátumok megkérdőjelezhetők, leginkább mégis ide szokták datálni a környezetvédelmi gondolat kezdetét. Emellett a hatvanas évek végén az ENSZ elhatározza, hogy mintegy „leltárt” készít a világ természeti erőforrásairól. Ez a munka a világszervezetten belül az UNESCO keretében zajlik (ekkor még nem létezik az UNEP, a United Nations Environmental Program) egy nagy konferencia keretében.⁵ Ekkor a természetre még elsősorban mint erőforrásra tekintenek, és kifejezetten a leltározásra irányul a törekvés.

A hatvanas évek végén megalakul a Római Klub,⁶ amelynek létrejötte már közvetlenül összeköthető azzal az aggodalommal, hogy az emberiség létszámának hatványozódása, az emberiség által generált anyagforgalom növekedése meddig tartható fenn egy véges felületű bolygón. 1972-ben aztán a Római Klubnak írt jelentésként elkészül *A növekedés határai* című tanulmány (és a testület általi elfogadását követően hamarosan a nagyközönség számára könyv formájában is megjelenik),⁷ amely az első — és mindmáig érvényes — hosszú távú előrejelzést adja erre a kérdésre, és mindjárt súlyos állításokkal sokkolja olvasóit. A nemzetközi szerzőgárda lényegében azt állítja, hogy ha a

<http://www.clubofrome.org/index.php/the-limits-to-growth/>

A stockholmi Ember és környezet konferencia

⁸Lásd például Láng István: *Stockholm – Rió – Johannesburg*. Magyar Tudomány, 2001/12; <http://www.matud.iif.hu/01dec/lang.html>; valamint: https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Conference_on_the_Human_Environment; <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503>

⁹Lásd például: http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/AT_EBESZ/hu/az+EBESZ+tortenete/EBESZ+tortenete.htm; <http://www.osce.org/history>

kormányok gazdaságpolitikájának legfontosabb célkitűzése továbbra is a (reál)gazdaság volumenének exponenciális növelése marad, akkor 2020–2030 körül beindul egy olyan összeomlási folyamat a világban, amely végső soron az emberiség kétharmadának a fél évszázadon belüli elpusztulásával is járhat. A pusztulás oka, hogy az emberi igénybevétel által túlterhelt megújuló természeti tőke — termőtalajok, édesvizek, erdők, tengerek, klíma — minősége elszegényedik, mennyisége pedig fogy, és egyre kevésbé képes azokat az „ökológiai szolgáltatásokat” biztosítani, amelyek az emberiség életfeltételei. Nagyon alá kell húzni, hogy a szerzők 1972-ben publikált figyelmeztetése szerint az emberiség azzal választja (választotta? választaná?) ezt a jövőt, ha a gazdaságpolitikában „minden marad a régiben”, ha *business as usual* „üzemmódban” éli tovább az életét. (Hangsúlyoznunk kell, hogy a kutatás fenntartható gazdaságpolitikai alternatívát is feltárt, a figyelmeztetés mellé javaslatot is tett — csak ez utóbbiról mindmáig kevesebb szó esik.)

1972-ben, néhány hónappal *A növekedés határai* megjelenése után összeül a stockholmi *Ember és környezet*⁸ konferencia. Fontos felismernünk annak szimbolikus jelentőségét, hogy az 1968-as UNESCO-jelentés még a természeti erőforrások világszintű eloszlásáról beszél, a stockholmi konferencia viszont már egymás mellé állítja az embert és a környezetet, és azt a problémát tárgyalja, ami ebből az egymásra hatásból ered. Ekkor még elsősorban a környezetszennyezésről van szó, és arról, hogy az ember is benne él a környezetben, így a környezetszennyezés *viSSZAHAT* rá. A stockholmi konferencia megállapodásai nyomán megszületik a környezetpolitika, és létrejön a környezetvédelem mint önálló kormányzati szektor. Ez pozitívumnak tűnik (bizonyos szempontból az is), azonban megvan az a következménye, hogy egy időre hamis biztonságérzet vesz erőt az ezzel foglalkozó közvéleményen, hiszen „lét-rehoztuk azt a minisztériumot, intézményrendszert, szakpolitikát, amely majd ezt a problémát meg fogja oldani”.

A 70-es évek közepén a világpolitikában „Helsinki-évek” vannak, a helsinki konferenciák, egyezmények, az enyhülés kezdete, a világ bipolaritásának oldódása.⁹ A környezetpolitikában ekkor vetődik fel az „ózonlyuk” — helyesebben: sztratoszférikus ózonritkulás — problémája, s ezzel egy immár valóban globális léptékű, s ezért a megoldáshoz globális összefogást igénylő környezeti veszély. Először még csak a tudományos eszmecsere eredménye a felismerés, hogy *ha* így folytatjuk a CFC-k (halogénezett szénhidrogének) kibocsátását, akkor ezek a gázok a légkör magas rétegeiben elbomolva ózonritkulást fognak okozni. Hamarosan azonban a civil mozgalmak elkezdik komolyan venni a tudományos jelentéseket és előrejelzéseket, és politikai intézkedést követelnek. A civil szervezetek Amerikában kivívnak egy részleges moratóriumot — teljesen nem sikerül elérniük — az ózonkárosító anyagok használatára, miközben — ez is sokatmondó ennek a kornak a hozzáállásáról — folyik a kötélhúzás a tudomány és a gazdaság szereplői között, hogy tudja-e a tudomány *eljárásjogi szempontból minden kétséget kizáróan* bizonyítani azt, hogy az itt a Földön kibocsátott egyes konk-

rét anyagok odafönt, 30.000 méter magasan, a sztratoszférában az ózon bomlását okozzák.

1987-ben aztán a tudománynak sikerül „rajtakapnia” a CFC-ket, amint éppen „bántják” az ózont. Ez a mérés (Amerikában „smoking gun”, európai kifejezéssel inkább „in flagranti” kísérlet) nemcsak azt bizonyítja, hogy ritkul az ózon (ezt az angol kutatók már rég megmérték), hanem azt is, hogy mitől ritkul, és megmutatja, hogyan váltják egymást a különböző anyagok koncentrációi az Antarktisz fölött. Ennek következtében a 80-as évek végén megkezdődik az ózonkérdés nemzetközi tárgyalása és egyezmények általi megoldása. Ez a folyamat 1987-től 1990-ig tart.

A „Brundtland bizottság”

Közben 1986-ban bekövetkezik a csernobili katasztrófa, és ezzel egyszer s mindenkorra megkérdőjeleződik a nukleáris biztonság, egy nagyon durva és reális „esettanulmány” nyomán. Látjuk tehát, hogy *A növekedés határai* által adott figyelmeztetés és a stockholmi politikai döntések ellenére növekszik a feszültség a környezet minőségével, a természeti erőforrásokkal kapcsolatos elvárások és a reálgazdaság növelését megvalósító fejlesztéspolitika között. A politikai kiút kijelölésére az ENSZ magas szintű nemzetközi tudományos bizottságot hoz létre, az úgynevezett „Brundtland bizottság”-ot. E bizottság *Közös jövőnk* című jelentése¹⁰ 1987-ben meg is adja a világos politikai választ arra a kérdésre, amit 1972-ben a Római Klub tanulmánya fölvetett: hogyan tudunk a növekedés határai között maradni. Létrejön, pontosabban meghonosodik a politikában a *fenntartható fejlesztés* („sustainable development”) — a nálunk bevezetett kifejezéssel *fenntartható fejlődés*¹¹ — koncepciója. Ebben a jelentésben születik meg az a mondat, hogy a fenntartható fejlődés azt jelenti, hogy *a jelen nemzedékek úgy elégítsék ki a saját szükségleteiket, hogy ez ne akadályozza meg a jövő nemzedékeit abban, hogy ők is ki tudják elégíteni — ugyanazon a színvonalon — a saját szükségleteiket.* (Erről az egyetlen bővített mondatról külön tanulmányt lehetne írni; nagyon érdekes kérdés az értelmezése és az utóélete...)

¹⁰Gro Harlem Brundtland et al.: *Közös jövőnk.* (Szerk. Persányi Miklós.) Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.

¹¹E helyt nem térhetek ki annak részletezésére, hogy mi okozta ezt a félrefordítást, s a tévedés mekkora kárt okozott. Világos azonban hogy ebben a politikai összefüggésben a „development” („développement”, „Entwicklung”) szinte mindig „fejlesztést”, azaz tudatos és tervszerű kormányzati intézkedést takar, néha e politika eredményét is; de semmi esetre sem a fejlődést mint spontán, természetes folyamatot vagy annak eredményét!

Az 1992-es riói konferencia

A Brundtland bizottság javaslatai alapján, 20 évvel a stockholmi konferencia után megkezdődik a következő nagy ENSZ konferencia előkészítése. Ez lesz majd a riói *Környezet és fejlődés (helyesen: fejlesztés)* konferencia, az UNCED (*United Nations Conference on Environment and Development*), amelyik megpróbálja a Brundtland bizottság ajánlásait nemzetközi egyezményekbe fogalmazni. Miközben ez az előkészítés zajlik, megalakul az *Intergovernmental Panel of Climate Change*, a *Nemzetközi Éghajlatváltozási bizottság* (mert az ózonprobléma mellett kezd felerősödni a globális felmelegedés kiváltotta éghajlatváltozás problematikája). Figyeljünk a dátumra: 1987-ben vagyunk. Két év múlva összeomlik a keleti blokk, megszűnik a világ bipolaritása. Így 1992-ben Rióban több mint egy tucat új kormány csatlakozik a nemzetközi közösséghez, amely azzal a lendülettel ül össze, hogy megoldja a környezet és a fejlődés (értsd gazdaságfejlesztés) között feszülő ellentmondásokat.

Az 1992-es riói konferencia eredményei máig a környezetpolitika zenitjét jelentik. A politikai megállapodásokat és programot nem egyszerűen azért fogadja örömmel a nemzetközi közösség és a közvélemény, mert a háborúval fenyegető erőforrás-szűkösség kezelésére békés alternatív

vát kínálnak, hanem a megvalósíthatóság, a megoldás realitásának érzése miatt is, hiszen a hidegháborúra fordított óriási költségek immár békés célokra fordíthatók, az óriási gazdasági lekötöttség most felszabadul! A „béke kamata” — így hívják ezt a gondolatot, mely szerint ez a *peace dividend* fogja kifizetni majd azokat az intézkedéseket, amelyeket 1992-ben mint a 21. század feladatait megfogalmaznak. *Agenda 21 — feladatok a 21. századra*: ez a riói konferencia legfontosabb dokumentuma.¹² De számos más egyezmény is született Rióban, így a klímaváltozási keretegyezmény, az erdőkről, a biodiverzitásról, a tengerekről szóló egyezmények. Érthető, hogy mindenki úgy állt föl a tárgyalásokból, hogy most valami nagyszerű történt. Egy darabig úgy tűnik, a konferencia adta lendület regionális és nemzeti szinten is kitart: például 1995-re elkészül Európa első környezetállapot-jelentése¹³ — máig ehhez az alapjelentéshez hasonlítjuk a kontinens környezeti állapotát —, ám közben egyre erősödik a klímaprobléma, és élesedik a vita azon, hogy hogyan lehet a Rióban megkötött éghajlatváltozási keretegyezményt végrehajtani.

¹²Bulla Miklós et al. (szerk.): *Feladatok a 21. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai*. Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993.

Kiotói Jegyzőkönyv

Öt évvel Rió után, 1997-ben megszületik a *Kiotói Jegyzőkönyv*. Eltérően azonban azzal, amit az előzőek nyomán várhatnánk, egyáltalán nem egy töretlen ívű környezetpolitika eredményeként született, hanem már a „leszállóágban”. 1997 nyarán az ENSZ rendkívüli közgyűlésen vizsgálta meg, hogy öt év alatt mi történt, a Rióban született elhatározások, egyezmények milyen hatást fejtettek ki. És kiderült, hogy — ha lényegre törően akarunk fogalmazni — semmi. Ezért nagyon keserű hangulatban, vádak kereszttüzeiben — főleg a fejlődő országok részéről a fejlettek felé — zárul ez a konferencia, és mindenki fogadkozik, hogy majd novemberben Kiotóban, amikor a klímáról fogunk beszélni, végre előrelépünk. Talán ennek tudható be tehát, hogy tényleg történt is némi előrelépés, amiről azonban már akkor is sejthető volt (ma pedig már végképp tudjuk), hogy mennyire elégtelen vállalásokat hozott a valós helyzet tükrében.

¹³*Europe's Environment – the Dobris Assessment* (1995); lásd például: <http://www.eea.europa.eu/publications/92-826-5409-5>

A 90-es évek tehát a riói eufória után a klímakérdés fölerősödésének jegyében telnek. Egymást érik a komoly figyelmeztetések és a kétségbeesett javaslatok. Újra kiadják *A növekedés határait*,¹⁴ amelyben 20 év elteltével újraszámolják az összefüggéseket, szembenéznek a pillanatnyi helyzettel, és szomorúan megállapítják, hogy noha lenne, lett volna alternatíva, de 1972-től 1995-ig a világ ténylegesen azon a bizonyos *business as usual*-pályán maradt, a gazdaságpolitikai célokban és viselkedésben nem változott semmi, és ha ez így megy tovább, akkor a fenyegető előrejelzések továbbra is változatlanul fennállnak. A Római Klub nemcsak figyelmeztetéseket ad ki, hanem javaslatokat is tesz. Például 1997-ben arra vonatkozóan, hogy ha a beruházások és a fogyasztási cikkek vásárlása során mindenütt a világon az egyébként már kereskedelmi forgalomban lévő leghatékonyabb terméket, megoldást választanánk a kínálatból, akkor ezzel azonnal egy nagyságrenddel lehetne csökkenteni a világ energia- és anyagfogyasztását. Ez volt az a bizonyos „Factor 4”¹⁵ — először ugyanis még csak négyszeres csökkentésről volt szó, de a beömlő technológiai javaslatok nyomán ha-

¹⁴*Beyond the Limits*. Chelsea Green Publishing Company, Post Mills, VT, 1992.

¹⁵Ernst Ulrich von Weizsäcker – Amory B. Lovins – L. Hunter Lovins: *Factor Four: Doubling Wealth, Halving Resource Use*. Earthscan, London, 1997; <http://www.clubofrome.org/index.php/Section/issues/publications/publications-reports-to-cor/>

¹⁶https://www.bund.net/fileadmin/bundnet/publikationen/nachhaltigkeit/150730_bund_nachhaltigkeit_zukunftsfaehiges_deutschland_einblicke.pdf; lásd még Wolfgang Sachs et al.: *Greening the North*. Zed Books, London, 1998.

¹⁷*Report of the World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September 2002; A/CONF.199/20, Resolution 1. Political declaration, 12–15.; http://www.unmillenniumproject.org/documents/131302_wssd_report_reissued.pdf

Johannesburg, 2002

¹⁸(Saját fordításom – Z. J.)

¹⁹1Kor 13,1.

²⁰http://www.menszt.hu/tudnivalok_az_egyesult_nemzetek_servezeterol/millenniumi_fejlesztesi_celok

marosan átszámolták a kalkulációt, és így már meghaladták az egy nagyságrendet. A katolikus Misereor szervezet és a Föld Barátai együtt finanszíroznak egy olyan nagy tanulmányt, amely Németországra vonatkozóan apró részletekbe menően mutatja meg, hogyan lehetne fenntartható pályára állítani az országot.¹⁶ Rengeteg konkrét munka és javaslat születik tehát arra vonatkozóan, hogyan lehetne megvalósítani azt az egyezményt, amelyet elhatároztunk — miközben a folyamatok továbbra is lefelé mennek. A környezet szennyeződik, az édesvízforrások szűkülnek, a globális felmelegedés halad előre, a klíma romlik, egyre szélsőségesebbé válik, a természet pusztul.

Ezzel a teljesítménnyel érkezünk el 2002-ben Johannesburgba, amikor az ENSZ — 10 évvel Rió után — megtartja a *Fenntartható Fejlődés (fejlesztés)* Világkonferenciát (UN World Summit for Sustainable Development). Ennek a rendezvénynek a politikai zárónyilatkozatában¹⁷ az ENSZ tagországainak többsége drámai megfogalmazásban fordul az ENSZ tagországok kisebb részéhez — tehát a fejlett világhoz: „a gazdagok és a szegények, a fejlettek és a fejlődő országok között egyre mélyülő szakadék húzódik, és ez súlyos veszély a világ jóléte, biztonsága és stabilitása számára. Környezetünk világszerte szenved. Az élővilág pusztul. A halak elfogynak a vizekből. Egyre több termékeny táj válik sivataggá. Az éghajlatváltozás káros hatásai immár tagadhatatlanok, egyre gyakoribbak és súlyosabbak a természeti csapások, és a levegő és a vizek szennyezése milliókat foszt meg az emberhez méltó élet feltételeitől. A globalizáció tovább súlyosbítja ezeket a nehézségeket, a fejlődő országokra különleges nehézségeket hárítva. Az a veszély fenyeget, hogy ezek az egyenlőtlenségek állandósulnak. Ha nem hozunk gyökeres, kedvező fordulatot a világ szegényeinek életébe, akkor el fog veszni a demokráciába vetett bizalmuk, hiszen képviselőik nem értek többet, mint zengő érc vagy pengő cimbalom.”¹⁸

Miközben Szent Pál korintusiakhoz írt levelének szavait¹⁹ halljuk visszhangozni, ne felejtjük: ez egy ENSZ politikai nyilatkozat! Nagy meglepetés ezeket a szavakat itt olvasni, hiszen nem szokás ilyeneket mondani az ENSZ-ben, ahol a tagállamok nagy része nem „keresztény ország”! A nyilatkozat nagyon komoly figyelmeztetés. Azt mondják a fejlődő országok a fejletteknek, hogy mióta 1945-ben az ENSZ megalakult, végig az volt az uralkodó nemzetközi politikai narratíva, hogy a világ problémái multilaterális egyezmények útján remekül rendezhetőek, ezek nyomán a világ minden régiója fejlődni fog, és mindenkinek javulni fog a helyzete. Most pedig be kell látnunk, hogy ennek az ellenkezője történt és történik. Mára (azaz az ezredfordulóra) már annyira rosszá vált a helyzet, hogy ha nem történik gyorsan gyökeres változás, akkor összeomlik ez a rendszer, amit 60 éve próbálunk gyakorolni.

Fontos itt röviden megemlékeznünk arról a gyakorlati kezdeményezésről, amely épp a fenti helyzeten próbált néhány kulcsfontosságú területen enyhíteni. Kofi Annan ENSZ-főtitkár kezdeményezésére az ENSZ a 2000–2015 közti időszakra Millenniumi Fejlesztési Célok²⁰ tűz ki, hogy sok százmillió ember számára enyhítse a nyo-

²¹A program a 2010-es évekre már figyelemreméltó eredményeket hoz, s ezzel bizonyos fokig a 2015 utáni fejlesztési időszak tervezésére is mintát ad majd.

²²Nicholas Stern: *The Economics of Climate Change*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

²³EU „Beyond GDP” Initiative; http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/background_en.html; http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/index_en.html

²⁴Tim Jackson: *Prosperity without growth*. Earthscan, London, 2009.

²⁵Joseph E. Stiglitz et al.: *Report by the Commission on Measurement of Economic Performance and Social Progress*, 2009; www.stiglitz-sen-fitoussi.fr; http://www.insee.fr/fr/publications-et-services/dossiers_web/stiglitz/doc-commission/RAPPORT_anglais.pdf

²⁶Lásd például Richard Heinberg: *Peak Everything: Waking up to the Century of Declines*. New Society Publishing, Gabriola Island, BC, 2007.

²⁷Johan Rockström et al.: *Safe Operating Space for*

mort, írástudatlanságot, éhezést, gyermek- és gyermekágyi halandóságot, s megfékezze a nagy fertőző betegségek pusztítását.²¹

Közben a 21. század első évtizede a tudományos figyelmeztetések sorozatát hozza. 2007-ben megjelenik a Stern-jelentés²² az éghajlatváltozás gazdasági következményeiről. Azt bizonyítja, hogy ha nem teszünk valamit az éghajlatváltozással szemben, akkor nemsokára *éven-te* olyan károk fognak keletkezni, amelyek az első és a második világháború káraihoz együttesen mérhetőek, sőt azt meghaladják. Pedig mindez viszonylag olcsón elkerülhető lenne, elég volna a világ GDP-jének 1 százalékát folyamatosan arra fordítani, hogy létrehozzuk azokat a struktúrákat, amelyek az üvegházhatású gázok kibocsátásának a hatását csökkenteni tudják. Nem is lehet kérdéses tehát, hogy mi a gazdaságosabb. Ne feledjük, hogy ennek a tanulmánynak a szerzője nem Friends of the Earth vagy Greenpeace aktivista, hanem előbb a Világbank, utána pedig az angol kormány vezető közgazdásza; nem lehet „zöld” elfogultsággal vádolni...

A fejlett világ meghatározó politikai körei lassanként elkezdnek hinni a tudósoknak, köztük az olyan közgazdászoknak, mint Stern, és megindul a gondolkodás arról, hogy mintha félresiklottak volna a folyamatok. A második világháború óta a GDP alakulását figyeljük, és úgy állunk hozzá, mint valami szent tehénhez. Ennek a felismerésnek nyomán meginogni látszik a GDP tekintélye. Az EU 2007-ben kimondja, hogy le akarja váltani a GDP-t, és elindít egy folyamatot²³ azoknak az indikátoroknak a megkeresésére, amelyekre optimalizálni lehetne az államok működését. Az angol kormány fenntartható fejlődési bizottsága olyan jelentéseket ad ki, mint a *Prosperity Without Growth*²⁴ (jólét növekedés nélkül); a francia elnök egy indiai és egy amerikai Nobel-díjas közgazdász együttműködésével kiadta egy jelentést,²⁵ amely azt elemzi, hogy miben áll a társadalmi haladás, mert nyilvánvalóvá vált, hogy biztos nem a GDP növekedésében.

Eközben a természettudományok is számos újabb figyelmeztetést adnak a természeti erőforrásokkal²⁶ és általában a természetes rendszerek állapotával kapcsolatban. Talán legnagyobb hatású ezek közt az a próbálkozás, amikor számos nagy tekintélyű kutatóintézet mintegy „kiment a terepre”, és — mint a tenispályát egy egyszerű fehér vonallal — számszerűen lehatárolták azt a biztonságos „mozgásteret”, amelyen az emberiségnek nem szabad túlmennie, pontosabban, amely mögé vissza kell mennie, ha nem akarja, hogy „rádőljenek” a túlterhelt természeti (al)rendszerek.²⁷ A világ nagy tudományos intézetei tehát a legfontosabb vonatkozásokban nagyon részletesen: kilókban, dekákban, pH-értékben, koncentrációértékekben kimutatják, hogy legfeljebb eddig és eddig mehetünk el a terheléssel, igénybevétellel, ebben és ebben a tekintetben pedig sürgősen vissza kellene fordulnunk, mert már messze túl vagyunk a biztonságos határokon. A helyzet egyébként a világ nitrogénvegyületekkel való terhelése, az éghajlatváltozás, és a biodiverzitás csökkenése terén a legrosszabb. Ennek a három problémának a mértéke már messze túl van a határokon, ezen alrendszerek stabilitása a jelen terhelés mellett nem garantálható.

Humanity. Nature 461 (7263) (24 September 2009), 472–475.

²⁸Lásd például: <http://www.unccd2012.org/>

Mi történt közben a katolikus egyházban?

²⁹Fontos megjegyeznünk, hogy ebben az írásban csak a katolikus tanítás összefoglaló ismertetésére szorítkozhatunk. Ám a többi keresztény egyház, különösen az orthodox, a református és az evangélikus teremtésvédelmi tanítás is mély és gazdag, és a katolikushoz hasonlóan évtizedek óta folyamatos és időszerű. A teremtésvédelem az ökumenikus együttműködés fontos területe volt és marad.

³⁰*Octogesima adveniens*, 21; http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens_en.html

³¹*Redemptor hominis*, 15; <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=206>

³²*Laborem exercens*; <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=203>

A fenti megállapítások és figyelmeztetések fényében érthető, hogy az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye Részcsüfeinek 15. Konferenciája nagy várakozások közepette ült össze 2009 decemberében Koppenhágában. De hiába volt a politikusokon óriási nyomás a tudomány és a civil társadalom részéről, a megfelelő kötelezettségeket előíró klímamegállapodás megkötése elmaradt. A koppenhágai kudarc évekre visszavetette a nemzetközi környezetpolitika fejlődését.

Így érkezett el a 2012. év, a Stockholmi Konferencia 40. és a Riói Konferencia 20. évfordulója, amikor az ENSZ — ismét Rio de Janeiróba — összehívta a jubileumi Fenntartható Fejlesztési Konferenciát (UNCSD).²⁸ Mielőtt azonban a környezetpolitika taglalását folytatnánk, nézzük át az 1970–2010 közti időszak egyházi dokumentumait²⁹ is.

Boldog VI. Pál pápa már 1971-ben ezt írja az *Octogesima adveniens* apostoli levelében:³⁰ „Az emberek ma szinte egyik percről a másikra ébrednek tudatára: olyan meggondolatlanul zsákmányolták ki a természetet, hogy fennáll a természet lerombolásának, és annak a veszélye, hogy a természettel való visszaélés vétke magára az emberre száll vissza. De az ember számára nem csak anyagi környezete válik állandó veszélyforrássá, például a természet elszennyeződése, a vegyi szennyezés, az új betegségek, a totális megsemmisítő eszközök révén; az ember már saját humán környezetén sem tud úrrá lenni többé...” Figyeljünk a dátumra: 1971, *A növekedés határai* előtt egy évvel! A pápa üzenete mintegy előrevetíti azt a veszélyt, amit a 2009-es Nature cikk fogalmaz majd meg határozottan: bolygónk biokémiai, fizikai és kémiai „határai” azt az üzenetet hordozzák, hogy ha az igénybevétellel, terheléssel túlmegyünk egy bizonyos ponton, akkor már nem tudjuk garantálni azt, hogy vissza is tudjuk hozni ebből az egyensúlyvesztésből a rendszert. Billenési, borulási helyzetbe kerülhetünk, ahonnan visszafordíthatatlanná válik a folyamat. VI. Pál már 1971-ben figyelmeztetett arra, hogy az embernek nem szabad azt hinnie, hogy mindig mindent az ellenőrzése alatt fog tudni tartani.

II. János Pál pápa pápaságának programadó enciklikájában, a *Redemptor hominis*ban³¹ 1979-ben szintén hosszan foglalkozik a Föld javainak felhasználásával. „A föld kincseinek kitermelése, mely nemcsak ipari célokat szolgál, hanem a katonai erő növelését is, az egyre gyorsuló technikai fejlődés, melyet nem eléggé vezérelnek emberi szempontok, az ember természetes környezetét egyre inkább veszélybe sodorják, s elidegenítik a természetet a saját rendjétől. Így a természetes környezetben az ember már nem lát egyebet, mint a közvetlen fölhasználás és a fogyasztás számára hasznos dolgot. A Teremtő azonban úgy akarta, hogy az ember közösségben éljen a természettel, mint értelmes és nemes ura, mint őrzője, s nem mint garázda birtokosa, aki mindent kiárusít, s mindenre tekintet nélkül pusztítja a természetet.”

A *Laborem exercens*³² enciklika szerint a természeti kincsek korlátozott volta és a túrheteretlen környezetszennyezés új rendet kíván, és a mai gaz-

³³*Sollicitudo rei socialis*;
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=93>

Sollicitudo rei socialis

³⁴Magyarul lásd például in Jávor Benedek (szerk.): *Felelősségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Védjegylet Füzetek 6., Védjegylet, Budapest, 31–39.

³⁵1989-ben a Magyar Alkotmány ezt meg is teszi — Európában elég ritka az olyan alkotmány, amelyben az egészséges környezet emberi jog. Ez azért van, mert az alkotmányok általában régebbiek, és alkotmányt ritkán módosítanak az államok. Azokban az országokban, ahol most folyik vagy a közelmúltban folyt alkotmány-módosítás, például Dél-Amerika néhány országában, már bekerül az alaptörvénybe ez az úgynevezett „harmadik generációs emberi jog”, amit itt, 1990-ben a pápa szorgalmazott.

dasági struktúrák átalakítását teszi szükségessé. A pápa 1981-ben írja mindezt — 11 évvel Rio ('92) és 6 évvel a Brundtland-jelentés előtt!

1987-ben, amikor a Brundtland-jelentést kiadják, és abban megjelenik a fenntartható fejlődés (illetve fejlesztés) fogalma, megjelenik a *Sollicitudo rei socialis*³³ is, II. János Pál nagy „fejlődés-enciklikája”. Érdemes röviden idéznünk, összefoglalnunk idevágó főbb megállapításait! II. János Pál szerint az egyháznak sajátos feladata, hogy szüntelenül vizsgálja és az Evangélium fényénél értelmezze az idők jeleit. A népek fejlődésének kérdése — annak erkölcsi jellege miatt — az egyház illetékességi területéhez tartozik. Isten szavát alkalmazni kell az emberek és a közösségek életére, és az ezzel összefüggő földi valóságokra is. Felül kell vizsgálnunk a fejlődés fogalmát. Az észak és dél között húzódó szakadék elmélyült, az eltérő fejlődési ütem egyre növeli a köztük tátongó távolságot. (Ugyanez majd 2002-ben fogalmazódik meg igen élesen Johannesburgban!) Az egyház szociális tanítása elutasítja mind a liberális kapitalizmust, mind a kollektivistá marxizmust, mert a maga módján mindkét ideológia imperializmusra, neokolonializmusra törekszik.

A fogyasztói társadalomban a „túlfejlettség” a birtoklás rabszolgájává teszi az embert: nincs más perspektívája, mint a birtokolt dolgok állandó cserélgése még fejlettebbekre. A földtekén kevesen birtokolnak sokat, sokan pedig szinte semmit. Az egyik a birtoklás miatt, a másik meg a javak hiánya miatt nem képes az igazi emberi életre. A fejlődés voltaképpen a béke másik neve — a béke pedig az igazságosság gyümölcse kell, hogy legyen. Az igazi fejlődés erkölcsi természetű, és beletartozik a teremtmények tisztelete is. A természet elemeit nem használhatjuk tetszésünk szerint büntetlenül: figyelembe kell vennünk minden létezőnek sajátos természetét a dolgok rendjében, a kozmoszban. Mindenkinek részt kell vennie abban a békés küzdelemben, hogy a természetet és a környező világot épségben megőrizzük, és így a fejlődés békében haladjon. Tegye ezt mindenki személyes és családi életmódjával, és a javak felhasználásával, a keresztyének pedig járjanak ebben elől! Eddig az összefoglaló; íródik mindez 1987-ben — a ('92-es) riói konferencia előtt öt évvel!

1990-ben (még mindig két évvel a riói konferencia előtt!) január 1-jén, a Béke Világnapján II. János Pál pápa üzenete ezzel a címmel jelenik meg: „Béke Istennel — béke a teremtett világgal”.³⁴ Amint írja, a természet iránti köteles tisztelet hiánya, a természeti erőforrások rablása fenyegeti a világ békéjét. Az ökológiai válság gyökere elsősorban erkölcsi. A teremtés jó, az ember feladata, hogy művelje és őrizze, ő azonban szembefordult ezzel a feladattal és Istennek ezzel az akaratával, és ezért konfliktusba került a teremtéssel. Emiatt most mind az ember, mind a teremtés szenved; az egész teremtés várja a szabadulást ebből a helyzetből. S ezért a teremtés belső rendjét és dinamikus egyensúlyát tiszteletben kell tartanunk, a földet közös örökségünknek kell tekintenünk, és a biztonságos környezethez való jogot be kell venni az emberi jogok közé.³⁵

- ³⁶KEK 299. 1993-ban megjelenik a Katolikus Egyház Katekizmusa, amely határozott és meglepő tanítást ad a teremtés és az ember viszonyáról. Megállapítja, hogy Isten rendezett és jó világot teremtett,³⁶ és nem hagyja azt magára.³⁷ A teremtés javai az egész emberi nemnek szólnak. A tulajdonhoz való jog a szolidaritás lehetőségét hordja magában.³⁸ A világegyetem ásványi, növényi és állati erőforrásainak használata nem választható el az erkölcsi követelmények tiszteletben tartásától.³⁹

⁴⁰II. János Pál: *Üzenet a Béke világnapjára*, 1999. január 1., 10.

⁴¹Magyarul in Jávor Benedek (szerk.): *Felelősségünk a teremtett világért*, i. m. 40–43.

Velencei közös nyilatkozat

A pápa 1999. január 1-jén, a Béke Világnapján, újra szól a környezeti kérdésekről. Ekkor azt emeli ki, hogy az élet igenlése az erőszak minden formájának, így a természetes környezet esztelen pusztításának az elvetését is jelenti. A fogyasztói életformának alapjaiban kell megváltoznia, különösen a gazdag államokban. Végkövetkeztése egyértelmű: „A világ jelene és jövője a teremtés megőrzésén áll vagy bukik”.⁴⁰

2002 őszén megrendezik azt a Johannesburgi konferenciát (UN WSSD), ahol a fentebb már ismertetett — Szent Pál szavaival megfogalmazott — felkiáltójel megjelenik a politikai nyilatkozatokban. Közvetlenül a konferencia előtt megint megjelenik egy nagy horderejű ökumenikus dokumentum: II. János Pál pápa és I. Bartolomaiosz konstantinápolyi pátriárka közös nyilatkozata a környezeti etikáról: a „Velencei nyilatkozat”.⁴¹

Itt is látható, hogy a környezetért való aggodalom, a teremtés védelmében végzett munka, a környezet pusztulása által sújtott emberekkel való szolidaritás kiemelten szép és sikeres ökumenikus terület. A különböző protestáns egyházak, az ortodoxok, a katolikusok megnyilatkozásai a teológiai megalapozásnál egymásnak nem ellentmondva, de valamiképpen mégis különböző irányokból és különböző korszakokból hozzák az érveket és gondolatokat, a „terepen” pedig mindenki egyaránt és sokszor együtt próbálkozik segítséget nyújtani.

Ennek az együttműködésnek egyik legszebb dokumentuma a Velencei közös nyilatkozat, amely nagyon radikálisan fogalmaz. Leszögezi, hogy az ökológiai válság „nem pusztán gazdasági vagy technológiai természetű gond, hanem elsősorban erkölcsi és lelki”. Megoldást pedig a gazdaság és a technológia területén majd csak akkor találhatunk, ha „mélységes változás megy végbe a szívünkben, amely elvezet bennünket életformánk megváltoztatásához, fogyasztásunk és termelésünk fenntarthatatlan formáinak átalakításához”. El kell ugyanis „veszíteniünk mindazt az életmódot, szemléletmódot, értékrendet, gazdasági berendezkedést, amely egyre távolít minket mindattól, ami egy egészséges bolygó és az emberek egészséges közössége számára elengedhetetlen. Új felfogás és új kultúra szükséges.” Isten akarata az, hogy a teremtés eredeti harmóniájának helyreállításán közösen munkálkodjunk. „Bátorítani kell a környezettudatosság erősödését, hogy gyakorlati programokhoz és kezdeményezésekhez vezessen. Minden kereszténynek és valamennyi hívőnek kiemelkedő szerepe van az erkölcsi értékek kinyilvánításában, és az emberek környezeti tudatosságra való nevelésében, amelyért önmagunk, mások

⁴²A Velencei nyilatkozat végén az a gondolat fogalmazódik meg – és ezt jól át kell gondolnunk –, hogy nem mindegy, hogy Isten és a természet ellenében tusakodunk, vagy pedig vele. Évszázadokba kerül nekünk, hogy fáradságos munkával tönkretgyűj a teremtést. A teremtés ellenáll, védekezik. Ha és amikor megtérünk, és végre gyógyítani, regenerálni próbáljuk, Isten terve szerint, akkor várhatóan és re-

mélhetőleg együttműködik majd erőfeszítéseinkkel.

⁴³XVI. Benedek pápa *Szeretet az igazságban* kezdetű enciklikája. (Ford. Dér Katalin és Horváth Pál.) Szent István Társulat, Budapest, 2009.

⁴⁴https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/messages/peace/documents/hf_ben-xvi_mes_20091208_xliii-world-day-peace.html

A legfrissebb fejlemények — összhangban az ENSZ és a Vatikán

⁴⁵*Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development, entitled „The future we want”, par.248.;* http://www.un.org/disabilities/documents/rio20_outcome_document_complete.pdf; http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/67/L.48/Rev.1&Lang=E

⁴⁶Ezt a munkacsoportot Kőrösi Csaba magyar és Macharia Kamau kenyai ENSZ-nagykövetek vezették mint társelnökök, s vitték sikerre!

és az egész teremtés előtt felelősek vagyunk. Nincs túl késő, Isten világának hihetetlen gyógyító ereje van!”⁴²

Valamiképpen a koppenhágai kudarcot keretezi XVI. Benedek pápa 2009 júniusában megjelent *Caritas in veritate* enciklikája,⁴³ majd pedig még hangsúlyosabban fogalmaz a pápa 2010. január 1-jei, béke világnapi üzenete: „Ha békét akarsz, akkor védj a természetet”. Az üzenet ismét megerősíti, hogy az egyház felelős a teremtésért, és kötelességének tartja, hogy az emberiséget megóvja az önpusztítás veszélyétől.⁴⁴

A világi és egyházi környezetvédelmi gondolkodás e négy évtizedét e fontos szemelvények segítségével áttekintve láthattuk, hogy a pápai állásfoglalások nem a világi események után futnak, hanem inkább megelőzik korukat. Tekintsük át most a közelmúlt éveinek termését, megelőlegezve azt az örömdetes konklúziót, hogy talán még sohasem volt ilyen harmónia a nemzetközi közösségnek a fenntartható fejlesztésre vonatkozó döntései és a Vatikán útmutatása között.

2010 óta sokszor került a világ érdeklődésének homlokterébe a Szent-szék, és rendkívülinek mondható ez az időszak az ENSZ-ben is. 2012 júniusában Rio de Janeiróban összeült az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Konferenciája, parázs hangulatban. Ami nem meglepő, hisz, mint láttuk, a világ negyven éve beszél környezetvédelemről, húsz éve fenntartható fejlesztésről, ám (globális léptékben) sem a szegények, sem a környezet helyzete nem javul jöttányit sem, sőt egyre gyorsabban romlik. A konferencián a harmadik világ országai elérik, hogy az ENSZ kezdje meg új, globális fejlesztési program kidolgozását, amely 15 év alatt felszámolja a nyomort, a mélyszegénységet, s ezáltal elejét veszi természet és társadalom összeomlásának.⁴⁵

2012 őszén feláll az ENSZ Nyílt Munkacsoportja, hogy a fenntartható fejlesztés 2015–2030 közti célrendszerére javaslatot tegyen, és a nemzetközi közösség feladatait — konkrétan, számszerűen, határidőkkel — megfogalmazza.⁴⁶ A nyílt munkacsoport valóban nyílt, egyre nő a résztvevő országok száma, a kezdeti harmincról a végső 193-ra; s ott vannak, érvelnek és tárgyalnak tudósok, üzletemberek, egyházak, civilek, nemzetközi szakmai szervezetek. Kétéves megfeszített munka veszi kezdetét New Yorkban és világszerte.

Rómában 2013 februárjában lemond XVI. Benedek pápa, és az új pápát a „harmadik világ”, Argentína adja! Beiktatása alkalmával a „globális Délről” jött pápa nem hagy kétséget névválasztásának üzenete felől. Arra szólít fel minden embert, hogy az egész teremtett világ gondviselői legyünk, példát véve Assisi Szent Ferencről. Beiktatási szentbeszédében Ferenc pápa a „gondviselő” szerepéről elmélkedve ezt mondta: „a meghívás a gondviselő szerepére nemcsak nekünk, keresztényeknek szól. Van egy általános emberi dimenziója is, ami mindenkire vonatkozik. Azt jelenti, hogy védjük az egész teremtett világot, annak minden szépségével. Azt jelenti, hogy tiszteljük Isten minden egyes teremtményét, és a környezetet, amelyben élünk. Azt jelenti, hogy védjük az embereket, szerető gondoskodással fordulunk minden egyes sze-

⁴⁷(Saját fordításom – Z. J.)

mély, különösen a gyermekek, az idősek, a kirekesztettek felé. Kérve kérem azokat, akik felelős pozíciót töltenek be a gazdaságban, a politikában, a társadalomban, kérek minden jóakarátú embert: legyünk a teremtés gondviselői, Isten tervének őrzői, egymás és a környezet védelmezői.”⁴⁷

2014 kora tavaszán az ENSZ nyílt munkacsoportja lezárja azt a másfél éves elmélyült tanácskozás-sorozatot, amelyben a világ helyzetét, gondjait, a megoldás lehetőségeit és esélyeit tanulmányozta és rögzítette, s hozzáát javaslatai megfogalmazásához.

⁴⁸(Saját fordításom – Z. J.)

Közben 2014 májusában az ENSZ főtitkárát és magas rangú tisztviselőit a Vatikánban fogadja Ferenc pápa. Rövid beszédében kitér az ENSZ-ben készülő új, globális fejlesztési programra: „A Fenntartható Fejlesztési Célokot bátran és nagylelkűen kell kitűzni és megvalósítani, hogy valódi hatással legyenek a szegénység és éhezés rendszer-szintű okaira, szerkezeti gyökereire, jelentős eredményt érjenek el a környezet védelmében. (...) Munkálkodjanak együtt a világ erkölcsi mozgósításán a testvériség és szolidaritás eszméjének terjesztésén és valóra váltásán, a legszegényebbek javára.”⁴⁸

Két hónap múlva, 2014. július 19-én a Nyílt Munkacsoport keretében 193 ENSZ tagország egyhangúlag, közfelkiáltással elfogadja a 2015–2030 közti időszakra javasolt Fenntartható Fejlesztési Célrendszert: 17 célt és a hozzájuk rendelt 169 feladatot. A program gerince, a 17 fejlesztési cél, amilyen egyszerű és világos, olyan magasra is teszi a léceket. Érdemes idézni, s legalább egyszer ezeket a célokat végiggondolni.

**Fenntartható Fejlesztési
Célrendszer**

„1. Megszüntetjük a szegénység minden formáját; 2. Véget vesszünk az éhínségnek, megteremtjük az élelmezésbiztonságot és a fenntartható mezőgazdaságot; 3. Egészséges életet és jól-létet biztosítunk minden életkorban; 4. Biztosítjuk az esélyegyenlőséget és a minőséget az oktatásban, és az élethosszig való tanulás lehetőségét; 5. Elérjük a nemek közti egyenlőséget és helyzetbe hozzuk a lányokat és asszonyokat; 6. Mindenkinnek biztosítjuk a fenntartható vízgazdálkodást, a vízhez és higiénikus tisztálkodáshoz való hozzáférést; 7. Mindenkinnek hozzáférést biztosítunk megfizethető, megbízható, fenntartható, modern energiához; 8. Elősegítjük a tartamos, általános, fenntartható gazdasági gyarapodást, a teljes és jövedelmező foglalkoztatást, és a tisztességes munkát mindenki számára; 9. Állóképes infrastruktúrát, befogadó, fenntartható ipart teremtünk, és támogatjuk az innovációt; 10. Csökkentjük az országok egymás közötti és az emberek államokon belüli egyenlőtlenségeit; 11. Befogadó, biztonságos, állóképes, fenntartható városokat, településeket alakítunk ki; 12. Biztosítjuk a fenntartható fogyasztást és termelést; 13. Sürgősen fellépünk az éghajlatváltozás megállítása, a következmények elhárítása érdekében; 14. Óvjuk és fenntarthatóan használjuk az óceánokat, tengereket, a fenntartható fejlesztésre fordított tengeri erőforrásokat; 15. A szárazföldi ökoszisztémákat védjük és helyreállítjuk, fenntartható erdőgazdálkodást folytatunk, leküzdjük a sivatagosodást, megállítjuk és visszafordítjuk a talajok és a

⁴⁹(Saját fordításom – Z. J.)

biodiverzitás pusztulását; 16. A fenntartható fejlesztés érdekében békés, befogadó társadalmakat alakítunk ki, mindenkinek biztosítjuk a jogorvoslatot és törvény előtti egyenlőséget, és a kormányzás minden szintjén hatékony, elszámoltatható, befogadó intézményeket építünk ki; 17. Megerősítjük a megvalósítás, végrehajtás eszköztárát, felélesztjük a globális együttműködést a fenntartható fejlesztés érdekében.”⁴⁹

Ezek után az ENSZ szervezetének és tagországainak még egy éve maradt arra, hogy ezt az ambiciózus, átfogó programot pénzforrásokkal ellássa, a megvalósításhoz szükséges együttműködést kialakítsa, hogy azután a munkát, a végrehajtást az ENSZ 2015. évi közgyűlése végleges formájában megindíthassa. Egy éven keresztül folytak a viták a színpalak előtt és mögött egyaránt arról, hogy lehet-e a nemzetközi közösségnek ekkora léptékű, ilyen komplex és ilyen gyors társadalmi-gazdasági átalakulásra vállalkozni?

Laudato sí'

2015 júniusában ebben a tépelődő helyzetében szólítja meg a világot Ferenc pápa *Laudato sí' — Áldott légy!* kezdetű enciklikája. A megjelenést követően beszédeiben ennek az enciklikának üzeneteit bontja ki a pápa. Sürgető felhívásai három fő területre összpontosítanak: a gazdaságot az emberek szolgálatába állítani, népeinket a béke és az igazságosság útján egyesíteni, és megvédeni a „földanyát”, a teremtett világot.⁵⁰ A változás, amit a pápa szorgalmaz, nem a mostani gazdasági-társadalmi rendszer foltozgatása, javíthatása, hanem egészen más, sokkal több. „Valódi változást, rendszerszintű átalakulást” sürget; az „ökológiai megtérést”, a „fenntarthatóság és a szolidaritás új kultúráját” szorgalmazza.

⁵⁰Lásd például Ferenc pápa beszéde a népi mozgalmak világtalalkozóján, 2015 július 9., Santa Cruz de la Sierra, Bolivia; <http://www.teremtesvedelem.hu/content/cikk/ferenc-papa-beszede-nepi-mozgalmak-vilagtalalkozojan>

Hallották-e vajon e prófétai szavakat a világ vezetői, az ENSZ tagországai 2015 nyarán, amint arra készültek, hogy a szeptemberi közgyűlésen döntést hozzanak a teendőkről? Vajon az „Isten nevében” megszólaló főpap szavát szívlelték-e meg? Vagy már eleve egy hullámhosszra kerültek az utóbbi évek folyamán a keresztény egyházak és a világpolitika törekvései? Akárhogyan is történt, a 2014-ben összeállított radikális és átfogó fejlesztési célrendszert a 2015-ös ENSZ-közgyűlés maradéktalanul elfogadta, új, immár végleges címmel mintegy válaszolva Ferenc pápa felhívására: „*Transforming our World — the 2030 Agenda for Sustainable Development*”.

⁵¹Az az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye Részes Feleinek 21. Konferenciája, Párizs, 2015. november 30 – december 12.

Időrendben nem, de gondolatmenetünk és konklúzióink szempontjából itt kell említést tennünk a 2015 decemberében tartott „Párizsi Klímacsúcs”⁵¹ eredményeiről is. A Fenntartható Fejlesztési Célrendszer ugyanis szeptemberben egy (és csak egy) helyen befejezetlen maradt. A klímacél feladatainak felsorolásánál lábjegyzet jelezte, hogy ezt a (13.) célt — sürgősen leküzdeni a klímaváltozást — majd a Klímaegyezmény 2015-ös párizsi tanácskozásán kell végleges formába önteni. Ez — mint arra emlékezhetünk — sikerrel meg is történt, a Párizsi Megállapodást⁵² elfogadták, s ezzel teljessé vált a teendők felsorolása, bekerültek az utolsó elemek a célrendszerbe. Ezzel lett tehát teljes az a program, amire a világ vállalkozott.⁵³

⁵²Angol hivatalos szövege például itt: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>

⁵³*Világunk átalakítása: a fenntartható fejlesztés programja 2030-ig;*

<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

„Egyetlen tervet az egyetlen föld számára...”

A *Laudato si'* enciklika a maga részéről már korábban kijelölte a közös munka legfontosabb területeit is. Ha legalább címszavakban idézzük e gyakorlatias javaslatokat, mintha az ENSZ fejlesztési program céljait hallanánk visszhangozni. „Az emberi életminőség javítása, az ökológia kulturális gyökereinek ápolása, a fenntartható, sokszínű, változatos mezőgazdaság, a kisemberek földhöz, termelőeszközökhöz, piacokhoz juttatása, jog a vízhez, a fosszilis energiahordozók megújulóakra cserélése, egy helyi, kisléptékű, sokszínű gazdaság támogatása, a munka szerepe, rangja, a teljes foglalkoztatottság eszméjének védelme, az éghajlatváltozás megállítása, élhető települések, gondosan tervezett, fenntartható városok építése, a környezetszennyezés megszüntetése, a pazarlás kultúrájának leváltása, a szárazföldi és tengeri biodiverzitás megőrzése, az állandó párbeszéd az őszinte és becsületes tudással, folyamatos kutatás révén szembesülés a valósággal, a nemzetek közti és társadalmon belüli egyenlőtlenség és kirekesztés megszüntetése, a nemzedékek közötti igazságosság érvényesítése, a társadalom szerkezetének gyógyítása, jobb kormányzati képességek és gyakorlat megteremtése, az átláthatóság és a társadalmi részvétel biztosítása, egy új, a közjót szolgáló közgazdasági paradigma bevezetése, a nagyvállalatok működésének szoros ellenőrzése és elszámoltatása, a békés együttműködés képessége, az egyén és a közösség biztonsága.”

Mindez — az enciklika szavaival — „*merész kulturális forradalmat*” és globális összefogást feltételez, „*egyetlen tervet az egyetlen föld számára*”, hogy végső, átfogó eredményként mindenütt megszűnjék a szegénység és a nyomor. Ez az a program, ezek azok a teendők, amelyek alapja, eszköze, feltétele a lelki fordulat, a felszabadulás a túlfogyasztás kényszerű és a határtalan növekedés kényszerképze alól. Erre kell hogy irányuljon a vallásos és a világi nevelés, és a kormányzati erőfeszítések.

Remélhetőleg ez a rövid összefoglaló is érzékelteti, hogy kivételes időszaknak nézünk elébe! Nagy esélyeink vannak: a világ vezetőinek célkitűzésein ott van Isten áldása és az egyház egyetértése. Ma — legalább a nyilatkozatok szintjén — egyet akar Ferenc, a szegények pápája, és a felhőkarcoló politikai elitje. Nekünk, a gazdag Észak jóakarató polgárainak súlyos felelősségünk, hogy választott vezetőinket, közintézményeinket, egyházainkat erre a pályára állítsuk, őket onnan letérni ne engedjük. Mindezért — Szent II. János Pál és I. Bartolomaiosz orthodox pátriárka szavaival — „önmagunkkal, másokkal és az egész teremtéssel szemben” felelősek vagyunk!

Láthatjuk, hogy az egyház vezetése mindig a világ ütőerén tartotta ujjait. Próféta tanítása ritmusban van az emberi közösségek gondjainak alakulásával és súlyosbodásával. Talán inkább az emberi közösségek azok, amelyek nem látszanak lépést tartani ezzel a tanítással — abban a tekintetben biztos nem, hogy valóra váltanák őket. És ebben a tekintetben talán mindannyian, mi magunk is önvizsgálatra szorulunk...

NOBILIS MÁRIÓ

Isten hozott, ökológia?

1965-ben született Budapesten. Katolikus pap, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola oktatója. Legutóbbi írását 2015. 7. számunkban közöltük.

„Ez világot szívedben megutáljad, / s úgy menj ki belőle meztelen” — prédikálja a pap Áprily Lajos *A csavargó a halálra gondol* című versében. Nem állíthatjuk, hogy a gondolat példa nélküli, a prédikátor szájába adása indokolatlan vagy túlzás lenne. Hiszen több korszak keresztény lelkisége bölintana egyetértőleg a versbeli pap szavai halatán, János evangéliumának „nem e világból valók” kijelentéseire (vö. Jn 14,17; 17,14; 18,36) vagy Pálnak „ez a világ elmúlik” és hasonló mondataira (1Kor 7,31; vö. Gal 1,4) gondolva, az anyagi világ megköthető csábításaitól való elszakadást keresztény erénynek értve. Ám a versbeli öreg, erdei barlangjából a kemény tél miatt a faluba behúzódó, a templomba szinte csak betévedt csavargó nem tud megbékélni ezzel az üzenettel. „Uram, te ezt így nem akarhatod” — kezd bele csöndesen méltatlankodó érvelésébe. Majd miután bőszégesen áradó, jellegzetesen áprily monológban írta le, hogyan táplálja őt „szép világán” keresztül a Teremtő („és jó hozzám az erdő: ennem ad”), és hogyan éli meg a saját, másrészt Isten egységét minden teremtménnyel („rigószavaddal kelt a kora-reggel / s odvamba surran este sünfriad”), elérkezik a következtetésig: „Uram, utálni nem tudom világot, / de indulhatok, amikor kívánod, / igéd szerint: egészen meztelen.” A vers utolsó sorában mesterei fordulattal a prédikáló pap — az egyház evangelizációja — fő kívánalmához „másik irányból” mégiscsak megérkező gondolatmenetével a költő azt mutatja be: ahhoz, amit a lélek kíván és a krisztusi hit fő céljának jelöl meg, az Istentől ajándékozott üdvösségre való szabad, alázatos, szegény és önátadó megnyíláshoz úgy is el lehet jutni, hogy nem kell, nem szükségszerű útközben a szintén Isten ajándékaént megmutatkozó világot „megutálni”. Sőt. Megegyezhetünk a végcélban — mondja, mondatja vén csavargójával Áprily —, de hadd kérdőjelezzem meg a hozzá ajánlott eszközt, ami valahogy nagyon vizsaszásnak, és tulajdonképpen szükségtelennek tűnik.

Áprily öreg erdőjárót élénk idéző, szelíden dörmögő perbeszéde az egyházzal (vagy talán „per-beszéde”, egy e világot jobban értő és elfogadó vallásosságért) mintha új, nem várt időszerúséget és dimenziókat kapna a teremtett világ iránti keresztény felelősséget az ökológiai válság nyomán egyre inkább középpontba állító korunkban. A kérdés azért is időszerű, mert a téma kapcsán mások a költőnél meredekebb vádak is megfogalmaztak a kereszténységgel szemben. Az egyik szerint annak kétezer éves története során lelkiségében nemcsak a világtól való félreértett „elrugaszkodás” nyert polgárjogot, hanem ez elősegítette a nyugati civilizációnak az ökoszisztémába való „két lábbal való belerúgását” is; következésképp a természeti erőforrások ember általi, korlátozás nélküli kihasználását jóváhagyva a zsidó-keresztény hit egyenesen felelős lenne a

globális ökoszisztémák jelenlegi megbillent, egyensúly-vesztett állapotáért. A másik hozzáállás annyiban megy túl a templomban mégiscsak Krisztus Istenével, a teremtő és gondviselő Atyával párbeszédbe lépő, és „alternatív keresztény” gondolatmenetet szövögető csavargó mentalitásán, hogy még a végső célok tekintetében sem fogadja el a kinyilatkoztatás kínálatát, hanem a bibliai hitet a világgal való harmonikus egység megalapozására egyszerűen alkalmatlannak nyilvánítva más, a jelen mély problémáinak kezelésében eredményesebbnek látott vallásokra — keleti rendszerekre, szinkretista „ősibb tudásra” vagy direkt e célra létrehozott „ökomisztikákra” — való lecserélését tartja szükségesnek.

Ezeket az erős külső kihívásokat nem feledve, de egyelőre mégis inkább a vers sugallta belső, keresztény párbeszéd-kezdemenyezésénél maradva felismerjük tehát: a 20–21. század fordulójának keresztény problémavilága felerősítette és többszölamúvá tette a vers kapcsán még inkább csak sejtésként megfogalmazódó kérdéseket. Vajon az egyházi gyakorlatban egyre nagyobb teret kapó teremtésvédelem egyben spirituális üzenet is lenne? Az ökológia tudományával, annak eredményeivel és az általa felszínre hozott nemcsak új, de új típusú problémákkal való szembesülés az egyház lelkeségének, netán az ezzel szorosan összefüggő feladat- és önértelmezésének korszakváltását kívánja meg?

Nem biztos, hogy egy ilyen kérdésfeltevést minden, mégoly jó szándékú és a világgal együtt érző, de alapjában véve az egyházban stabilitást tapasztalni óhajtó hívő (aki lehet klerikus vagy teológus is) lelkesen fogad. „Az egyre gyakrabban deklarált ‘Óvjuk, védjük, szeressük a természet értékeit!’ típusú elvárásokkal épelméjű ember ritkán vitatkozik” — írta már 1994-ben, a Vigilia akkori „Ember és környezet” témájú számában (pedagógiai témájú írásában) Huszár Zsuzsanna, de ahogy ő is „Ennek ellenére...” szavakkal kezdi következő mondatát, úgy a teológiai kérdésfeltevés nyomán is következnek a „de”-k. Többnek tartjuk-e a környezeti kérdést felszínes, múltó, divatszerű korjelenségnél? Tényleg kell-e és jó-e, ha a zöldmozgalmak mentalitása mélyebbre hatol a kereszténységben a kor véleményvezéreivel folytatott jóindulatú, de óvatos párbeszédnél? Ha belemegyünk a teremtett világra vonatkozó spirituális és gondolkodásbeli álláspontjaink felülvizsgálatába, nem vezet-e végül veszélyes teológiai földcsuszamláshoz a gleccserek olvadása?

Őszinte örömmel és meggyőződéssel mondja, mondhatja-e ki a mai kor kereszténysége az ajtaján kopogtató mai gondolkodásmódnak és problémalátásnak: „Isten hozott, ökológia”?

**A frusztráltság
többszörös kára**

Az imént említett 1994-es Vigilia-számban olvasható Peter Modler írásának fordítása az *Ökologische Theologie* című 1989-es kötetből. Ebben írja: „Hogy az egyházak az ‘idők jeleként’ ismerték-e föl az ökológiai mozgalom keletkezését és kibontakozását, ‘kairosz’-ként, mely lényeges eleme lehetne a kereszténység azonosság tudatának

a 20. században — vagy sem —, ezt a kérdést ma nem tudjuk megválaszolni.” A megfogalmazás pontos és lényeglátó, és jogos, hogy 1989-ben a szerző még tartózkodik saját kérdésének megválaszolásától. Ma azonban, 27 évvel, számos eseménnyel, teológusi és pápai megnyilatkozással, köztük egy friss enciklikával később nem kerülhetjük meg a választ, vagy legalábbis az annak körvonalazására tett kísérletet.

Az ehhez vezető úton azonban először maradjunk még az imént említett tanulmány egy másik aspektusánál. Modler 1989-es írása, ez nem hallgatható el, meglehetősen frusztrált, számonkérő és türelmetlen érzetet kelt az olvasóban. A szerző a (nyugat)német ökológiai mozgalmak és egyházak viszonyát elemzi, és vizsgálódásának menetét végig ilyesféle megállapítások szegélyezik: „Az Evangélium új meggyökereztetésére szolgáló esélyt elszalasztották az egyházak. Pedig mi mindenre lett volna lehetőség!” Az egész írást áthatja egyfajta sürgető, türelmetlen szemrehányás az egyház intézményei felé, melyek „értetlenül állnak szemben a polgári kezdeményezések sajátos önszerveződésével”, és vezetésük „csak akkor foglalt állást pásztorlevelekben ökológiai kérdésekre vonatkozóan, ha végképp nem lehetett nem észrevenni valamely mozgalmat”.

Az írás e jellegzetessége azért érdemel említést, mert a mentalitás korántsem egyedi. A környezeti mozgalmak aktivitásától áthatott társadalmakban gyakran megfigyelhető az a jelenség, hogy olyan aktív keresztények, akiket inspirálnak az ökológiai kérdések, egyfajta türelmetlenséggel állnak saját egyházukhoz, és mintegy azt várják el, hogy az „kövesse a trendet”, igazodjon a környezetvédelem „modern és helyes” irányvonalához, kezdeményezéseihez, a körülöttük tapasztalható „civil pezsgéshez”; és — főleg, ha ez az általuk helyesnek vélt ütemben nem történik meg — könnyen levonják azt a következtetést, hogy az egyház elmaradott, „lekéste” a modern kor kívánalmait, és nem képes (már) hatékony kapcsolatba lépni korának valódi kérdéseivel.

Kétségtelen, hogy nem lehet fekete-fehér módon „igazságot tenni”, verdiktet kimondani az ilyen felvetésekről. Számos érv hozható fel amellett, hogy az egyház bizonyos intézményei vagy tagjai valóban lassan reagálnak, óvatoskodnak, túlhaladott elveket követnek egy-egy környezetet is érintő kérdés kapcsán. Másfelől viszont komoly kérdés, hogy minek alapján (és ki) állíthatná fel azt a mérce-t, amely alapján eldönthető lenne, hogy az egyház „elég gyorsan” követi-e az ökológia helyzetértékeléséből fakadó szükségleteket?!

A türelmetlenség e téren három okból is kontraproduktív. Először is: azokban a hívőkben, akik számára esetleg észrevétlenül mindent felülmúló mércévé válik az „ökológiai korrektség” kívánalma (mivel úgy érzik, hogy ennek híján egyházuk lemarad, szégyenben marad, hiteltelenné válik a világ előtt), kiábrándultság születhet konkrét közösségekkel, az egyházzal vagy akár magával a krisztusi hittel szemben. Ez akár a kereszténységtől való eltávo-

lodáshoz is vezethet. (Magyarországon is megfigyelhető volt ez a jelenség olyan csoportok tagjai körében, akik a nagy többségnél sokkal korábban, és kétségtelenül eléggé magukra maradva találkoztak — és kezdtek foglalkozni — a nyugati egyházakat nálunk korábban elért környezetvédelmi kérdésekkel.) Másodszer azért, mert a túloldalon, az „ökoteológiát” és „zöld egyházat” furcsa újdonságként megélő keresztények körében növelheti és stabilizálhatja a — kezdetben még természetesnek is mondható — idegenkedést, ha az ilyen törekvések propagálása azonnal és látszólag szükségszerűen összekötődik külső minták követésének, az egyház hagyománya felől nézve szokatlannak vagy össze nem egyeztethetőnek tűnő értékrendek átvételének követelésével. A „fontolva haladóknak” az a benyomásuk támadhat, hogy a „progresszisták” az egyház megszentelt, lényegi hagyományát akarják lecserélni valami modernebbre, „menőbbre” és a tömegek, vagy legalábbis a társadalmi véleményformáló elit felé jobban „eladhatóra”. Az ilyen tapasztalat megerősítheti azt a — kortárs politikai folyamatokat, példákat vizsgálva nem indokolhatóan — meggyőződést, hogy az öko-aktivitás szükségszerűen baloldali, illetve liberális politikai állásfoglalással kötődne össze — ez az állítás pedig sok keresztény hívó számára egy vészcsengő megszólalásával egyenértékű, és az ökológiai kérdésfeltevés totális, védekező elutasításához vezethet.

Van azonban egy harmadik negatív hatása is a kortárs világ ökológiai trendjeihez való alkalmazkodást sürgető, frusztrálnak mutató hozzáállásnak. Erre az előző érvelésekben megbúvó ígék mutatnak rá. Az imént ugyanis „követésről”, „átvételről” beszélünk. A környezetvédelmi elkötelezettségért lelkesedő hívók narratívájából ugyanis olykor az a kép rajzolódhat ki, hogy itt egy olyan értékrendről van szó, melyet az egyház csak külső valóságként vehet át: nem belőle fakad, mások fedezték fel, illetve alakították ki, és annyival jobb választ ad a mai világ problémáira, hogy a kereszténység nem tehet mást, mint sürgősen alkalmazkodik ezekhez az értékekhez, és követőjükké válik... Más szóval mintha a kereszténységnek be kellene látnia, hogy múltbeli érdemei ugyan lehetnek, ám a kortárs problémavilág értelmezésében és a megoldások keresésében mások kompetensebbnek bizonyultak nála, és ha még egyáltalán szereplő akar maradni a porondon, akkor a hozzájuk való igazodást kell választania. Ehhez a stratégiához pedig igen közel áll az a képlet, amelyben az egyháznak csak azért volna még jelentősége, mert szellemi útmutatóként (még mindig) viszonylag nagy tömegeket képes mozgatni; ám az aktuális, a kortárs világnak szóló tartalmat már jobb, ha mások határozzák meg számára, neki pedig pusztán a végrehajtói feladat maradna: a rá hallgatókat meggyőzni a környezeti mozgalmak fontosságáról és az akcióikhoz való csatlakozás szükségességéről. Ez a jozefinizmusra emlékeztető (de a totalitarizmusra törekvő rendszerek eszköztárából általában valamilyen módon sosem hiányzó) törekvés

viszont jogosan növeli a már említett ellenállást a hit értékeit védeni óhajtók körében.

Magától értetődő, hogy az egyháznak, melynek genezisénel épp az Ige, az Üzenet áll — s ennek hirdetéséből fakad eredendő identitása —, valóban nem kellene tartalomért „a szomszédba mennie”. Egy olyan szerepjavaslat, mely az egyháznak csupán külső értékek átvételét és képviselését tanácsolja, mindenképp felszínesebb a vállalhatónál. Ugyanakkor a vázolt konfliktus abba a jellegzetesen huszadik századi irányba vezeti a gondolkodásunkat, hogy miközben a kereszténység az Üzenet hordozójaként érti önmagát, mindig voltak vele párhuzamosan más üzenetek is; miközben „kontrasztársadalomként” született meg, időszakonként — és főleg korunkban — felnőttek mellette más, ehhez hasonló attitűddel rendelkező civil mozgalmak is; és miközben a világ eredendő kérdéseire adott Válaszként gondol magára, mások által megfogalmazott, nem elhanyagolható, és adott esetben szimpatikus válaszok is bontakoznak körülötte.

A kérdés ezek után az, hogy mit kezd a keresztény gondolkodás ezekkel az alternatívákkal. A két alapvető — noha számos változatban megjelenni képes — magatartásmód nyilvánvalóan a versengés és a kooperáció. Örülünk a világ párhuzamos megoldási törekvéseinek, Lélektől támasztott munkatársaknak tekintjük őket, és párbeszédre törekszünk velük? Netán elégtelenségünk kritikájaként látjuk őket, és fölöslegességüket akarjuk bizonyítani a mi átfogóbb válaszuk mellett? Vagy épp a gonoszság jeleit látjuk bennük, melyek az Üzenet terjedésének elgáncsolását célozzák, és harcba bocsátkozunk velük? Ha eljutottunk ezeknek a lehetséges stratégiáknak a megfogalmazásához, akkor már nem vagyunk messze annak felismerésétől, hogy a környezetvédelemmel való találkozás az egyházban a II. Vatikáni zsinat kapcsán újrafogalmazott nagy alapkérdések konkrét köntösben való ismételt megjelenéseit eredményezi. Mintegy ott állunk ismét az ariccai lelkigyakorlatos ház kapujában, a későbbi *Gaudium et spes* — „az egyház és a mai világ viszonyáról” szóló — dokumentum megalkotásával megbízott zsinati albizottság első ülése résztvevőinek kérdéseivel...

**Üzenet, identitás,
válasz, és a kérdezés
kérdése**

Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája ezekre a kérdésekre adott válaszként is olvasható. Körlevelével a Szentatya a legmagasabb szintű pápai tanítás rangjára emelte a környezeti kérdéssel kapcsolatos keresztény reflexiót, amiről már pápa-elődei is számos alkalommal szóltak, és amit az egyház társadalmi tanításának teológiája az elmúlt 40 évben rendszerré dolgozott ki, a gyakorlat pedig lassanként (főleg Nyugat-Európa néhány országában) megpróbált beépíteni a hívő közösségek életébe. Ugyanakkor mégsem egyértelmű, hogy a környezeti kérdésre vonatkozó keresztény reflexió elég alaposan megtörtént-e már minden szinten. Ez a kérdőjel érezhető a pápai üzenetben is: Ferenc pápa vitán felül jogosnak

látszik tételezni a kor közvéleménye számára központi jelentőségű ökológiai kérdést, viszont korántsem tartja lezártnak recepcióját a hívő gondolkodásban. Az enciklika egyik legfontosabb, 217. pontjában Ferenc pápa a már Szent II. János Pál által is használt „ökológiai megtérés” fogalmát definiálja a saját rendszerében, és világos szavakkal szól a vele kapcsolatos ellentmondásokról: „el kell ismernünk, hogy vannak olyan elkötelezett és imádságos keresztények, akik — a realizmus és pragmatizmus ürügyén — nemegyszer kinevetik a környezet miatti aggodalmakat. Mások passzívak, nem határozzák el magukat szokásaik megváltoztatására, és így inkoherenssé válnak. *Ökológiai megtérésre* van tehát szükségük, amely azt jelenti: engedik, hogy Jézussal való találkozásuk minden következménye megjelenjen az őket körülvevő világhoz fűződő kapcsolataikban.” Ezek a határozott és világos szavak is arra utalnak, hogy a (katolikus) hívő gondolkodás még nem feltétlenül *belülről* érti a környezeti felismerésekből fakadó teendőket, márpedig amikor kívülről közelít hozzájuk, akkor könnyen előállhatnak a pápa által említett ellentmondások.

Az enciklika e pontot is tartalmazó hatodik, utolsó fejezetének, mely a keresztények gyakorlati teendőiről szól, a pápa ezt a címet adta: *Ökológiai nevelés és lelkiesség*. Figyelemre méltónak tarthatjuk, hogy nem egy általános „teendők” vagy „gyakorlat” szóval foglalja össze mindazt, amit cselekednünk kell, hanem eleve kiemeli a cím-ben szereplő két fogalmat. A *nevelést* itt szükségszerűen önnevelésnek is, vagy főként annak kell értenünk, hiszen a környezeti válság kérdése sajátosan olyan téma, melyben az előző nemzedékek nem sok joggal állíthatják mintául saját gyakorlatukat a fiatalok elé. Már csak ezért is leginkább az „önnevelésre nevelés” lehet a megfelelő cél a pedagógia számára, olyasféléképpen, mintha azt mondanánk a mai kor ifjúságának: ismerjétek föl és kövessétek bölcsen belső érzékenységeketek a „környezeti hitelesség” iránt — mi, felnőttek is figyelünk rátok, és magunk is tanulni akarunk tapasztalataitok által. A *lelkiesség* pedig korántsem csak valamiféle „spirituális extrát” jelent a pápa szóhasználatában, hanem az egyház kortárs önreflexiójából leszűrte elsődleges és meghatározó alapelveket, melyekre az egyházi cselekvés épül, és amelyek szemléletmódként a hitértelmezésre is visszahatnak.

Az ökológiai megtérést kifejtő 217. pont így folytatódik: „Annak a hivatásnak a megélése, hogy védelmezői legyünk Isten művének, lényegi része az erényes életnek, nem valami szabadon választható feladat s nem is a keresztény tapasztalat másodlagos szempontja.” Az enciklika tehát a lelkiesség felől megértett „teremtéstudatos” küldetést a kortárs keresztény életfelfogás lényegét érintő, központi mozzanataként írja le. Jogosnak tűnik a kérdés, hogy az egyházi tapasztalat kapuján zörgető ökológiai szemléletmód milyen szinteken kapott eddig bebocsátást, merre folytatódhatna ez az út, és mit kér a mai hívőtől egy ilyen „nem másodlagos szempont”?

Amint fentebb levezettük, a környezeti kérdéssel való szembe-sülés ahhoz az általánosabban vett reflexióhoz utal vissza bennünket — az egyház és a mindenkori mai világ viszonyáról —, amelynek alapvonalait a II. Vatikáni zsinat a *Gaudium et spes* lelkipásztori konstitúcióban fektette le. Ennek az alapvetésnek kibontására és rendszerezésére pedig az önmagát ma legszívesebben *az egyházi cselekvés teológiájának* nevező pasztorálteológia vállalkozik, mely saját tudománnyá válását épp a *Gaudium et spes*hez köti. Érdemes tehát ennek néhány kulcsfogalmát segítségül hívnunk az áttekintéshez. Ezek: az idők jelei, az üzenet–környezet kétpólusúság, a párbeszéd és a kérdés–válasz dialektika.

Az *idők jelei* kifejezésnek, mint köztudott, Szent XXIII. János pápa adott új jelentőséget a zsinat kezdetén. A kifejezés evangéliumi eredetű, de a II. Vatikáni zsinatot követő, terminológiaszerű használata szélesebb értelmű — és azóta is folyamatos disputára ad alkalmat. Itt most csak Sergio Lanzának, a lateráni pasztorálteológiai iskola vezéralakjának két figyelmeztetésére utalunk ezzel kapcsolatban. Az egyik, hogy a Szentlélek által az egyháznak szánt „idők jelei” meghatározása, felismerése a kor eseményeire elkötelezettséggel tekintő, de lényege szerint a hit dinamikájához tartozó folyamatos reflexiót, *lelkipásztori megkülönböztetést* igényel a cselekvését tudatossá tenni kívánó egyháztól. (Ez van jelen a Paul M. Zulehner pasztorálteológiájából ismert „kairológia” fogalmában is.) A másik, hogy az így felismert „idők jelei” nem hozzájuk való reflektálatlan alkalmazkodást, hanem a dinamikák megértését és az Evangélium *itt és most* történő aktualizálását igénylik az „inkarnáció princípiuma” mint az egyházi cselekvés teológiájának vezérelve alapján. (Messze túl vagyunk ezáltal egy olyan pasztorálteológián, amely a némelek által — érezhető lesajnálással — használt „lelkipásztori-akkomodációs elvárások” kifejezés értelme szerint akarná a „horizontálisba gyömöszölni” a hit tartalmát.)

Az *üzenet–környezet kétpólusúság* az egyházi cselekvés alapvető jellemzője. Fontos, hogy nem egyszerűen az örök igazságok ismételt meghirdetéséről, esetleg valamilyen szintű, de szigorúan egyirányú „fordításáról” van szó az adott kor, kultúra nyelvére (ez egy másik, korábbi pasztorális felfogás szűk látókörű gondolkodásmódját tükrözné, melyben a lelkipásztorkodás feladata csupán annyi, hogy a teológia által megfogalmazott, az egyházi tekintély által rögzített igazságokat újra és újra, bármilyen körülmények között változatlan formában elismételje), hanem egy valódi „inkarnációs elkötelezettségről”, ahol a cselekvő (és a struktúrában mindig elsődlegesnek megmaradó) hit — a mélyebb megértés és elfogadás érdekében — Krisztus-központú hídépítésre törekszik a két pólus között. Mindez szükségszerűen magával hoz egy olyan *kétirányúságot*, ami a párbeszéd fogalmának is kikerülhetetlen jellemzője.

A *párbeszéd*, a dialógus kérdése a zsinat óta folyamatosan előtérben van a teológiában, és szintén számos vitára ad alkalmat. Boldog

VI. Pál pápa teológiájában, megnyilvánulásaiban különösen fontos szerepet tulajdonított neki. Itt most nincs mód és szükség kitérni a fogalom által felvetett különböző problémákra, így például a miszsiós és a dialogikus elkötelezettség első látásra ellentétesnek tűnő hatásaira a keresztény cselekvésben. Jelen témánk szempontjából a párbeszéd fogalmának lényeges tartalma az a *kölcsönösség*, a kétirányúság, amely a dialogizáló felek között szükségképpen megvalósul. Nem lehet ugyanis dialógusról beszélni ott, ahol az egyik fél az igazság feltétlen birtokosának tudva magát a másiktól kizárólag a befogadást kívánja meg, és a maga részéről elzárkózik a meghallgatástól és a változás, saját álláspontja alakulásának minden formájától. Ez a megközelítés témánk szempontjából elsősorban a keresztény hit és a természettudomány, illetve a „civil szféra” találkozása esetében lehet fontos.

A párbeszéd fogalmához szorosan kapcsolódik a *kérdés–válasz dialektika* nagy jelentőségű kérdése. Itt most ennek a szerteágazó témának az alapos kifejtésére sincs tér, noha (és mivel) az az egyházi cselekvés teológiájának egyre inkább érdeklődése fókuszába kerül. Nem elhanyagolható ugyanis az az érdekes (és potenciálisan termékeny) feszültség, mely a kérdésfeltevő és a válaszoló nem is olyan egyértelmű pozíciójának filozófiai elemzése, illetve a keresztény hit teremtés–kinyilatkoztatás–megtestesülés-struktúrája között fennáll. Míg az előbbi (a bölcséleti megközelítés) mind a kérdező, mind a kérdezett esetében feltételez egyfajta (egymástól különböző) elsődlegességet (mialatt a kérdező a világfelfogásnak az adott kapcsolat terében kezdeményező tematizálása mellett — épp a kérdezés tényével — saját hiányos voltát, rászorultságát, valamint egzisztenciális kérdésfeltevésben bizalmát is kifejezi), addig az utóbbi (a teológiai látásmód) a Transzcendens első hallásra paradoxnak tűnő „válaszoló kezdeményezése” felismeréséhez, az „előzmények nélküli igen” elsődlegességéhez ragaszkodik — miközben ugyanennek a teremtő-kinyilatkoztató cselekvésnek tulajdonítja a befogadás, válaszadás, de ugyanakkor a kérdezés képességével — és méltóságával — való megajándékozottságot is. Ez a sokrétű viszonyrendszer gyakorlatias megvalósulásában ahhoz a tömören megfogalmazható belátáshoz vezet, hogy mennyire nem lényegtelen különbség, hogy az egyházi cselekvés (a pasztoráció) annak örül, ha „nincs kérdés”, avagy éppen annak, ha „van kérdés” (és persze mindkét esetben az adott állapot elérésére igyekeznek fordítani erőforrásait). A „már mindig is adott” Válaszhoz való idomulásra ösztönzés és a „jól kérdezésre nevelés” kettősségében hogyan pozicionálja feladatát? E kérdésnek az egyik vagy a másik irányba való eldöntése két teljesen eltérő magatartásmódot eredményezhet, ami közvetlenül hat arra is, hogy mit tekintünk voltaképpeni válasznak, és milyen módon próbáljuk megélni „válaszoló küldetésünket”. Mindenesetre a kortárs kultúrával való találkozásban, annak az Evangéliumra való nyitottságát vizsgálva egyre inkább be kell látnunk, hogy miközben

hívóként igazi válasznak éljük meg Krisztust, a vele való találkozást evilágban-létünk problémáira, mások azonban akkor fogják jó eséllyel elfogadni erről szóló tanúságtételünket, ha először mi értjük meg az ő kérdésfeltevésük sajátos módját, és *arra válaszul* tudjuk felkínálni saját tapasztaltunkat.

**A kölcsönösség:
szükséglet és
felfedezés**

Ahhoz tehát, hogy az ökológia és a kereszténység találkozásának kielégítő teológiai alapvonalait felrajzolhassuk, meg kell találunk a megfelelő értelmezési horizontot. Fentebb említettük, hogy Ferenc pápa a *Laudato si'* enciklika kiindulópontjaként érvényesnek fogadja el a mai világban egyre központibbá váló *ökológiai* vagy *környezeti kérdést*, de annak keresztény recepcióját még úton lévőnek tartja. Ám azt is hangsúlyozza a dokumentumban, hogy az egyház, és így ő maga sem egyes természettudományos állítások igaz vagy hamis voltáról akar ítéletet mondani. De akkor mit tekint a környezeti kérdés tartalmának?

Az ökológia által felvetett problémák kommunikációját alaposan megfigyelve felismerhetjük, hogy a kortárs kultúra számára a környezet állapotáról, a földi jövőről való beszéd egyre inkább *az ember önmagára vonatkozó alapvető kérdésfeltevésének* egyfajta kifejezőmódjává válik. A világban mindig is helyét kereső ember ma, az ökológiai válság komolyságával egyre inkább szembesülve ennek az alapvető keresésnek részeként, egzisztenciális kérdésként, a „Hogyan élek jól ebben a világban?” kortárs megfogalmazásaként kezdi érteni a „Hogyan élhetnek nagyobb harmóniában a környezetemmel?” kérdést.

A II. Vatikáni zsinat lelkipásztori konstitúciója hangsúlyozza, hogy „az öröm és remény, a gyász és szorongás, mely a mai emberekben, főként a szegényekben és a szorongást szenvedőkben él, Krisztus tanítványainak is öröme és reménye, gyásza és szorongása, és nincs olyan igazán emberi dolog, amely visszhangra ne találna szívükben” (GS 1). Amit az egyház, és legújabban Ferenc pápa enciklikája tesz, amikor a környezeti kérdésre az *egész ember* és a maga immanens és transzcendens *komplexitásában felfogott emberi közösség* válaszát javasolja megfelelő reakciónak, az az, hogy elfogadja, sőt felmutatja a környezeti kérdésnek ezt az önmagán túlmutató, egzisztenciális, sőt a transzcendensre utaló jellegét. Ám az egyház — alapítójától kapott — önértelmezésének alapvető jellemzője, hogy önmagát Krisztusnak az emberiség kérdésére, kiáltására adott válaszaként éli meg. Ebből a hozzáállásból viszont — nemcsak „tudni a választ”, nem is csak válaszolni, hanem „válasznak lenni”, „válasszá lenni” — az is következik, hogy amennyiben a kérdésfeltevés módjának változása a választ sem hagyja érintetlenül, akkor — ha ez a válasz az egyház maga — a folyamatban szükségszerűen ő is változik.

Itt kerül képbe a „párbeszéd” fogalmában adott, fentebb vázolt *kölcsönösség*. Első hallásra aggasztó lehet egy olyan kijelentés, hogy „az ökológiával való találkozás megváltoztatja az egyház önképét”.

Ám ha végiggondoljuk a folyamatot, már másképp fest a dolog. Előszörként az egyház társadalmi tanítása szembesült a környezetvédelem problematikájával, és miközben igyekezett megtalálni a rá adható válasz keresztény etikai alapjait, maga is új kérdésekkel, de új fogalmi eszköztárral és szempontokkal is gazdagodott (például a fenntarthatóság, a fejlődés témái kapcsán, vagy a rendszerszemlélet új dimenziói által). Eközben a rendszeres teológia is (mely már egy ideje vizsgálta például a biológiai fejlődéstudományok időtálló eredményei integrálásának lehetőségét) új kihívásokkal szembesült a teremtésteológia terén, de a rájuk adott válaszok megfogalmazása közben számára is szintén új értelmezési terek nyíltak meg (gondoljunk például az embernek a teremtésben betöltött szerepéről szóló, korábban talán inkább elvont dogmatikai tételnek tűnő tanítás gyakorlati felértékelődésére az emberi tevékenység globális, sőt földtörténeti léptékű folyamatokat befolyásolni képes szintre emelkedésével). A biblikus teológia terén talán kézenfekvő ez a hídépítés a kinyilatkoztatás üzenete és annak konkrét korhoz szóló jelentése között, és itt sem marad el a gazdagodás (mert erről van szó, amikor például felfedezzük Jézus „amit a legkisebbek közül egynek tettek” mondatának értelmét a jövő nemzedékek mint „legkisebbek” viszonylatában, akik felé a szeretet az, ha nem éljük fel előlük az erőforrásokat). A spiritualitás ráébred — ahogy írásunk elején Áprily öreg csavargójával dialogizálva már észrevettük —, hogy a kereszténységre nyilvánvalóan hatott platonizmusban rejlő, ambivalens értékelésű dualizmussal kapcsolatos évezredes útkeresésnek mennyire nem lényegtelen mozzanata, hogy a testről és lélekről szóló tanítás ne az anyagnak a szélsőségesen negatív pólusba való helyezésével próbálja kiemelni a (már Szent Pál által is, joggal) a lélekhez kapcsolt pozitív aspektusokat. De sorolhatnánk a liturgiát vagy a diakóniát is: az egyház minden életmegnyilvánulásában ott van az ökológiával való szembesülés kihívást támasztó és egyben gazdagodást generáló lehetősége.

Így végiggondolva talán már sokkal inkább örömmel, mintsem veszélynek fogjuk tartani, hogy amikor az egyházi cselekvés teológiája a környezeti kérdést a „kor nagy kérdéseinek” egyik legfontosabb megjelenési módjaként javasolja felfogni az egyház számára, akkor az, miközben az őbenne magában adott isteni választ keresi erre a kérdésre, egyben észreveszi, hogy — a *Gaudium et spes* megszövegezése óta talán első alkalommal — milyen nagy léptékű, valódi, éles helyzetben van módja megvalósítani nemcsak saját küldetésének, krisztusi válasz-mivoltának új dimenzióban való konkretizálását, de az önmagára való újszerű rákérdezést, és ezáltal elmélyültebb, Isten iránt hálát gyümölcsozó „önismeretét” is.

Ha mi még nem is mondanánk olyan lelkesen és meggyőződéssel — úgy tűnik, hogy az ökológiát az egyház látóterébe mégiscsak tényleg Isten hozta.

BÁTHORI CSABA

Örök készülődés

Várlak, távol időtől és haláltól —
minden ingatlan szívémben s az űrben.
Összezúzott húst is elér a mámor,
ha időtlen ínségre készületlen.

Jöjj közel — súgja a csend némasággal
keveredve, s a termékeny, hideg szív.
A semmi megcsal: üres vas lövést hall
a fül, — nem is az Isten, aki elhív

már a régi égi szokás szerint.
Leghosszabban ott álmodik, ahol
meglelte vesztét egyedül az ember.

És még darabokban is szédülettel
bajlódik, ahol egy a tűz, a por
s színről színre is vakon lát megint.

Vagy-vagy

Nem szabad elveszni látni, ki nincs már.
Nyerjen erőt minden a távozásnál.
Ami nincsen, az már örökre itt van.
Nem, ép boldogság nincsen a magasban.

A titok ne tegyen embertelenné.
Nincs szabadság, mely a szégyent megérné.
Nehéz vagyok, de ember, ki naponta
az értelem panaszát szerteszórja.

Lassanként álom minden, amit látnék.
Kezdetben remény a semmi, a végén
pedig fénnel átszótt, terhes sötétség.

Minden meging a fájdalom vidékén.
Az álom istentől boldogtalan.
Szívben embertelen a nyugalom.

Gabriel Marcel: *Isten embere*

DONAUER EMESE

1989-ben született Kecskeméten. Egyetemi tanulmányait az SZTE BTK-n végezte filozófia szakon, etika szakosodással. Jelenleg az SZTE BTK Filozófia Tanszékének doktorandusza.

Az egyik legfőbb emberi törekvés a boldogság elérése. Az, hogy kinek mit jelent a boldogság, ugyanakkor elég összetett kérdés; ráadásul részleteiben személyenként eltérő. Megkockáztatható a kijelentés: sokszor nem is ismerjük fel boldogságunkat — ahogy boldogtalanságunkat sem —, csak akkor, ha az valami rendkívüli dologban kulminálódik. Megszokott jelenség másfelől az is, hogy hajlamosak vagyunk a boldogságot és annak ellenkezőjét egyfajta út végének tekinteni, végpontnak, ahelyett, hogy inkább úton lévőként értelmeznénk. Ez utóbbi magában foglalja a változás lehetőségét, a folyamatszerűséget is, ami pedig folytonos odafigyelést igényel, és egyúttal a boldogság elérésén való munkálkodást. A következőkben ezt próbálom illusztrálni Gabriel Marcel az *Isten embere* (*Un homme de Dieu*) című drámájának elemzésével. Előjáróban azonban érdemes a boldogságnak egy talán sokak által elfogadható meghatározását is megemlíteni: boldogok akkor lehetünk, ha a lelkünkben összhang van. S ez érvényes mind a magánéletre, mind arra a hivatásra, amelyet választunk magunknak.

Am honnan lehetünk bizonyosak abban, hogy lelkünkben összhang van? Ebben lelkiismeretünk van segítségünkre, ami akkor van, mondhatni, nyugalmi állapotban, amikor önmagunkkal békében élve, meg hasonlításra nem kényszerítve ítéljük meg cselekedeteinket, döntéseinket, gondolatainkat.¹ A megítélés mozzanata egyfajta önreflexió, vagyis a lelkiismeretünk szorosan kapcsolódik önmagunk meg- és kiismeréséhez, mégpedig a „Miért tettem? Hogyan éltem meg?... Végző soron ki vagyok én?” — kérdések feltevése és megválaszolása révén. A francia filozófus és drámaíró, Gabriel Marcel szerint önmagunk igaz megismeréséhez elengedhetetlenül fontos egy másik személy, aki segít nekünk ebben, aki által felfedezhetünk vagy kialakíthatunk önmagunkban olyan tulajdonságokat, amelyeket nélküle nem ismernénk, vagy csak nehezen ismerhetnénk fel önmagunkban.

Gabriel Marcel az *Isten embere* című drámájában nem kevesebbre vállalkozott, mint eme szövevényes, mélyen emberi jelenség bemutatására, mégpedig két önmagában is nagyon összetett, jelentős kérdés artikulálása mentén. Vizsgálódásának egyik szála az igaz, élő, a lelket újra és újra átjáró hit fontosságának, meglétének, hiányának vagy elvesztésének firtatása, különösképp egy olyan ember esetében, aki hivatását tekintve lelkipásztor. A másik problémakör, hogy miben is van, és hogyan jön létre a család összetartó ereje, hiszen ez sok minden elviselésére gyógyír, már ha igaz alapon

¹Amikor a lelkiismeretünk nem békés, akkor vagy háborog, vagy szunnyad. A háborgás elmérgesedve megbetegítheti a lelkünket, míg a túlzott szunnyadás lelkiismeretünk elnyomásához, végül elsorvadásához vezethet.

nyugszik. A két kérdéskör a drámában egyre szorosabban fonódik össze, olyannyira, hogy a hit kérdése a családi-emberi kapcsolatok vizsgálata során kerül igazán előtérbe.

A dráma kezdőképe egy szinte mintaszerű családi életet mutat. A családfő, Claude Lemoyne sokadik generációs lelkipásztor; odaadással, idejét és erejét nem sajnálva viszonyul híveihez. Hivatásában felesége, Edmée támogatja. A kezdőkép szerint ő nem csupán hitvesi kötelezettségének tesz eleget ezzel, hanem ő maga is fontosnak tartja, hogy a rászoruló embereknek segítséget nyújtson. Megtudjuk azt is, hogy a lányukat, Osmonde-ot szintén e keresztényi lelkületben nevelik.

E képben azonban mégis van valami nyugtalanító, s ez már első olvasásra feltűnik. A nyugtalanság érzete az olvasóban a hiányérzethez kapcsolódik; s legfőképpen azért, mert valahogy még sincs olyan érzésünk, hogy a család, amelyről hallunk, szerető család lenne.

Miért nincs? Egyrészt azért, mert a házaspárnak nincs egyetlen szerető, gondoskodó, elismerő szava sem egymáshoz, sem gyermekükhöz. Sőt Edmée a lányával kifejezetten ridegen és lekezelően bánik. A neves Marcel-kutató, Marie-Madeleine Davy a francia író drámái kapcsán *Gabriel Marcel. Ein wandernder Philosoph* című művében arra mutat rá, hogy Marcel műveinek gazdagabb, többértű értelmezéséhez rendkívül fontos figyelni a ki nem mondott szavakra, a célzásokra, a mozgó, vándorló hangsúlyokra, az árulkodó gesztusokra, továbbá a drámaíró instrukcióira, amelyek mind-mind a szereplők érzelmeit tükrözik és sejtetik, valamint ezzel összefüggésben arra is, hogy az értelmezésnél saját érzelmeinknek, beleérzésünknek, behelyezkedésünknek is szabad teret engedjünk. E viszonyulás pedig nagymértékben magában foglalja a befogadó egyedi, személyes értelmezését — filozófiai síkon Marcel ezt nevezi egyébként *közvetlen gondolkodásnak*. Az olvasói értelmezői feladat nem szűnik meg a dráma végén sem. A mű befejezése sem ad konkrét megoldást a konfliktusra. Nyitva hagyja az ajtókat, ahogy arra Davy is felhívja a figyelmet. Marcel szerint ez azért fontos, mert így a befogadóban nem alakul ki a lekerekítettség és megnyugvás érzete, minek következtében a néző vagy olvasó a darabban megjelenő problémával tovább foglalkozik: a válaszokat a feszítő kérdésekre neki magának kell megadnia, ahogy a mindennapokban is. Az alábbiakban részben én is a bennem maradt nyugtalanságot is próbálom enyhíteni.

Térjünk vissza a dráma világába! Azt gondolhatjuk tehát, hogy az idill, még ha alig láthatóak is a repedések, mégsem valós. S e sejtésünk gyorsan beigazolódik. A kiinduló probléma az, hogy Osmonde szerelmes a felettük lakó nő, kétgyermekes férfibárába. A szülők szeszélyként értelmezik Osmonde érzéseit, lázadásnak a szülői értékek ellen. Osmonde lelke háborog: szeretne szeretve lenni, szeretni, önmagát megismerni, kötetlen szabadságban élni. A terjedelmi korlátok miatt e probléma részletes bemutatására, Osmonde és szülei viszonyának ábrázolására most nincs mód részletesebben

is kitérni. Jelen elemzés középpontjában az apa és az anya kapcsolata, a bizalmi kapcsolat felmorzsolódása és lehetetlenné válása, valamint a lelkész apa hite és hitvesztése áll.

Az imént utaltam arra, hogy az Osmonde körüli bonyodalomból bontakozik ki a számunkra legérdekesebb konfliktus, amelyről eleinte csak annyit tudunk meg, arra következtethetünk, mégpedig Edmée és anyósa beszélgetéséből, pontosabban egymás mellett elbeszéléséből, hogy Edmée valaha elkövetett valamit, amit a férje megbocsátott neki, az anyósa azonban nem, még ha ez így nyíltan nincs is kimondva. A másik, ami kiderül ebből a beszélgetésből, hogy maga Edmée úgy érzi, férje megbocsátásából hiányzott az őszinteség. Ha a megbocsátás alapja az őszinteség lett volna, akkor le tudta volna zárni magában az említett konfliktust. Nem merülne fel benne újra és újra a gondolat, hogy anyósa talán az ő régi bűnére célozgat akkor is, amikor valójában Osmonde érzéseiről beszél, s az ő tettét helyteleníti. A harmadik fontos momentum a beszélgetésükben — és ez egyben az Edmée és a férje közti konfliktus mozgatórugója is —, hogy Claude korábban megígérte feleségének: köztük marad vétkének titka. Kiderül azonban, hogy ígéretét megszegte, hiszen anyjának mégis beszélt erről (néhány jelenettel később pedig megtudjuk, hogy testvérének is). Edmée addigi bizalma férje iránt az adott szó megszegése miatt alapvetően megrendül. S megbillen az addigi mérleg is: a vétkesből sértett lesz, a sértett megbocsátóból pedig vétkes.

Azt láthatjuk már a dráma legelején, mégpedig anélkül, hogy tudnánk, mi volt Edmée bűne, hogy a házaspár problémáinak fő forrása a bizalom sérülése és az ebből következő bizalomhiány. Az egykori bizalom — már ha volt egyáltalán ilyen — árulás, szöszezés áldozatává vált. Kérdés persze részben az is, hogy igyekeztek-e orvosolni a problémát, tettek-e valamit azért, hogy a bizalmi kapcsolat helyreálljon. Claude akar-e újra bízni a feleségében? S azon volt-e Edmée, hogy a férje újra megbízzon benne? Ha már csupán egyiküknél hibádzik valami ilyen vonatkozásban, akkor a későbbi kapcsolatukat sem jellemezheti a kölcsönös elfogadás, támogatás, őszinteség. S a bizalom újraépítéséhez szükséges az önvizsgálat is. Az önreflexióhoz pedig kiváltképp segítség az ember számára a lelkiismeret, ahogy fentebb említettem is; és a lelkiismeret sok mindent felszínre hoz, legalábbis abban az esetben, ha hagyjuk megszólalni, hagyjuk háborogni.

Mielőtt elmélyednénk e kérdések vizsgálatában, érdemes visszatérni arra, mi is rendítette meg Claude és Edmée házasságát: Edmée házasságuk első évében megcsalta Claude-ot, más férfiba szeretett bele, és e viszonyból született Osmonde, aki viszont a történetekről mit sem tud.

Claude először édesanyjával beszélgetve eleveníti fel a történetet, miután a felesége újra felhánytorgatja neki, hogy elárulta a titkot, mely alapvetően kettejük bizalmi kapcsolatának része volt. A férj

²Gabriel Marcel:
Un homme de Dieu.
Quatre actes. Grasset,
Paris, 1925, 26.

ennek kapcsán arról beszél, hogy ő a szituációt és a rákövetkező megbocsátást akkoriban tulajdonképpen egyfajta hitbéli próbatételként élte meg. Ezt mondja: „Ha mindarra gondolok, amit annak idején ez a megbocsátás adott nekem... arra a belső békére... az erő érzésére, ami hirtelen bennem volt...”² Bármilyen különös, Claude egyszer sem említi, hogy váratlanul érte volna őt akkoriban a megcsalás, hogy emiatt megbántott, mérges vagy sértett lett volna. Inkább azt hangsúlyozza utólag is, hogy egyfajta felszabadulásként élte meg felesége félrelépését, mert halványuló hite, mely korábban — saját gyengeségét tapasztalva — már jócskán veszített erejéből, ennek nyomán megerősödött, lelki nyugalomát visszanyerte.

Az olvasóban felmerülhet a kérdés — és e kérdést majd Claude is felteszi később magának —, mi a hit lényege, és mire szolgál. A megbocsátáshoz, a könyörületesség megnyilvánulásához valódi segítséget ad-e, avagy hite — ebben a szituációban — valójában csupán a menekülésre adott lehetőséget, mégpedig abban az értelemben, hogy nem kellett egzisztenciálisan választania, lelkészként elég volt a kötelező erejű példát követni, s elég volt az, hogy kötelességből megbocsát. Nem feledkezhetünk el persze mindeközben — jelen szituáció vonatkozásában sem — arról, hogy hajlamosak vagyunk a dolgok és lehetőségek értékét csak akkor észrevenni, amikor már elvesztettük és elmulasztottuk azokat, vagy közel kerülünk elvesztésükhöz. Úgy tűnik, a férj esetében ez is fontos szerepet játszhat hitének megerősödésében. Ám így is elgondolkodtató, mennyire görcsösen ragaszkodik ahhoz, hogy a házasságukat megrendítő konfliktushoz, felesége hibájához és töredelmes vallomásához is kizárólag csak lelkési hivatásának megfelelően, ahhoz mérten, a történeteket egyfajta próbatételként értelmezve viszonyuljon, mondván: „Mindannyian mások keresztjét is hordozzuk.”³ Valamint elgondolkodtató az is, hogy a szenvedélyes, a szerelmes emberekre jellemző emberi érzelmeket húsz évvel korábban képes volt már a reakálás legelső pillanataiban teljesen kikapcsolni.

³l. m. 27.

Már e ponton láthatjuk, hogy Claude életében a hit szerepe, jelentősége épp az emberi kapcsolatok megingása mentén, mintegy a történések által megvilágítva és táplálva kerül előtérbe. Tehát ha hitének igaz mivoltát firtatjuk, érdemes emberi kapcsolatait is megvizsgálni, ebből fog önismeretének valós vagy téves léte megvilágítódni.

S ez azért is fontos meglátásom szerint, mert Claude megbocsátása kapcsán két további kérdés is felmerül. Az egyik az, hogy az ő hite a kötelességre épül-e, vagy eredendően a lelkéből fakad. A másik pedig, s ez Edmée-t is nagyon foglalkoztatja, hogy Claude az iránta érzett szerelemből bocsátott-e meg neki, vagy tulajdonképpen jól jött neki az, ami történt, hisz ily módon gyakorolhatta a megbocsátás aktusát, elfedhette saját gyengeségét, s megerősíthette saját, akkor már fogyatkozó hitét. Azaz lehet, hogy Edmée végső soron jót tett vele, vagy legalábbis nem ártott neki olyan mértékben, ahogy azt egyébként feltételezni lehetne. Ez utóbbi kérdés mögött ott hú-

zódik az a további kérdés is, hogy Claude hite, ha már előtte is ingatag talajon állt, mikor és miért rendült meg. S az adott élethelyzetre való reflektálása tényleg mindössze annyi volt-e csak, hogy bemenekült a már ismert vallás, hit biztonságába, ahelyett, hogy szembenézett volna az ismeretlennel, s aztán, a konfliktust valóban átélve erősödött volna meg hitében, vagy ennél több?

E kétségek tisztázódnak a drámában, mégpedig egy újabb szereplő megjelenésével és egy új konfliktushelyzet kialakulásával: színre lép ugyanis a volt szerető, Michael Sandier. Látni szeretné lányát, megismerni, mielőtt meghalna. Hangsúlyozni kell, hogy a halálos beteg kívánsága csupán annyi, szeretne egy kis időt közösen eltölteni lányával, és nem az, hogy tudassa Osmonde-dal, ő a vér szerinti apja. Az új konfliktus nyomán azonban széthullik a család. A korábbi helyzetet újra átélve bebizonyosodik, hogy látszatvilágban élnek, a bizalom hiányára épülő kapcsolatban minden csak a látszat megtartására épül, szabályokat követnek belső meggyőződés nélkül, kapcsolatot mímelnek valódi kapcsolat nélkül.

Nézzük meg ezután az egykori szerető felbukkanása okozta konfliktus számunkra fontos momentumait! A dráma első felében a házaspár kísérletet tesz arra, hogy húsz évvel a történetek után megbeszéljék, ki hogyan élte meg az eseményeket, valamint azt, hogy egy megrendült bizalmi kapcsolatban kellett később együtt élniük. A megbeszélés Claude és Edmée között végül is zsákutcába fut. Edmée már előre hárit, mivel élettapasztalata arra tanította, el kell zárkóznia a nyílt, őszinte vallomások elől. Claude viszont most már folyamatosan próbálkozik. Először anyjával beszélgetve eleveníti fel az egykor történeteket, majd testvére jelenlétében vizsgálja önmagát, s azt, hogyan is hat rá a hír, hogy felesége egykori szeretője haldoklik, és utolsó kívánsága, hogy láthassa lányát. Végül úgy véli, e próbatétel az utolsó és mindent lezáró kihívás (az első az Edmée-nek való megbocsátás volt, a második Osmonde saját lányaként való szeretése, nevelése). Megengedi hát, hogy Sandier láthassa lányát, de csak abban az esetben, ha ebbe Edmée is beleegyezik.

Érdemes ismételten rámutatni arra is, hogy Claude erőteljesen a hite, hivatása felől közelíti meg az egész kérdéskört, újra valamilyen próbatételnek tekinti. Feltűnően higgadt, kimért, mintha az egész probléma, a megcsalás ténye, s az, hogy esetleg felesége korábbi érzelmei újra fellángolhatnak a volt szerető iránt, nem háborgatná a lelkét, és a legcsekélyebb mértékben sem váltaná ki belőle valós érzelmeket, félelmeket, kétségeket. Claude nem is ebben látja az utolsó próba tétjét, hanem sokkal inkább abban, hogy vajon visszanyerheti-e legalább utólag Edmée bizalmát, amelyet titkuk elárulásával elveszített. Megmutatkozik e törekvése abban is, hogy a döntést nem egyedül akarja meghozni, nem Edmée tudta nélkül, hanem vele együtt. Claude úgy véli: „Az egész kapcsolatunk ezen a játszmán múlik.”⁴

⁴ m. 39.

⁵l. m. 40–41.

⁶Gabriel Marcel:
Du refus à l'invocation.
Gallimard, Paris, 1940, 99.

⁷Gabriel Marcel:
Un homme de Dieu,
i. m. 49–50.

⁸l. m. 50.

A gond viszont továbbra is az, hogy Claude nem veszi észre felesége viselkedésében azt a nagyon fontos tényezőt, amit testvére viszont érzékel. Ezt mondja Edmée-ről: „Ez a példamutató élet, ez a szigor, ez az óramű pontosság... az egész nyugtalanít engem... Nem találok jónak... Ez inkább az alvás egy módja. Olykor olyan érzésem van, hogy a feleséged átalussza az életét.”⁵ A képletes alvó üzemmód, mechanikus működés gépszerűvé és egyúttal már-már lelketlenné is teszi Edmée-t, mintha nem lennének érzelmei, mintha elzárná azokat, mintha valójában nem tudna már sem embert, sem Istent (abszolút Te) szeretni. Ez pedig azért probléma Marcel szerint, mert, ahogy ő írja: „A másik mint másik csak annyiban létezik számomra, amennyiben nyitott vagyok felé — de csak annyiban nyíltam meg a másik felé, amennyiben felhagytam azzal, hogy magammal egyfajta zárt kört alkossak.”⁶

Claude és Edmée beszélgetéséből csak Claude lelki vívódásait ismerhetjük meg, az övét azonban alaposan. Most már — a történetekre visszatekintve — elmondja nyíltan is, mennyire zavarta egykoron, hogy nem érezte igazán a köztük levő összetartozást, azt, hogy lenne közöttük erős érzelmi kötelék. S ezt tetézte aztán a hivatásában és a hivatása gyakorlásához szükséges képességeiben való kételkedés. Összességében ez eredményezte az önmagába vetett bizalom, hit megkérdőjelezését is, és ezzel együtt a kétségbeesést: „Ha az ember többé nem hisz magában, akkor olyan, mintha elveszítené a talajt a lába alól... Nem marad semmi, egyáltalán semmi sem. Természetesen nem mindig éreztem így. Inkább rohamok voltak, az elbátortalanodás rohamai, melyek csak egyre és egyre gyakrabban jöttek. Ürességet, gyengeséget éreztem, és egyedül voltam, teljesen egyedül a gyengeségeimmel... Megérted ezt?”⁷

Edmée válasza („Nagyjából.”) azt tükrözi, hogy nem csupán akkor régen volt Claude mélységesen egyedül a bizonytalanságával, hanem továbbra is meg fog maradni abban. Ám — mit sem törődve a zárkózott fogadtatással — a férj folytatja önmaga felfedését felesége előtt. Szerinte ez az időszak, a megcsalással való első szembesülés időszaka szinte felhívás volt akkoriban arra, hogy szembesüljön a saját gyengeségeivel is: „Először az életemben szembenéztem magammal. És fel kellett ismernem, ki vagyok... S talán megmentettem magam végtelen gyengeségem felfedésével.”⁸ Claude arról beszél, hogy akkor tulajdonképpen összeomlott, és más gyengeségét látva erősödött meg a hite önmagában; az érzés, hogy ő mégis különb a másiknál, ez segített önmaga és hite újraépítésében. Mindez azonban nem járt együtt azzal, hogy saját gyengesége feltárásával enyhítette volna a vétkező feleség kínjait. S ekkor még csak halvány sejtelemként dereng fel annak lehetősége, hogy újraépülő, megerősödő hite is ingatag alapokon, egyfajta önbecsapáson nyugszik. Edmée már nem segít neki ennek felismerésében. S Claude lelke látszólag békés immár; de lehet, hogy csak arról van szó, hogy nem

jut szóhoz. Claude nem tudatosan, de folyamatosan elnyomja belső háborgását.

Majd eljön az a pillanat, amikor Claude közvetíti Edmée-nek Sandier kérését. S ez az elindítója a házaspár között kibontakozó őszintébb beszélgetésnek. Edmée határozottan nemet mond a volt szerető kérésére, a férje viszont igent. Edmée ezt embertelenségként éli meg. Tőle szokatlan heveséssel mutat rá arra a problémára, ami minden bizonnyal sokáig, húsz évvel korábban is gyötörte. Ezt mondja: ha Claude igazán szeretné őt hűsvér férjként, akkor valószínűleg felháborodna e kérésen, féltékeny lenne, és nem a magasztos lelki nagyságot prédikálná még most is. Láthatjuk, Edmée-ben még valami tudatosult a korábbi vétek és az azt követő fejlemények kapcsán. A férje talán csak kötelességet teljesített a házassággal is; és nem vele volt házastársi kapcsolatban, csak a kötelesség tárgyával. Ezért tudott annyira hűvös maradni. Ezért nem tört ki belőle egyetlen pillanatra sem a megbántott szerelmes ember. S ezért nem volt képes annak megértésére, hogy mit jelent két ember kapcsolatában a bizalom és annak eljátszása. Claude viszont a felesége döntését tekinti megfutamodásnak: „Kerüljük a találkozást, így csak azt bizonyítjuk..., hogy a múlt még él. Hogy nem tettük túl rajta magunkat. A gyávaság... nem tesz méltóvá.”⁹

⁹l. m. 73.

Claude e szavakkal nagy igazságot fogalmaz meg, bár ő maga sincs teljes mértékben tisztában azzal, mennyire. S nincs tisztában azzal sem, milyen hatása lesz majd mindennek Edmée-re, és végső soron közös életükre meg saját életére. Rövid huzavona követi e mondatokat. Aztán Sandier végül is meglátogathatja őket. Egy ízben sor kerül arra is, hogy kettesben marad Edmée-vel. Lehetőség nyílik arra, hogy utólag ők is megbeszéljék a húsz évvel korábban történeteket, s hogy Edmée legalább e kapcsolat keretében újra utat nyisson az őszinteségnek. Ezt ugyanis húsz éve halogatja. Mintegy elzárja magát előle a mintaszerű élet élésével. Ennek viszont másfelől az lett az eredménye, hogy sem a lányával, sem a férjével nem alakult ki valódi kapcsolata: egymással élnek, de nem együtt, nem egymást szeretve, hanem egymás mellett, egymást nem ismerve, magukra maradva.

Edmée önmagába zárkózása a volt szeretővel való tisztázó beszélgetés során megtörik. S ez aztán kivetül később a férjével való kapcsolatra, kommunikációra is. Immár újra őszintén beszél a férjével. Bevallja neki, hogy nem szerelemből maradt vele, hanem azért, mert a biztosat választotta. S valószínűleg igaza van Sandiernek abban is, hogy úgy tekintett Claude-ra, mint a kényelem zálogára. Elmondja ugyanakkor azt is, úgy érzi, férje sem az iránta való önzetlen, határtalan szeretetből, nem szerelemből bocsátott meg neki. Ehelyett inkább Istenben szerette őt. Így aztán gyakorolhatta keresztény erényeit, amelyek a megbocsátásra szólítottak fel. Másrészt szerepet játszhatott a döntésében a botrány kirobbanásának lehetősége is, ezt pedig el akarta kerülni (erre célozhatott a pár sorral

¹⁰Vö. Gabriel Marcel:
Le mystère de l'être I.
Réflexion et mystère.
Aubier, Éditions
Montaigne, Paris,
1951, 152–153.

fentebb említett „lelki nagyság prédikálásával”). E ponton jutnak el mindketten odáig, hogy kezdik látni, milyen hamis a kapcsolatuk: hamis választásokon, hamis megbocsátáson, hamis motivációkon, hamis szereteten alapul. Egymást saját céljaikra felhasználva „szere-
tik”. Egymás és önmaguk előtt is elmenekülnek, és ebben gyökerezik boldogtalan életük keserősége. Ha mindezt Marcel tisztán filozó-
fiai gondolkodásának síkján kellene összefoglalni, akkor azt mond-
hatnánk, Claude és Edmée találkozása értéktelen találkozás; egy-
más tárgyasítják, mindegyikőjük a funkciói alapján értékeli a
másikat; azaz vagy elvannak egymás mellett, vagy bizonyos élet-
helyzetekben elnyomják egymást.¹⁰

Edmée vallomása után Claude is elkezdni átgondolni korábbi élet-
döntéseit. Felfüggeszti azt a meggyőződését, hogy megfelel a lel-
készpályához szükséges elvárásoknak, hogy Isten embereként jár-
hat az emberek között. Testvére véleményét is kikéri, aki szerint
viszont Claude jelleme teljesen megfelel az általa gyakorolt hiva-
tásnak, a lelkeszshivatásnak. Ezt a megállapítást azonban keserűen
fogadja Claude, s kezdi nyíltan megkérdőjelezni immár azt is, hogy
valós alapokon áll-e a hite: „Évek óta van egy bizonyos elképzelése
az embernek az életéről, hite, s ebből meríti az erőt; és egyszer csak
arra lesz figyelmes, hogy talán gyalázatosan félrevezetődött.”¹¹ Az
idézetből is kitűnik, Claude önmagáról, saját életéről kialakított
képe összetörik, de a kép hiteltelenné válása nemcsak a jelenlegi
életét érinti, hanem az elmúlt húsz évét is, hiszen az akkori nagy
változást, a megbocsátás szükségességét a hitből eredő kötelesség-
érzettel magyarázta. Mélységeiben inog meg látszólagos lelki bé-
kéje. Lelke újra háborog. S vajon az ismételt döntési szituációban
képes lesz az önáltatás helyett valódi békére találni?

Első lépése az, hogy szembenéz korábbi tévedésének lehetősé-
gével: „Azt hittem, a megbocsátásom a könnyörületesség tette volt,
hogy keresztényként cselekedtem. Azonban lehetséges, hogy csak
a botránytól rettegtem vagy a magányossá válástól (...)?”¹² E két-
ségbeesett mondatból kitűnik, Claude nem tudatosan csapta be ma-
gát. Egészen addig tényleg úgy vélte, hogy ismeri saját indíttatásait,
holott félreismerte azokat; ösztönösen menekült a problémával való
szembenézés előtt. Claude ráébred, nem elegendő a racionálisan ma-
gáénak vallott hit és az abból származó kötelességszerű megbocsá-
tás. S ráébred arra is, hogy az ő lelkében az összhang a benső és a
külső világ között csak teoretikusan volt meg, és hogy a hit az ő ese-
tében jórészt azért tűnt korábban megkérdőjelezhetetlennek, mert
hívei közül sokan úgy tekintettek rá akkor, és tekintenek rá ma is,
mintha ő lenne az ő élő lelkiismeretük, s épp ezért érezte úgy, hogy
mintát kell nekik mutatnia az erkölcs és hit terén.

Claude azt kéri feleségétől, hogy együtt oldják meg a problémát,
és oldják fel az oly régóta bennük munkáló feszültséget, egymást tá-
mogatva próbáljanak meg változtatni önmagukon. Ám Edmée ki-
hátrál ebből, az elmúlt húsz év tapasztalatai alapján úgy ítéli meg,

¹¹Gabriel Marcel:
Un homme de Dieu,
i. m. 114.

¹²I. m. 119.

- már felesleges bármit is tenni, s a probléma majd megoldódik valahogy magától is. A férje azonban most már látja azt is, amit korábban nem látott. Így érvel: „Rávettél, hogy felnyissam a szememet, és most ismét elfednéd őket a kezeimmel. Tulajdonképpen mit kívánsz tőlem?”¹³ Edmée úgy érzi, kettejük között immár megszüntethetetlen a távolság, a bizalmatlanság távolsága. Felfedte érzéseit, mivel tovább már nem akart hazug módon élni, de nem érzi azt, hogy ez elég lenne a változtatáshoz, a bizalom újraépítéséhez. Önnön keserűségét enyhíti, hogy férjét végre ráébredzheti, az ő hite nem is annyira makulátlan, s épp ezért tulajdonképpen nem azzal teszi majd tökéletlenné, hogy nem teljesíti Sandier kívánságát. Egyébként is a jóság, ha azt csak hivatásszerűen gyakorolják, alapjaiban megkérdőjelezhetővé válik. Ez az igazság sejlik ki következő félmondatából is: „Ámde, ha a jóság csak hivatásszerű erény...”¹⁴
- Edmée éles felvetését a férj nem vádaskodásként éli meg, hanem ennek hatására — harmadik lépésként — az anyjával való beszélgetés közben beismeri magának: hivatása nem a lelke mélyén gyökerező élet kiteljesedését szolgálja, hanem sokkal inkább rákényszerített foglalkozás, melyet szüleinek való megfelelésből választott. Claude nem hitt, hanem hinni akart. Ám a hit nem alapulhat akaráson. A hit olyasvalami, ami vagy átjárja a lelket, belülről fakad, és foglalkozni kell vele, vagy úgy jön kívülről, hogy valóban megszólítja az embert, és aztán így lesz részévé. Az igaz hit nem lehet vélekedés, amihez tartani akarja magát az ember, és nem lehet célként sem kitűzni, amihez mindenáron ragaszkodunk. Claude ráébred: „Ez a jámbor ostobaság az, ami belőlem azt a megghiúsult valakit csinálta, ami vagyok.”¹⁵ A megghiúsult valaki érzete abból fakad, hogy többé már nem tudja és nem is próbálja elleplezni önmaga elől a kételyeit annak kapcsán, hogy különböző életfeladatai (lelkész, szófogadó gyermek, jámbor férj) összeegyeztethetők-e. Anyja elutasítóan fogadja e felismerését. Szerinte a fia boldog, jól alakul az élete, s ha most válságban van is, az csak valami fizikai betegség miatt lehet. Nem akarja átérezni fia lelki válságát, elfogadni, hogy ő másképp gondolkodik az életről, hitről. Még akkor sem hajlandó erre, amikor Claude határozottan tagadja, hogy beteg lenne. Anyja továbbra is ragaszkodik a betegség lehetőségéhez (mint kibúvóhoz). Claude viszont cinizmussal reagál: „Nyugodj meg! Csak a lelkiismeretem beteg.”¹⁶
- Összességében elmondható, Claude boldogtalanságának legfőbb oka, hogy bár voltak önteremtő, önmegismerő törekvései, azok túl korán elvetéltek vagy vakvágányra futottak, az önbecsapás újabb formáihoz vezettek. Ebben nagy szerepe volt a környezet, részben a hívők, részben anyja, felesége elvárásainak. Nekik akart megfelelni belső meggyőződés nélkül. Ezért jelenti ki Claude elkeseredetten: „A ti művetek vagyok.”¹⁷
- Claude ugyanakkor úgy dönt, ebbe ő nem fog belenyugodni. Vágya egyszerűnek tűnik: „Végre úgy akarom élni az életem, aho-

¹⁸l. m. 154.

gyan akármelyik ember, és még csak nem is úgy érteni, hanem szeretni is, miként egy ember... utálni, ahogy egy ember.”¹⁸

Ezt részben sikerül is teljesíteni. A dráma utolsó jelenetében már nem a hivatásában elvárt kimerítéssel viszonyul feleségéhez és lányához sem; több benne az érzés, bár olykor a bántó őszinteség is. Közli feleségével, ha lányuk elköltözik tőlük, akkor nekik a továbbiakban felesleges együtt élniük. S lelkeszi hivatását is abbahagyja, mert érzelmileg nem érzi magát erre eléggé felkészültnek, bensőleg azonosulni képesnek — márpedig e hivatás gyakorlásához az említett momentum elengedhetetlenül szükséges, legfeljebb csak ideig-óráig mellőzhető (már ha e hivatás képviselője nem akar eljutni az önmagával való teljes meghasonlásig). Többé nem vár a lehetséges változásra, hanem maga is tesz a változásért. Marcel úgy véli, az önmagába zárkózó ember olyan sérülést hordoz magában, amely gyógyítható — a gyógyítás elmulasztása viszont gennyesedéshez vezet.¹⁹ Claude nem akarja, hogy teljesen elhaljon az élete. Lelke megtisztulására törekszik, ám az, hogy ez sikerül-e neki, kiismeri-e végül önmagát, talál-e olyan embert, akivel igazán boldog lehet, akit szerethet, és aki viszont szereti őt, nyitott kérdés marad.

¹⁹Vö. Gabriel Marcel:
*Auf der Suche nach
Wahrheit und
Gerechtigkeit.* Josef
Knecht, Frankfurt am
Main, 1964, 129.

Nem a cselekmények, történetek adják Marcel drámáinak különös értékét, sokkal inkább az, hogy a francia drámaíró a hétköznapi szituációkat, konfliktushelyzeteket olyan étellel teli módon képes ábrázolni, hogy azok szinte megelevenednek.

Magam is részben erre akartam rámutatni Claude lelki és hitbéli vívódásainak elemzése során. Claude Lemoyne életét korábban az önbecsapás és az örömtelen egyhangúság jellemezte. A dráma zárójelenete viszont már a változás irányába mutat, mégpedig azon változásába, amelyben benne van a boldogság, a valódi harmónia elérésének lehetősége is.

JUHÁSZ ANIKÓ

Mozgások

*A fán egy kis fényt láttam,
mocorgott,
megszületni akart,
s akarása oly erős lett,
hogy elűzte, kifénylette a zivatart,*

*úgy kúszott egyre feljebb,
ahogy az ágya rácsait fogva
járnai tanul a gyermek,
az ő ideje mozgássá vált,
s a fa tetejére fényeskedte fel a tengert.*

S véste, vájta...

*S véste, vájta,
úgy vájta azt a követ,
mintha a végső mozdulatnál
Istent is meglelné odabent.*

*S ha csillagok mozdultak,
és a járdákon már megtöppedt,
magába roskadt a hó,
ő a követ még mindig vájta,
izmával tologatta az időt,
s párbeszéde az Istennel
mind hatalmasabbra nőtt.*

TOMAJI ATTILA

Cinkosok

András L., Babiczky T., Kemény I. uraknak

*Ezt hozta az ős, férfiakat a zebegényi kertbe,
ülnek az októberi est ködében, a kifeszített
nejlonponyva alatt, üldögélnek, néhány költő.
Nincs gyümölcs, se üvegtál. Vízcöpp iramlík,
majd száz és százezer újabb, ezért a ponyva
fejük felett. A hullt diók kertjében jajvörös
chili fölé hajol az arcuk, táncol a gőz a forró étel
körül, most lett kész imént. Lángol a nyelv,
a padlás, a keserű ajkak. Végsőkig érlelt whiskyk
hűtik, oltják s fűtik tovább a részvéttelen égő
testtájukat. Hétrét hajolt fák alatt ülnek a férfiak,
tettesek és áldozatok, helyet cserélnek gyakran,
még nem dőlt el semmi, nyitva a kerti kapu.
Arcuk sötétbe vész. Csattognak az éjszaka
nedves lobogói, vadul cigarettáznak, cinkosok,
csak szavuk tör ki a kertből, lángol a nyelv, de
mind sötétbe vész a szomszéd integető fái közé,
s a férfiak aranykezüikkel visszaintenek nekik —*

*Bokrok bizonytalan, elnagyolt körvonalai,
árnyékuk keveredik a kerekasztal árnyaival.
A férfiak nevetnek, hogy ne sírjanak, és el
nem sírt könnyeiket haza viszik, meg nem írt*

*verseiket is haza viszik, megvan a személyes
módszer az elhallgatásra, s mert körbefut
peremén az ujjbegy, üres pohár sikít. Fölfelé,
a maradék lombokon át, látják az ég sötéttiszta
repedéseit, ahogy a tenyér kusza vonalait is,
a szívét, az életét, s látják, miként szakad és
fogy a pótolhatatlan. Egyikük sem gondol
a másnap újra néma kertre, ahol néhány
sáros, maradék dió a letaposott avarban,
lábnyomukban, miért jutna eszükbe az az árva
kert, az ázott fű szaga, egy mély rózsza helye — —*

*Lent fut a folyó, a vérerekben az évek épp
úgy, nézik a futást, s az éjszaka vázájában
sötét virággá nő összes tévedésük, mulasztásuk.
Ülnek a férfiak, háttal életüknek, megérintik
egymás kezét, vállát, feltárnak néhány újabb
hómezőt, rögeszmét, banalitást és neurózist,
a túlkomplikált élet sivatagi foltjait, s mert
minden pillanat olyan hely, ahol még soha
nem jártak, most ez az este mintha könnyű
lenne, mintha csak a hold kölcsönfénye lenne,
és látják a hullást, még egyszer a kertet, roppan
az éjszaka burka, mintha üres dióhéj lenne,
csak soha többé önvád, mondja egyikük,
ne kelljen szégyellni, hogy éltünk, így a másik,
eljutni oda, ahol nem számít, én vagyok vagy te,
szól a harmadik, mert csak egy hely lesz,
gondolja a negyedik, a végső, sok akárkié — — —*

Ami vár

*Beszorulva évek hordaléka alá, elvétele, de néha mégis
teljes pompájában, ahogy épp ma a különös ég is,
kigyúlt benne maradék, sötéttiszta élete. Válhatott volna
sorssá is, e helyett maradt, mi lehetett, amit ócska*

*bárka visz, süllyedésig, hiába súlyos terheket. Úttestek
metszéspontján álldogált, húgyszagú tűzfalak alatt, sarkokban,
itt-ott, hová elrejtőzni bújnak kifosztott, szomorú testek,
visszavonhatatlan kényszerben, lihegve, páros maszkokban.*

*Eluralták az éjszakák, sötét nappalok, szétköhhögött hajnalok,
néhány félrebillent, makacs nyakszirt, zsákutcák, sápadt*

*fogyó-telő bolygóarcok, kiöregedett, csahos égi bajnokok,
s az egész csak szakadt, zörgött szürkén, majd kiszáradt.*

*Kidobta jelene múltját, a neveket, a hanyatt zuhant várost,
bárok rompultját, sziszegő körutat, szavakból puha vánkost,
próbált közelebb jutni elvadult szívéhez, az ösvényekhez,
levelek árnyékához, lombos átjárókhöz, örvényekhez,*

*hogyszer egyszer s mindenkorra azonos legyen a titkos fehér
tájjal, s mindazzal, mi két szó között még elviselhető,
a tajtékkal, minek sodra van és sűrű, mint a porzó fény,
hol lábnyoma se maradna, mit őrizhetne hó vagy levegő,*

*s nem keringene tovább a nagyra nőtt, kusza bokros semmi
öln, a kiolvasott világűr falán, de hiába, ha vele sodródtak
démonai, hangjuk szól kitartva, mind azt mondja: ennyi,
kispofám, sok élet, egy halál, s ami vár, mind elmúlt, akár a holtak —*

Lovasok

*Kaptató lovasok fáradt arca néz sötéten
a hegy felé, hol egy birodalom romlásán
ősz sas mereng. — Férfiak közelednek,
jönnek a széles víz felől, hegyeken át,*

*a füstös párás völgyek sóhajából. Még
emlékeznek a parttalan tájra, mi nyílt
s csukódott, merre lovaik vitték őket, a
ködlő tájra. Az alkony verméből kilépnek,*

*behatolnak az ösvények szűk járatain,
gázolnak termő dombok kemény húsán,
megdagadt patak vizén, sövények
nedves hajlatán, lépdelnek a járatlan*

*utak kerek kövén, a csontig égett ég alatt.
Már vissza se néznek, jaj hova mennek,
milyen folyóba, makacs mocsárba lépnek,
szívem melyik kifosztott vad zugába vesznek,*

*némán, könnyű bánattal arcukon, lassan
vonulnak, s mint ecsetvonásnyi lány idő lebeg,
s feltölti a szomjas üregeket, elmosódnak
a vigyorgó köd mögötti részletekben — —*

THIERRY LOISEL

Gábrriel kérése

1955-ben született a normandiai Montivilliers-ben, 2007 óta Budapesten él. Író, filmrendező, műfordító, többek között Kosztolányi Dezső, Csáth Géza és Örkény István műveit fordította franciára. Legutóbbi írását 2015. 6. számunkban közzeltük.

Így szólt hozzám Gábrriel: „Mesélj róluk!”

Haboztam. Zavarban éreztem magam. Feszélyezve. Rögtön arra gondoltam, vajon közülünk valók-e? De nem beszéltem erről.

Gondolkodnom kellett. Gábrriel türelmesen várt. Félénken belekezdtem.

— Tudod, Gábrriel, ők ketten megtapasztalták a dicsőséget. Persze nem abban az értelemben, ahogy mi értjük. De bizonyos értelemben megtapasztalták. Elválaszthatatlan, mondhatni legendás pár.

Gábrriel elfintorodott. Valószínűleg másfajta bevezetésre számított. Untattam.

— Beszéltek rólunk — mondtam, hogy másfelé tereljem a témát. — Olyan régóta nem beszélt már rólunk senki! Nagyon jól tudod, hogy akkoriban már nem létezőnek tekintettek bennünket. Nem nevetségesnek vagy haszontalannak, egyenesen nem létezőnek... Holott éppen ez volt az egyik olyan korszak — és ez a legmeglepőbb —, amikor a leginkább szükség lehetett volna ránk.

Gábrriel bólogatott. Lassan. Mintha megnyugtatta volna, hogy témát váltottam.

Egy pillanatra elbizonytalanodtam, aztán némi huncutsággal hozzátettem: „Ha úgy vesszük, ők ketten feltámasztottak bennünket.”

A folytatást várva szótlanul meredt rám.

— Én csak ez után a dicsőséges időszak után közeledtem feléjük. A férfi életművét ismertem. Ahogy közülünk mindenki. Egyébként nem mi voltunk érdeklődésének, művészetének egyedüli tárgya. Mindenféle értékes téma foglalkoztatta, elgondolkodtatta. Szóval egy már-már autentikus ember. A szónak általunk kedvelt és nagyra becsült értelmében.

Gábrriel egyetértően mosolygott, de nem nézett rám.

— Hogy a nő ki volt? Bonyolult lény, nehezen meghatározható személyiség. Hozzánk közel álló, talán, aki azonban nem volt, nem lehetett teljesen közülünk való. A szépségében is volt valami felkavaró. Valami visszás, nyugtalanító. Valami befejezetlen. Félig nő, félig vadmacska, ki tudja. Vagy talán csak kétségbeesett, amiért nem ismerhette meg valódi természetét.

Gábrriel végül tömören és kissé semleges hangon így szólt: „Mindzen bizonnyal éppen ez a bizonytalan igazság, amiről beszélsz, jelenik meg a művészetükben is. De a való életben mindketten egyszerű, hétköznapi emberek voltak.”

A türelmetlenségtől önkéntelenül megrándult az arcom.

— Pontosan ezen töröm a fejem egyfolytában. Mert elbizonytalanodtam. Bevallom, kételkedem.

Nagy csönd támadt. Nyomasztó pillanat. Rettentően kínos mindkettőnk számára.

Aztán nyugodt hangon folytattam:

— Akkoriban tétlenül kószáltam Párizs ege felett. Városról városra kóboroltam. Égről égre. A nő Párizs világvárosában lakott. Nem tudnám neked pontosan megmondani, Gábiel, miért, de aggódtam, hogy is mondjam, kettejük sorsa miatt. Igen, talán ez a legjobb kifejezés. De valójában miért? Gondolom amiatt, hogy a mi elismertetésünkért fáradoztak, és végül mégis elváltak egymástól. Nem sokkal később. Úgy tűnik, nem igazán hozott nekik szerencsét — és ezzel még semmit sem mondtam —, hogy beszéltek rólunk és védelmezték az ügyünket.

Gábiel ismét némaságba burkolózott, már nem figyelt rám. Nem igazán szeretett elgondolkodni a dolgokon, úgy vélte, nem ezért vagyunk. Mindennek ellenére úgy döntöttem, nem törődöm vele, miért hallgat, inkább folytatom. Egészen egyszerűen azért, mert *in principio* ő kérdezett.

— Igazából szerettem volna hírt hallani felőlük. Ez a hétköznapi kifejezés persze nagyon is sokat jelentett. Mellesleg úgy is alakulhatott volna, hogy elválnak, és új lendületet vesz az életük. Az emberek gyakran elfelejtik, hogy a szakítás nem halál, hanem esély. A megújulás lehetősége. Kitarulkozó tér. Ott, ahol éppen vagyunk...!

Szokásomhoz híven lázba jöttem. Ismét el kellett hallgatnom pár pillanatra, hogy magamhoz térjek:

— Hírt hallani felőlük... Megtudni, hogy úgy általában, mire megy az, aki rólunk beszél. Figyelsz rám?

Gábiel felriadt.

— Hozzád beszélek, és nemcsak erről a legendás párról, hanem az egész emberiségről van szó. Mit adott az emberiségnek az, hogy ez a pár foglalkozott velünk? Természetesen nem a boldogságról beszélek, Gábiel. Hanem felteszem a kérdést: mióta ez a pár együtt megalkotta a mi jelenlétünk és küldetésünk elismertetésének szentelt életművét, jobban élnek-e az emberek? Vigaszra találtak-e például? Érezték-e, hogy segítünk nekik, hogy segíthetünk nekik? Hogy meg tudjuk védeni őket?

A nővel való első találkozásom nem okozott különösebb nehézséget. Természetesen nem tiltakozott a létezésem ellen. Nála történt, egész egyszerűen. Emlékszem, hogy egyszer csak így szólt: „Ön tiszta lény, érzem.” Semmi több. Afféle összekacsintó mosoly. Én is felismertem őt, bár egészen másképp. A híres művésznőt. Bevallom, kettőnk közül én voltam jobban meghatódva, megrendülve. Akár azt is mondhatnám, megilletődve. Természetünkből fakad-e, hogy megilletődünk az emberektől? Furcsa kérdés, nemde? Pedig igen, azonnal felismertem, és felkavart. A haja. De főleg a hangja...

Hirtelen ürességet éreztem a fejemben. Vajon a meghatottság miatt-e — ami oly ritka nálunk, mondhatni véletlenszerű. Nem tudom. Azonnal folytattam:

— De a teste, Gábrriel, hogy is mondjam? Az alakja... *Megcsorbult.* De nem akarok erről többet mondani neked. Azután, igen, még néhányszor meglátogattam. Sőt, gyakran. Boldognak tűnt. A látogatásaimtól valahogy megkönnyebbült. A figyelmemtől. Megnyugodott. Megvigasztalódott.

És elmesélte az életét. Többször. A dicsőségét. A dicsőségüket. És a szakításukat. A bukásról hallgatott. A hanyatlásról. Az útról, mely a hatalmas fényből a nyomasztó sötétségbe vezetett. Mindezt elhallgatta, Gábrriel. És amit elhallgatott, azt valójában ordította. Végül pedig elsiratta. Sokáig. Csendben.

Egy nap aztán kézen fogtam, és útnak indultunk. A felhőkön túlra. Elrepültünk, hogy találkozzunk a férfival, akit egykor olyannyira szeretett. Akit még mindig szeretett. Aki egykor szerette. Aki őt megteremtette. Természetesen nem abban az értelemben, ahogy mi értjük...

Magamon éreztem Gábrriel tekintetét. Rosszallását. Aztán ingerült szárnyzuhogását.

— Nem, igazad van. Nem így történt. Nem fogtuk egymás kezét. Így tehát nem is vehettem a szárnyam alá. Hiába vagyunk, akik vagyunk, nem erőltethetünk senkit, egyetlen embert sem foghatunk kézen beleegyezése nélkül. Tehát egyedül repültem oda. Irány München felett az ég.

Jelt adtam a jelenlétemről. Amilyen diszkréten csak lehet. Hogy felismert-e a férfi, felismerte-e a természetemet? Nem biztos. Nem rögtön. Az azonban egészen biztos, hogy nem volt különösebben *elragadtatva* a találkozástól. Ellenállt. Talán már az első pillanatban, amint meglátott, megérezte, ki vagyok; s ha ez igaz, akkor éppen ő, aki nem keveset tett azért, hogy az emberek felismerjenek bennünket, most, amikor a valóságban személyesen találkozik eggyel közülünk, nem örül. Láthatóan gyanakszik, kételkedik. Vagy talán zavarban van. Máshol. Külön.

Ennek ellenére elhatároztuk, hogy együtt eszünk. Természetesen mindenki a maga táplálékát. Egyébként ebben a pillanatban tisztán éreztem, hogy nem kételkedik többé. Felismert. A táplálék miatt. Így hát még szabadabbnak éreztem magam. Előadtam a kis mondókámat. Szelíden emlékeztetve őt az emberekkel kapcsolatos küldetésünkre. És természetesen mindannyiunk nevében köszönetet mondtam neki — mennyire jól tette, hogy újra beszélt rólunk. Ráadásul jó szellemben, ugyebár.

Csak egy a gond, Gábrriel: nem vagyok benne biztos, hogy érdekelte, amit mondok. Egy gyereket láttam magam előtt. Egy kissé szétszórt kisiút. Akit bizonyára szórakoztatott ez a kissé szokatlan helyzet...

Úgy láttam, hogy Gábrrielnek ismét kissé nehezére esik figyelni. Tisztán éreztem, hogy időközben körénk gyűlt néhány közülünk való. Figyeltek, érdekelte őket a komoly téma létezésünk értelméről

és fennmaradásunkról. A jövőnkéről. Így hát folytattam, mintegy a színpalak mögé szólva. Annak, aki hallani akarja:

— Hamar megértettem, hogy miért mosolygott és szórakozott, mint egy gyerek, amikor hozzá beszéltem. Időközben felhívta a nő, aki végül úgy döntött, csatlakozik hozzánk. Az égen át utazott, de nélkülem, a segítségem nélkül. Az emberek megszokott módján. A következő repülővel érkezik, mondta. Ezen mosolygott és szórakozott a férfi: a jelenlétemmel, azzal, hogy ott álltam előtte, tudtomon kívül legnépszerűbb szerepünkbe bújva az angyali üdvözlés jelenetét adtam elő.

Biztos voltam benne, hogy az utóbbi észrevétel hallatán Gábriel felkapja majd a fejét, és újra figyelni fog. Őt is nagyon szórakoztatta a jelenet, a helyzet. A történetem kezdete óta most mosolygott először. Nyíltan. Így hát elbizonytalanodtam, folytassam-e, mivel a történet kényes pontjához értünk. Sajátos természetünk nem zárja ki bizonyos érzelmek átélését, mint például a szemérmességét. Kétségtelenül más a helyzet az embereknél, akiknél ez az érzés kiveszőben van.

— Szóval jelen voltam a legendás pár oly sok év utáni újratalálkozásakor. És hát ugye, kénytelen voltam részt venni benne. A helyzet kényszerített rá, amelyet én magam hoztam létre. Kénytelen voltam szemtanúja lenni. Ha sajátos természetünk megengedné, hogy sírjunk, biztosan legördült volna pár könnycsepp az arcomon. A híres, elvált pár néhány percre ismét összeállt, összefonódott. Valljuk be, titokban mindhárman meghatódtunk. Ennél a repülőtéren jelenetnél, ahova a férfi és én együtt mentünk ki a nőért, próbáltam felfedni finom testemet, melyet az oly hosszú elszakadás után kis időre egymásra talált pár nem láthatott.

Visszafogott, szinte fojtott nevetést hallottam. Gábriel volt az:

— Repülőtér. Az egymásra találás helyszíne. Ez a legjobb... — mondta szárnyát a szája elé tartva, hogy amennyire csak lehet, elrejtse nevetését. Úgy látszik, ő is szemérmes. Amint körülnézett, észrevette ő is, hogy már nem vagyunk egyedül. Mostanra még többen gyűltek össze. Elkomolyodva jelezte, hogy folytassam:

— Minden diszkrécióra való törekvésem felesleges volt. Sőt, úgy éreztem, hogy nélkülözhetetlenné vált a jelenlétem. Sor került egy második találkozásra is, mely egy kellemes vacsorával záródott. Tudtam, hogy egy olyan eseménynél lehetek jelen, amely soha többé nem ismétlődik meg. Felbecsülhetetlen. És ahhoz, hogy megtörténjen, szükség volt egy olyan természetű lény jelenlétére, mint én. Ott kellett lennem ennél a találkozásnál, az újra megtalált félnék félszavak és a némán összeakadó tekintetek tanújaként, még ha csak egy vacsora idejére is. Mint a kihagyhatatlan kovász. Aztán a mi különös hármassunk hamar felbomlott, mindhárman útnak indultunk. Külön-külön... Mondván, tartjuk a kapcsolatot. Kapcsolat... A szó elgondolkoztatott.

— Ekkoriban, a hazatérését követően indult el a nő a lejtőn. Egyre kevésbé látott szívesen. Valójában... nem elutasításról volt szó. In-

kább egyfajta közönytől, amely az életére telepedett. Éppúgy reagált, mint a férfi. Valószínűleg egyfajta bukást jelenthettünk számukra. Megtudhatom-e valaha? A nő életében azonban ez más formát öltött, mint a férfiéban. A lélek betegsége, Gábiel. Amelyet aztán a test betegsége követett, sőt, súlyosbított. Úgy éreztem, egyáltalán nincs jelen, nem tudom, miféle számunkra idegen, fekete ég felé távolodott.

Ismét elhallgattam. Felkavarodtam. De erőt vettem magamon, és folytattam:

— Azért vallottam be neked az imént, Gábiel, hogy kételkedtem, mert gyalázatos dologgal szembesültem: a tehetetlenségünkkel. Nem tudtam szembeszállni egy ember akaratával — az önpusztítással.

Egy nap aztán meghalt. Emberi módon tudtam meg. Attól, aki életet adott neki, és akivel egész életében harcolt. Mint valami démonnal küzdő lehetetlen angyal, holott ez az anya nyilvánvalóan nem volt az.

Nem láttam a testét. Zavarónak találták talán, ugyanis furcsa mód nem volt jelen a ceremónián, amelyre a megjelent hozzátartozók közé vegyülve belopóztam. Gyér közönség. Tágas teremben összegyűlve. Párizs ege alatt. Ezen az estén egyetlen közülünk valót sem láttam. Csak néhány — bizonyára — hozzátartozót. Művészeket. Hozzá közel állókat. Hozzánk közel állókat. A beszélgetés, Gábiel, én mondom neked, Párizs ege alatt egészen különös módon zajlik. Tanácstalan lények. Tehetetlenek. Igen, inkább tehetetlenek, mint gyámoltalanok. Valamiféle érzéseken túli lebegésben. Se békés vagy derűs mosoly, se fékezhetetlen fájdalom. Furcsa üresség, hiányérzet, amit valami meghatározhatatlan nyomasztó hangulat ural, érted? Ez telepedett a jelenlévőkre.

Aztán a kissé kókadt, bamba gyülekezetben megláttam a férfit, arcán a többiekéhez hasonló arckifejezés ült. Unalom, ugyanakkor zavar is.

Egymásra néztünk. Futó, mégis határozott pillantással, többször. Nem köszöntünk egymásnak, sem ő, sem én.

Aztán ez az egész jelenet kibírhatatlanná vált számomra. Úgy éreztem, Gábiel, hogy nem a helyemen vagyok. Eljöttem.

Emlékszem, hogy induláskor csendben köszöntem neki. Gépies bólintásomra gépies bólintással válaszolt. Zavartan. Láthatóan. Zavartan. Azzal a halvány, bevallhatatlan büntudattal, amelyet az ember a halállal szemben érez. Kellemetlen tanú voltam a szemében.

Ismét elhallgattam egy pillanatra. Aztán újrakezdtem:

— Igen, mi, az angyalok serege, egyszer csak zavarni kezdtük. Úgy érezte, beigazolódott a félelme. De nem lett tőle boldogabb. Valószínűleg, nem mert többé hinni bennünk. A küldetésünkben. Abban, hogy képesek vagyunk tanácsot adni, megkönnyebbülést hozni, védelmet nyújtani. Lények, akik felelősek az egyénnel, a párral, az egész emberiséggel szemben. Az ő szemében mi meglehetősen

korlátozott képességekkel rendelkezünk. Ha meg is őrizte azt a képességét, hogy egy gyerek szemével tekintszen az életre, a dolgokra, ez minden bizonnyal már egy olyan gyerek tekintete volt, akit ez már nem igazán szórakoztatott. Aki talán félt tőlünk.

Gábriel. Mi mindannyian túl hosszán, túl sokáig gondolkodtunk azon, hogy ez a tragikus, szép pár közülünk való-e? Az volt-e, vagy az lesz-e? Ha az lenne, úgy sejtem, tudnánk róla, nem igaz? Fel kell-e tudnunk ismerni egymást, mint minden teremtménynek? Ahogy az emberek teszik. Akiknek nincs szükségük semmiféle ismertetőjelre. Egy ember számára nem szükséges, hogy bármiféle jeladással bizonyítsa ember voltát...

Hirtelen szorongás lett úrrá rajtam.

— Hacsak nem...

A hangom remegni kezdett. Vártam egy pillanatig, aztán minden erőmmel próbáltam összeszedni magam:

— De nem, a helyzet túlságosan perverz volna...

Ismét csend.

— Pedig ismertetőjelek nélkül honnan lehetne *tudni*, ki tartozik közénk? Például te, Gábriel, ki biztosíthatna afelől, hogy...

Szakadék mélyén találtam magam. Egyszer csak elhagytak a szavak, a gondolatok. Használtak-e az emberek egymás között ismertetőjeleket? És mi használtunk-e? És vajon ebben a tágas univerzumban, ebben az ég és föld közötti szép nagy térben miféle kötelék kötött össze bennünket az emberekkel? Szemben ezzel a léttel, vajon összetartoztunk-e egykor?

Gábriel egy szót sem szólt. Én pedig egyre erősebben kételkedtem. Bár ezúttal igyekeztem hallgatni róla. A nő és a férfi, legalább ők közülünk valók voltak-e? Annyira szerettem volna azt mondani: igen. A válasz azonban fájdalmasnak mutatkozott, mert lehetetlen volt. A nő a dicsőség és a bukás után engesztelhetetlenül keményé, boldogtalanná és szörnyen narcisztikussá vált; a férfi pedig pénzemberré, aki eltompította, elhagyta, eladta a tehetségét.

— Itt a szakadék, folytattam. Ismertetőjel pedig nincs, Gábriel. Voltunk-e valójában? Nem kellene-e szerényebben megnyilvánulnunk, és képesnek lennünk megkérdőjelezni saját létezésünket? Mert végtére is, mi vajon közülünk valók vagyunk-e?

Felnéztem. Gábriel aludt.

(Pécs, 2014. május 13–14.)

Barna Anett fordítása

TAUBER TAMÁS

Takács-Sánta Andrással

Takács-Sánta András (1974) ökológus, egyetemi docens. Az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Humánökológia mesterszak igazgatója, de tanít a Természettudományi Karon is. Az ökológiai fenntarthatóság helyi, kisközösségi megoldásaival foglalkozó Kisközösségi Program ötletgazdája és szakmai vezetője.

Ha dióhéjban kellene megtenned (mondjuk egy átutazó földönkívüli udvarias érdeklődésére), hogyan foglalnád össze a kihívásokat, amelyekkel a 21. századi emberiségnek szembe kell néznie?

Egy régi székely mondás úgy tartja, hogy az embernek el kell rendeznie a dolgát Istennel, a másik emberrel és a természettel. Ez a gondolat nemcsak az egyes emberre érvényes, hanem az egész emberiségre is. Noha 21. századi léthelyzetünk több szempontból is új a korábbiakhoz képest, most is „csupán” ennyi lenne a dolgunk. Egyrészt alaposan át kellene gondolnunk, hogy a modernitás, amely alighanem a világtörténelem első össztársadalmi kísérlete a transzcendencia mellőzésére, mennyire bizonyult sikeresnek. Másrészt, ahogy azt az elmúlt bő 70 évben tettük, továbbra is fontos volna elkerülnünk az óriásháborúkat, illetve minél jobban vissza kellene szorítanunk a kisebb léptékű fegyveres viszályokat is. Harmadrészt radikálisan tompítanunk kellene az egyre égbekiáltóbb jövedelmi egyenlőtlenségeket, mivel ezek mind komolyabb társadalmi feszültségekkel fenyegetnek. Negyedrészt mindenképp fontos volna mérsékelnünk társadalmaink atomizáltságát a közösségek újbóli feltalálásával. Végül, ám korántsem utolsósorban, legalábbis enyhítenünk kellene az életünk minőségét veszélyeztető ökológiai válságot, áttérve egy, a mai-nál sokkal mértékletesebb életmódra, főként itt, a centrum országokban. Mindezt persze pokolian nehéz lesz megvalósítani, ráadásul ez az öt feladat sokrétű összefüggésben is áll egymással.

Munkásságod elsősorban az utóbbi, noha „korántsem utolsó” problémakörre fókuszál. Te magad miként váltál a környezetünk minőségéért aggódó, és munkájával is annak védelmét szolgáló emberré?

Már kisgyerekkoromban lenyűgözött az állatfajok sokfélesége, bújtam az állatos könyveket. Ehhez jöttem még tizenéves koromban David Attenborough kiváló filmjei remek középiskolai biológiatanárom, Orbán Gábor jóvoltából. Arra határozottan emlékszem, hogy hosszú-hosszú éveken át, még fiatal felnőttkoromban is mennyire szorongató érzéssel töltött el, amikor újra és újra eszembe jutott: milyen sok csodálatos fajt tüntetünk el végérvényesen a Föld színéről. De nemcsak a természetvédelem érdekelt, hanem az emberek életminőségét rontó környezeti változások is. Már középiskolás koromban igencsak belemélyedtem például a nagyvárosi légszennyezés problémájába — alighanem azért is, mert budapestiként a saját bőrömön is tapasztalhattam. Mindenképp szerencsém volt azzal, hogy a rendszerváltást követő pár évben, éppen amikor döntenem kellett arról, milyen egyetemi szakot válasszak, a környezetvédelem viszonylag hangsúlyossá vált: számos újságcikket és könyvet olvashattam, jó néhány tévéműsort és filmet lát-

hattam a témában. Ám 1993-ban egyetemi szakok még nem igazán léteztek ezen a téren, úgyhogy be kellett érjem az ELTE biológus szakával. Ami igen színvonalas képzést nyújtott, rendkívül sok tekintetben formálta a gondolkodásomat, csak épp a kedvenc témámban nem adott túl sokat. Mégis egyetemista, illetve doktorandusz éveim során hallgattam néhány olyan előadást — nevezetesen Vida Gábortól, illetve az ELTE humánökológia képzésén Lányi Andrástól és Zsolnai Lászlótól —, amelyek meghatározó élményt jelentettek. Ahogy az akkorra sajnos már elhunyt Juhász-Nagy Pál könyvei is: egyetemista koromban mindegyiket többször is elolvastam. Amint megkaptam a diplomámat, és fölvettem a doktori iskolába, rögtön falni kezdtem az ökológiai válsággal kapcsolatos szakirodalmat. Doktorandusz éveim rendkívüli szabadságban teltek, aminek köszönhetően rengeteget olvasva, több korábban ismeretlen tudományterületbe belekóstolva gyakorlatilag átképeztem magamat humánökológussá. Ebben sokat segített, hogy már doktoranduszként elkezdhettem tanítani az ELTE környezettan, illetve humánökológia képzésein — amiért nagyon hálás vagyok Vida Gábornak, illetve Lányi Andrásnak, akik erre lehetőséget adtak. És ezzel rá is álltam arra a pályára, amiről szerencsére mindmáig nem kellett letérnem.

Mit akar megmenteni végső soron egy környezetvédő? A Földet? Az élővilág sokszínűségét? Az embereket? És végül is miért?

Ezek a kérdések leginkább alighanem azért merülnek föl, mert a „környezetvédő”, illetve a „környezetvédelem” szavakat használjuk rendszeresen. Olykor nekem is a nyelvemre jönnek, ugyanakkor úgy vélem, legjobb lenne elfelejtenünk ezeket. Lányi András szokta mondani, hogy „a környezet védhetetlen”, amivel nagyon egyetérték: ezt az elvont, rajtunk kívül álló, nehezen megfogható valamit, amit környezetnek szokás nevezni, nem fogjuk mi soha igazán védelmezni. Ez egyszerűen hibás retorika. Az ökológiai válság nem a „környezetet” fenyegeti, hanem az életet. A saját életünket, más embereket, valamint más élőlényeket. A „miért” kérdésre tehát viszonylag egyszerű a válasz: az életet, az élet méltóságát akarjuk megmenteni, merthogy értéknek tartjuk. A magunk életét, illetve másokét. Ezzel összefüggésben empirikus szociálpszichológiai vizsgálatok is kimutatták, hogy amikor a „környezeti problémák” miatt aggódunk, illetve tenni próbálunk ellenük, akkor vagy a saját életünket (illetve annak minőségét) féltjük, vagy más embereket, vagy pedig más élőlényeket.¹ Ugyanakkor az első kategóriát fontos különválasztanunk a másik kettőtől: saját sorsunkat (amibe a szűkebb családjunkét is beleérthetjük) ilyen vagy olyan mértékben gyakorlatilag mindannyian a szívünkön viseljük, másokét viszont sokan már egyáltalán nem. Kevés olyan ember akad, aki szeretné, hogy a kertje végében fusson egy autószertráda, vagy ott létesüljön egy veszélyes üzem, netán egy hulladéklerakó. Akinek a lakóhelye közelében terveznek egy ilyen beruházást, rendszerint akkor is „bezöldül” hirtelen, és tiltakozni kezd, ha korábban egyáltalán nem volt ez jellemző rá. Ilyen értelemben nincs is sok értelme felosztani a társadalmat környezetvédőkre és nem környezetvédőkre, hiszen amikor saját magunkról van szó, akkor szinte mindnyájan környezetvédők

¹Paul C. Stern – Thomas Dietz – Linda Kalof: *Value orientations, gender, and environmental concern*. Environment and Behavior, September 1993, 322–348.

vagyunk (ami egy újabb érv amellet, hogy a „környezetvédő” szót jobb volna átadni a feledésnek). Másokért viszont már jóval kevesebben, és jellemzően kevésbé aggódunk. Érdekes eredménye viszont az említett vizsgálatoknak, hogy aki mások sorsát is a szíven viseli, jellemzően egyaránt félt más embereket és más élőlényeket.

Eszerint tehát a határvonal azok közt húzódik, akik szívükön viselik más emberek (lények) sorsát, és akik nem. Miben sejthető meg a különbség gyökere? Váloztatható ez? Értelmes dolog-e például egyfajta „ökológiai megtérésről” beszélni?

A különbség gyökerének föltárása nem egyszerű feladat, úgyhogy két különösen fontos okot emelnék csak ki. Egyrészt abban biztos vagyok, hogy korunk individualizmusa, társadalmaink atomizáltsága komoly szerepet játszik mindebben. Másrészt a versengés elsőbbsége piaci társadalmainkban az együttműködéssel szemben szintúgy mindenképp lényeges tényező. Mindez pedig szoros kapcsolatban áll gondolkodásunk legmélyebb rétegeivel: értékrendünkkel és világnézetünkkel. „Ökológiai megtérés” létezik, ám sajnos nem valószínű, hogy felnőtt emberek körében tömegesen bekövetkezhetne. Az ökológiai gondolkodásmód ugyanis olyannyira eltér az uralkodótól (például folyamatosan a korlátainkkal szembesít bennünket, elveti a folytonos haladást feltételező történelemszemléletet stb.), hogy rendszerint csak hosszas párbeszéd eredményeként állhat rá át valaki. Ami pedig sok időt és komoly nyitottságot feltételez — és ez rögtön súlyos korlátot jelent sokak számára. Nem zárhatjuk ki persze a damaszkuszi úton történetekhez hasonlóan hirtelen „ökológiai megtéréseket” sem (magam is láttam erre egy-két példát), ám ilyenek alighanem még ritkábban következnek csak be. Ráadásul a széles körű tudati váltáshoz a társadalmi rendszer megváltozása is szükséges, ami igen lassú folyamat. Mindezek miatt az „ökológiai megtérést” nem annyira az egyének, sokkal inkább a nemzedékek szintjén tudjuk értelmezni: a régi gondolkodásmód hívei meghalnak, és van rá esély, hogy az új nemzedék már egy ökológiai gondolkodásmóddal rendelkezik majd. Persze erre semmi garancia, csak reménykedhetünk benne. És mivel ez a folyamat lassú, az ökológiai válság sürgetése ellenére kénytelenek vagyunk türelmesek lenni.

A katedráról (vagy a szószékről) vajon mennyire gyorsítható ez a folyamat? Mekkora súlya és hatása van ezeknek a pódiumoknak ma?

Az ember tanárként csak remélheti, hogy komoly hatást lehet így gyakorolni, de biztos nyilván nem lehet benne. Ilyen szempontból hálatlan szerep a tanároké (és úgy sejttem, a papoké sem lehet nagyon más): elmondjuk a katedrán a magunkét, de hogy ennek mekkora a hatása, az nagyon nehezen mérhető. Sokszor maga a diák sem tudhatja, hogy ha valamit változtat az életén, vagy ha egy bizonyos pályát választ, abban pontosan mekkora szerepet játszott egy adott tanára. Ám még ha tudja is, a tanár sokszor nem kap már visszajelzést erről, pláne ha sok év telik el közben. Úgyhogy olykor eszembe jut, hogy miért nem lettem inkább például kőműves: az ember fölépít egy házat, és azonnal látja, hogy a munkájának csakugyan lett eredménye. Ennek ellenére nyilván azért vagyok már bő másfél évtizede az egyetemi oktatói pályán, mert minden bizonytalanság dacára hiszek abban, hogy lehet így hatni.

Említetted gondolkodásmódunk mélyrétegeit, az értékrendet és világnézetet. Mennyiben tudsz egyetérteni Lynn White-tal, aki híres esszéjében² civilizációnk természetpusztító viselkedését egyenesen a zsidó-keresztény hagyomány számlájára írja?

²Lynn White, Jr.: *The historical roots of our ecologic crisis*. Science, 10 March 1967, 1203–1207. Magyarul: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005, 167–177.

Az általad idézett székely mondás szerint embereken és természetén kívül Istennel is

Közel fél évszázad távlatából azt mondhatjuk, hogy Lynn White-nak legfeljebb kisebb részigazságai voltak. Ökológiai válságunk történeti gyökerei lényegesen összetettebbek és sokrétűbbek annál, mint amit ő a cikkében vázolt. (Ez egyebek mellett a PhD-disszertációból is kiderül, amely *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai* címmel könyv formájában is megjelent.) Ráadásul úgy tűnik, abban sem volt igaza White-nak, hogy a zsidó-keresztény hagyomány kifejezetten antiökologikus volna. Ki lehet persze ragadni néhány olyan mondatot a sok száz oldalas Bibliából, amelyek kétségtelenül értelmezhetők antiökologikusnak is (ugyanakkor szinte mindnek létezik másmilyen reális értelmezése is). Am ugyanígy találhatunk a Szentírásban legalább ennyi kimondottan ökológikus passzust is, amelyeket előszeretettel szegeztek szembe Lynn White-tal keresztények és zsidók újra és újra az elmúlt csaknem ötven évben. Am még ennél is sokkal fontosabb, hogy a Biblia egészében nem tekinthető antiökologikusnak — inkább csak az igaz rá, hogy a természet–ember kapcsolatra nem fektet túl nagy hangsúlyt. Mindezek ellenére határozottan úgy gondolom, hogy White esszéje egy nagyon fontos írásmű, amelyet mindmáig érdemes olvasni. White nem érdemelte meg azokat a sokszor durva és nemtelen támadásokat, amelyeket főleg bizonyos keresztényektől kapott (titulálták őt a Kreml ügynökének, sőt, még Antikrisztusnak is). Egyrészt észre kell venni, hogy ez az esszé egy keresztény ember tépelődő és önkritikus írása. Lynn White egész életében hívő keresztény volt, és aki figyelmesen olvassa a cikkét, észreveheti, hogy egyértelműen keresztény megoldást is javasol a problémára (a Szent Ferenc-i utat), tehát korántsem vallásellenes, sőt. Másrészt 1967-ben, amikor ez az írás megjelent, még épp hogy csak elkezdett tudatosulni az ökológiai válság, még épp hogy csak elkezdtünk gondolkodni erről a kérdéskörrel. Mindössze öt év telt a Rachel Carson-féle *Néma tavasz* megjelenése óta — ez az a könyv ugye, amelyet a legtöbb szerző a globális zöldmozgalom origójának tekint. Am White cikkének megjelenésekor még nincs meg például *A növekedés határai*, *A kicsi szép*, sőt, még Hardin nevezetes, a népesezési problémára fókuszáló esszéje, *A közlegelők tragédiája* sem. White elindított egy gondolkodást, föltett egy-két rendkívül fontos kérdést. Jó válaszokat azonban még nem adhatott rájuk, a válaszai szükségszerűen kezdetlegesek voltak egész egyszerűen azért, mert úttörőként még nem sok mindenre támaszkodhatott. Mi már könnyen beszélünk, és könnyen kritizálhatjuk őt, mert több évtized szakirodalmára alapozhatunk. Hozzá képest mi óriások vállán állhatunk, többek között Jared Diamondén vagy John McNeillén (hogy csak két, magyarul is megjelent kedvencemet említsem, akik a környezettörténet terén nagyot alkottak). White írása ellenben fontos kiindulópont, amely rendkívül sokakat inspirált további gondolkodásra.

Úgy érzem, hogy mostanra igen jól elrendeztük ezt a kapcsolatot. Azért fogalmazok így, mert bár keresztény szellemiségű nevelést kaptam, csak felnőtt koromban vált fontossá számomra a hit kérdése. Akkorra jöttem rá, hogy létezik a transzcendens, hogy van egy világ az anya-

rendezni valója van az embernek. Ez felbátorít annak megkérdezésére, hogy a Te életedben hol tart ez a folyamat, és mi a története, ha ez elmondható.

gin és az ésszerűn túl is. És akkor válik igazán teljessé az életünk, ha ezt a világot is befogadjuk. Nagy szerencsém volt azzal, hogy rábukkantam egy olyan közegre, ahol sokat fejlődhettem ezen a téren: rengeteg jót kaptam a Fasori Református Gyülekezetben Végh Tamástól és lelkésztársaitól — kimondottan hiányzik is ez a gyülekezet, amióta nem Budapesten élek. Ugyanakkor nem igazán szeretem hangoztatni magamról, hogy keresztény vagyok, mert nem érzem magamat tipikus kereszténynek. Számos olyan sztereotípiát él a fejekben a keresztényekről, amelyeket önmagamra nézve nem tartok érvényesnek. Arra pedig rendszerint nincs idő, hogy elmagyarázza az ember: milyen hihetetlen sokféleség tapasztalható a kereszténységen belül is, mennyire különböző keresztény felfogások léteznek egyidejűleg. Ezek közül sokkal tudok azonosulni, jó néhány másikkal viszont egyáltalán nem. Elfogadhatatlannak érzem például a „csak az én felekezetem az üdvözítő, minden más ember szerencsétlen pogány” felfogást, ami sajnos még ma is sok keresztényt jellemez. Továbbá csak azokkal a keresztény megközelítésekkel tudok azonosulni, amelyek nem zárkóznak el a tudománytól: sem a természettudományoktól, sem pedig a történeti Jézussal kapcsolatos kutatások eredményeitől.

Gyakran hallani (keresztény emberektől is), hogy a környezetvédők, a „zöldek” gyamús, hibás gondolkodású elemei a társadalomnak, akiktől inkább elhatárolódni kellene. Mi a véleményed erről a vélekedésről?

A „zöldek” ugyanúgy nagyon sokfélék, mint a keresztények. Léteznek olyan zöldek, akik ki akarnak vonulni a társadalomból, de olyanok még többen, akik nem. Utóbbi csoport tagjai közül sokan hisznek abban, hogy a társadalmi berendezkedésünkkel nincsenek alapvető gondok: pusztán ökoteknológiák, és pár új törvény segítségével minden problémát orvosolhatunk. Mások viszont egy gyökeresen új társadalmi berendezkedés mellett kardoskodnak. Akadnak továbbá a zöldek között mizantrópok és filantrópok, vagy akár szelídek és agresszívek egyaránt. Satöbbi. Vagyis mindenki, aki azzal jön, hogy „a zöldek ilyenek meg olyanok”, egyszerűen csak azt árulja el magáról, hogy nem vette még észre ezt a hatalmas heterogenitást, tehát igen felületesek az ismeretei a zöldekről. Alig néhány olyan tulajdonságot mondhatunk, amely minden zöld gondolkodású emberre érvényes, ha egyáltalán léteznek ilyenek. És akkor még nem is szóltunk arról, amit korábban említettem: egy bizonyos szintig gyakorlatilag mindannyian zöldek vagyunk.

Meglátásod szerint egy ember meggyőződésrendszerében és értékrendjében milyen viszony állhat fenn érett keresztény hite és „zöld” attitűdje között? Egy mással versengő, közőmbös, vagy egymást segítő meggyőzések ezek?

Összefüggésben az előzőekkel ez megint csak attól függ, hogy melyik keresztény, illetve zöld irányvonalról van szó. Több empirikus szociálpszichológiai munka kimutatta például, hogy a túlvilágba vetett hit csökkenti a környezeti problémák iránti érzékenységet.³ Vagyis egy erősen túlvilág-orientált keresztény felfogás nem nagyon fog összeférni semmiféle zöld gondolkodásmóddal. Ráadásul, ha ez a világ még siralomvölgy is, akkor tulajdonképpen nem is baj, ha pusztul. Ezzel szemben például a jézusi mértékletesség egyértelműen ökológikus. Vagyis egy, a mértékletességet hangsúlyozó keresztény felfogás könnyen összhangot fog találni sok zöld irányvonallal — ahogy például az amishok életmódját sokszor állítják be követendő mintaként bizonyos zöld körökben. Egyébként több empirikus szociálpszicho-

³Például Michael W. Slimak – Thomas Dietz: *Personal values, beliefs, and ecological risk perception*. Risk Analysis, December 2006, 1689–1705.

Ferenc pápa tavaly megjelent Laudato si' kezdetű enciklikája, melyet „zöld enciklikaként” is szoktak emlegetni, nagy visszhangot kapott a világsajtóban. Mi a véleményed erről a pápai megnyilatkozásról?

Örömmel hallom, hogy radikális ökológiai szemlélet olvasható ki a pápa soraiból, mégis meg kell kérdezem, pontosan miben érhető tetten számokra ez a radikalitás?

⁴Gerald T. Gardner – Paul C. Stern: *Environmental Problems and Human Behavior*, 2nd Edition. Pearson Custom Publishing, Boston, MA, 2002.

lógiai vizsgálat készült arról is (főleg az USA-ban, de európairól is tudok), hogy vajon a hívő keresztények környezettudatosabbak-e a társadalmi átlagnál, vagy épp ellenkezőleg.⁴ Annak ellenére, hogy az egyes munkák némileg más és más módon definiálták, hogy ki számít hívőnek, illetve környezettudatosnak, az eredmények meglepően egybevágnak: semelyik vizsgálat sem tudott kimutatni jelentékeny korrelációt sem egyik, sem pedig másik irányba. Vagyis nem állíthatjuk, hogy a hívő keresztények környezettudatosabbak lennének az átlagnál, de azt sem, hogy kevésbé lennének azok.

Egészen kiváló anyag, öröm volt olvasni. Ilyen radikálisan ökológiai szemléletű, a környezeti gondokat alaposan körbejáró szöveg hasonlóan ismert és nagy hatású embertől még aligha született valaha is. Ha csupán a világ katolikusai olvassák el, és vennék véresen komolyan, amit Ferenc pápa leírt, néhány éven belül egészen más helyé válna ez a világ. Ám a pápa nagyon helyesen minden embert a világon szeretne megszólítani ezzel az enciklikával. Tény persze, hogy a szöveg ennek ellenére egyértelműen keresztény — sőt, itt-ott kimondottan katolikus — szemléletű, ám úgy érzem, hogy összességében valóban egy szélesebb kör számára is emészthető anyag született.

Nem a környezetvédelem rendszerkonform főáramának gondolatait olvashatjuk az enciklikában. Ez egy határozottan rendszerkritikus anyag, ami kimondottan örömteli meglepetés. Ferenc pápa számos ponton kijelenti például, hogy bár a technológiai megoldások fontosak az ökológiai válság megoldásában, önmagukban bizonyosan nem elegendők — ezzel a környezetvédelmi főáram egyik alaptézisének mond ellent. Ami pedig talán a leginkább dicsérendő, hogy a pápa végig hangsúlyozza: az ökológiai fenntarthatóság nagyon nagy mértékben hatalmi kérdés. Keményen kritizálja az elnyomókat és kizsákmányolókat, akiket az ökológiai válság fő okozóiként aposztrofál, miközben folyamatosan fölemeli a szavát a kiszolgáltatottak érdekében, akik e válság fő kárvallottai: a szegények, a jövő nemzedékek és más élőlények. Világosan kijelenti, hogy egy jóval igazságosabb társadalmi rendszerre volna szükség az ökológiai fenntarthatósághoz (is). Ennek kapcsán kimond néhány olyan dolgot, amiknek manapság a pusztá említése is szinte tabunak számít. A legfontosabb ezek közül, hogy megkérdőjelezi a gazdasági növekedés szükségességét — legalábbis itt, a centrum országokban mindenképp. Ehhez szorosán kapcsolódóan pedig anyagi fogyasztásunk folytonos növelésének boldogságfokozó mivoltát is. És még több további ponton is egy, a fogyasztói kultúráétól gyökeresen eltérő értékrend és világnézet fontosságát hangsúlyozza. Vagyis egy új kulturális paradigmát és ehhez kapcsolódóan egy új társadalmi berendezkedést tart kívánatosnak — mi ez, ha nem egy (békés) forradalom? És csakugyan, egy helyütt nyíltan úgy fogalmaz, hogy „egy bátor kulturális forradalomra” van szükség. Minden rendszerkritikus gondolkodó számára egész biztosan nagy öröm ilyet olvasni a mindeddig igencsak rendszerkonformnak tűnő katolikus egyház vezetőjétől.

⁵Például Thomas Dietz – Eugene A. Rosa – Richard York: *Driving the human ecological footprint*. *Frontiers in Ecology and the Environment*, February 2007, 13–18.

Van azonban egy olyan fontos pont is, ahol sajnos nem sikerül tabut döntenie Ferenc pápának. A humánökológiai kutatások világosan bizonyítják, hogy az ökológiai válság egyik fő (majdnem) közvetlen oka a magas emberi népességszám.⁵ Ez ugyanis még mindig a világgazdaság növekedésének egyik legfőbb hajtóereje: újabb éhes szájakat kell etetni, továbbá ellátni őket ipari javakkal és mindenféle szolgáltatással. Tény, hogy közel fél évszázada folyamatosan lassul a világnépesség növekedésének üteme, ám még ma is igen gyors: mintegy nyolc Magyarországnyi emberrel leszünk többen minden évben. Ehhez képest az enciklika gyakorlatilag elmismásolja ezt a problémát — röviden említi csupán, ám akkor is inkább csak kritizálva mindazokat, akik a népességszabályozás fontosságát (túl)hangsúlyozzák. Vitathatatlan persze, hogy ez egy roppant nehéz kérdéskör. Egyfelől minden új élet ezen a bolygón egy újabb csoda — és ez nyilvánvalóan igaz minden új emberi életre is (két gyermek édesapjaként ennek magam is teljesen a tudatában vagyok). Másfelől viszont be kell látni, hogy a bolygónk véges. Ezt persze rengetegen elmondjuk itt-ott, Ferenc pápa is leírja, a népességszám vonatkozásában mégsem vonja le belőle a szükséges következtetéseket. Azt hiszem, hogy amikor majd a katolikus egyház elfogadja a népességszabályozás szükségességét, az hasonló mérföldkő lesz ahhoz, mint amikor 1950-ben XII. Piusz pápa elismerte, hogy a darwini evolúcióelmélet nem összeegyeztethetetlen a katolikus tanokkal. A magam részéről bízom abban, hogy még Ferenc pápa el fog jutni eddig pár éven belül. Ehhez azonban több, nem feltétlenül megalapozott félelemmel és előítéllettel kellene leszámolnia az egyháznak.

Először is a népességszabályozás korántsem jelenti emberek vagy egyes embercsoportok kiirtását. Aki megszületett, annak kivétel nélkül joga van a méltóságteljes emberi élethez, ezt nem szabad senkitől elvitatni. De továbbmegyek: az esetek döntő többségében már annak is joga van a méltóságteljes életre, aki csupán megfogant — az abortusz csak ritka és különleges esetekben van létjogosultsága. A közvetlen népességszabályozásnak tehát a nem kívánt fogadások elkerülésére kellene leginkább koncentrálnia. Amiből pedig akad épp elég: a becslések szerint a világon durván minden harmadik gyerek születik nem kívánt fogadás eredményeképp. Látni kell továbbá azt is, hogy a születések száma emberi jogi szempontból egyértelműen üdvözlendő intézkedések melléktermékeként is csökkenhet. Ilyen például a nyugdíjrendszer kiépítése a periféria országaiban, ahol az sokszor nem létezik, de legalábbis messze nem teljes körű. Emiatt a világ számos helyén egyszerűen azért vállalnak sok gyereket a szülők, hogy legyen, aki eltartsa őket öregkorukban. De idetartozik még a nők helyzetének javítása is: különösen néhány muszlim országra igaz, hogy azért vállalnak több gyereket, mint amennyit szeretnének, mert a férjük, vagy családjuk más férfitagjai rákényszerítik őket erre (mivel például a gyerekek számát a férfierő fontos jelének látják). Látszik tehát, hogy a népességszabályozásnak számos olyan lehetősége van, ami koránt sincs feltétlenül ellentmondásban a katolikus tanokkal, sőt.

Mindenesetre a népszerűség kérdését szőnyeg alá söprése az egyetlen komoly kritikám az enciklikával szemben, és ez azért összességében túl sokat nem is von le az értékéből.

Általános szemléletmódján túl tudományos szakmai szempontból is elnyerték tetszésedet a szöveg azon passzusai, amelyekkel efféle vizek háttérvidékén „kalózkodik” a pápa?

Abszolút. Szaktudományosan is teljesen védhető az anyag. Nyilván ez nem egyedül a pápa érdeme, láthatóan színvonalas bizottság segítette őt az enciklika megírásában. Mindenekelőtt a jól eltalált arányokat érdemes kiemelni: mind az ökológiai válság természetének bemutatása, mind a mögötte húzódó társadalmi okok elemzése, mind pedig a kiütelhetőségek ecsetelése nagyjából hasonló terjedelmet kapott. Nagy szó ez, mivel rengeteg könyv, cikk, előadás vagy film mind a mai napig elmerül a problémákban, ám főleg a kiutakkal legfeljebb röviden és közhelyesen foglalkoznak, ha egyáltalán. Ami rendkívül veszélyes, mert kilátástalanságot sugallhat, és így elhárító mechanizmusokat indíthat be az emberekben: a problémák negligálását, bagatellizálását, sőt, akár tagadását is. És ha már közhelyek: a szöveg egy másik nagy erénye, hogy túllép rajtuk. Nem elégszik meg a talán szép, ám üres és elcsépelet szövirágokkal, ami — valljuk be — sajnos meglepetésnek is számít egy ilyen típusú állásfoglalásnál. Ebben az enciklikában gyakorlatilag minden mondatnak súlya van. Látszik, hogy Ferenc pápa csakugyan rendelkezik mondanivalóval a témában, nem azért adott ki egy anyagot, mert csupán illendőnek érezte a megszólalást ez ügyben. Ami még szakmailag mindenképp dicsérendő, hogy a szöveg újra és újra kapcsolja az ökológiai válságot más társadalmi problémákhoz (például a háborúhoz vagy az igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségekhez), rávilágít például a közös gyökereikre, vagyis remekül helyezi tágabb összefüggésbe az egész kérdéskört.

Nincs okunk borúlátásba temetkezni, mégis sok pesszimista vélemény hallható esélyünkről a globális kapitalizmus, a fogyasztói tömegkultúra és az emberi szűklátókörűség erőivel szemben. Te miből merítasz optimizmust, és miben látod a legnagyobb lehetőségeket az érdemi változásra?

Mindenképp optimizmusra ad okot, hogy egyre többen látjuk a fogyasztói kultúra tarthatatlanságát. Egyre többen látjuk — a pápával együtt és vele szólva —, hogy kulturális forradalomra van szükség. És egyre több sikeres gyakorlati kezdeményezés is mutat ebbe az irányba szerte a világban, így Magyarországon is, különösen helyi szinten: megannyi példáját látjuk az ökológiai helyi mezőgazdálkodásnak (például igen gyorsan terjed a permakultúra), növekszik a kerékpározás népszerűsége, számos civil természetvédelmi erőfeszítés arat sikert, remek ökoházak épülnek, megújuló energiaforrásokra épülő decentralizált energiarendszereket alakítanak ki, helyi gazdaságok erősödnek meg helyi pénzek segítségével, ökofalvak jönnek létre, kártékony beruházásokat akadályoznak meg helyi civil tiltakozások stb. A sort még hosszan tudnám folytatni. Sajnos a főáramú médiából tájékozódva ritkán értesülhetünk ilyesmiről, de aki más forrásokból is igyekszik informálódni, előbb-utóbb észreveszi ezt a rengeteg példát. És igen, ezek a kezdeményezések gyakran komoly nehézségekkel küzdenek, ami nem is csoda, hiszen egy olyan társadalmi rendszerben igyekeznek utat törni maguknak, amelynek teljesen más a logikája, és amely rendszerint ellenséges az ilyesféle törekvésekkel szemben. Sokan elbuknak, számos kudarcnak is tanúi lehetünk. Ám összességében mégis megállíthatat-

lannak tűnik a fogyasztói kultúra, illetve a globális kapitalista piacgazdaság szétmorzsolódása, és egy új világ születése. Ezzel egyáltalán nem azt állítom, hogy az ökológiai forradalom szükségszerűen be fog következni. Sajnos számos további foratókönyv is létezik, szélső esetben az is elképzelhető például, hogy a természeti források szűkössége miatt kirobbanó háborúk világában találjuk majd hamarosan mindnyájan magunkat. A jövő kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan. Bármilyen okosak és jól informáltak is vagyunk, bármennyire is modern eszközök állnak a rendelkezésünkre, a jövőt illetően szinte csak tévedhetünk. Rengeteg kárt okoznak azok az emberek, akik azzal áltatnak másokat (gyakran tömegeket), hogy ők látják a jövőt. És különösen azok, akik egy elkerülhetetlenül sötét jövőt vetítenek elénk. Ezzel ugyanis sokakban megölik a reményt, aminél nagyobb kárt nem is igen lehetne tenni. Tény, hogy rengeteg a negatív trend a világban, az uralkodó kultúra pedig még mindig elég erősnek látszik. Ugyanakkor tény az is, hogy pozitív kezdeményezésből szintúgy rengeteget láthatunk, a fogyasztói kultúra építményén pedig már nem is csupán hajszál vastagságú repedések látszanak. A jövőnek ez a kiszámíthatatlansága sok okot ad a félelemre és a szorongásra, ám egyúttal ez nyújtja a legtöbb alapot az optimizmusra is. A jövőt megjósolni egyikünk sem tudja, ellenben mindannyian képesek vagyunk arra, hogy alakítsuk. Olyan korban élünk, amikor apró cselekvéseknek is hatalmas jövőformáló erejük lehet.

A legnagyobb lehetőséget pedig a társadalom — nem is annyira gyökerez — átszerveződésében látom: túl kellene lépniünk valahogy az atomizáltságon, és újra fel kellene fedeznünk a közösségeket. A társadalom atomizáltsága számos társadalmi probléma egyik fontos oka, az ökológiai válságban is nagy szerepet játszik. Ennek a gondolatnak a jegyében indítottam útjára 2008-ban a Kisközösségi Program⁶ elnevezésű kezdeményezést.

⁶<http://www.kiskozossegek.hu/>

Beszélnél végül egy kicsit bővebben erről a Kisközösségi Programról, vagy más konkrétumokról, melyek révén Te magad a békés forradalom ügyét szolgálod?

A fő hivatásomnak azt tartom, hogy elgondolkodtassak embereket, illetve új információkat adjak számukra. Nagyon szeretek kimozdítani másokat a megszokott gondolkodás módjukból, és megmutatni egy új nézőpontot vagy egy szélesebb körben még nem ismert információt. Az ökológiai forradalom egyik fontos eleme, hogy megkérdőjelezzünk a fejünkben közhelyeket, elavult korábbi igazságokat, sőt, gyakran tudat alatt létező meggyőződéseket is. Ezt kezdetben főleg az egyetemen műveltem amellet, hogy ismeretterjesztő cikkeket írtam. 1999 óta tanítok az ELTE-n, sőt, régebben még más egyetemeken is dolgoztam vendégoktatóként. Aztán 2000-ben Lányi András életre hívta a Védegylet Egyesületet, invitált engem is, és én örömmel csatlakoztam. Amit nem is bántam meg: a Védegylet rendkívül inspiráló közeg volt azokban az években, amikor jó néhány kiváló ember társaságában magam is aktív tagja voltam, és számos értékes kezdeményezés részese lehettem fakivágások megakadályozásától kezdve közpolitikai lobbitevékenységekig. Belépett tehát az életembe az aktivizmus, és így kitágult egy kicsit a keret: emberek gondolkodásának megváltoztatása mellett konkrétabb társadalmi változások előidézésében is igyekeztem már aktívan részt venni.

A doktorandusz lét, majd pedig a fiatal kutatói ösztöndíjak után egy ideig nem volt egyetemi főállásom, így 2006-ban három évre elszegődtem a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetébe. Itt Antal Z. Lászlóval együtt az első hazai települési klímaprogramok beindításán kezdtünk el dolgozni — ezek lényege, hogy egy-egy települési önkormányzat a saját keretein belül igyekszik sok mindent tenni az éghajlatváltozás ellen. És bár az önkormányzatokból hamar kiábrándultam ezen a téren, mégis megéreztem, hogy valami hasonlóval szeretnék foglalkozni az egyetemi oktatás mellett — már csak azért is, mert itt összekapcsolódhat a tudományos kutatás az aktivizmussal.

Aztán egy este bevillant a fejembe a Kisközösségi Program gondolata. Olyannyira, hogy aludni sem igen hagyott. Rögtön éreztem, hogy ez az, megvan a nagy ötlet! Régóta törtem már a fejemet azon, hogy milyen társadalmi szereplők idézhetnének elő valódi elmozdulást az ökológiai fenntarthatóság irányába. Akkor jöttem rá, hogy sok helyi kisközösségnek kellene alakulnia (mindenféle méretű településen), és ők együtt jelenthetnének óriási erőt. Alapvetően baráti közösségek, amelyek közéletileg is aktívak, és egy újfajta, szelídebb, nem fogyasztói életformát igyekeznek megvalósítani. Ezek a kisközösségek lehetnének egy új típusú társadalom kristályosodási magvai. Az ökológiai forradalmat egészen alulról lehetne elindítani. Ez az ötlet az, amelyben mind a mai napig nagyon hiszek, és amelyen nyolc évvel ezelőtt gőzerővel kezdtem el dolgozni. Végiggondoltam az elméleti alapjait, csapatot szerveztem, és a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa Hivatalának támogatását is magunk mögött tudva nekiálltunk a munkának: kézikönyvet írunk a kisközösségek számára (egyes részletei előzetesen már napvilágot is láttak); elkezdjük járni az országot, hogy fölkutassuk a példaértékű helyi ökokezdemenyezéseket Magyarországon (máig mintegy 60 helyszínen interjúztunk); munkatársaim pedig az utóbbi években remek gyerek- és felnőtt-táborokat szerveznek a helyhez kötődő, ökológikus, közösségi életmód népszerűsítése érdekében. 2010-ben pedig a Kisközösségi Program keretein belül egyéves Humánökológia tanfolyamot indítottam, amelynek immár a hatodik évada zajlik. Itt hasonlókat tanítok, mint az egyetemen, ám a tanfolyam minden érdeklődő számára nyitott — ennek megfelelően a tanártól kezdve az újságírón és a vállalkozón át az országgyűlési képviselőig sokféle ember elvégezte már.

A Kisközösségi Programmal mára eljutottunk oda, hogy elindult az első olyan kisközösség, amely a mi segítségünkkel jött létre. A következő években reményeim szerint sok másik új ökoközösség követi majd. Ez a nagy álmom, ezen dolgozom nap mint nap egy remek csapattal közösen. Mindeneddig döntően önkéntes munkában, ám most éppen forrásteremtésen ügködünk annak érdekében, hogy nagyobb hatást tudjunk kifejteni, és hozzátegyük a magunkét egy ökológiai forradalom kibontakozásához. Annyi biztos, hogy a Kisközösségi Program nagyon sok munkát ad majd még számomra életem hátralevő részében.

KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGI — ÉRTELMISÉGI KERESZTÉNY?

A címben szereplő szójátékot valójában nem viccnek szánom — annak nem is lenne túl jó. A predikátum/argumentum kettősének az állításokban realizálható kölcsönös felcserélhetősége — amely felismerésnek voltaképpen a modern logikát köszönhetjük — a hétköznapi nyelvben sajátos szemantikai többletjelentések konstrukcióját teszi lehetővé.

A természetes magyar nyelvben a 'keresztény értelmiségi' egy olyan értelmiségre utal, aki éppenséggel lehetne buddhista, agnosztikus vagy egyenesen ateista, de faktuálisan — tehát ténylegesen — keresztény. Nem lehetne viszont nem-értelmiségi: a keresztény értelmiségi így szükségképpen értelmiségi, de csak esetleges, hogy keresztény.

Ezzel szemben az 'értelmiségi keresztény' egy olyan keresztény személyre utal, aki valamely tényellentés helyzetben lehetne mondjuk segédmunkás, nagyfogadalmú szerzetes az Athos-hegyen, vagy egyenesen olyan aktivista, aki szerint a gondolkodás a tett halála. Nem lehetne viszont nem-keresztény: az értelmiségi keresztény így szükségképpen keresztény, de csak esetleges, hogy értelmiségi.

Nem mintha tudnánk akár külön-külön, akár így konjunktív módon, hogy mit jelent a két kifejezés önállóan és összetett kifejezésként. Természetesen tudunk szépeket mondani mindkét lexemárról, tartalmukról pedig talán még ennél is többet (sőt, e tekintetben magam is fogom szaporítani a szót). Egzisztenciális értelemben azonban mindkét kifejezés elidegeníthetetlen, vagyis nem választható el attól a személytől, akire alkalmazzuk. Talán ezért fordulhat elő, hogy mind az értelmiségről, mind a kereszténységről szóló irodalom java része értelmiségi személyekről, illetve keresztény személyekről szól, és nem általában az értelmiségről vagy a kereszténységről.¹

Ha az egzisztenciális szempontból nehezebb kifejezés vizsgálatával kezdjük, akkor a kérdést — bizonyosan egyes szám első személyben — így kell feltennem: vagyok-e én egy keresztény? Egy bizonyos szinten könnyű, mindenképpen túlságosan könnyű választ adni erre a kérdésre, mondjuk úgy, intézményes értelemben. Meg vagyok-e keresztelve? Ha a kérdésre a válaszom igen, akkor, amennyiben értelmiségi vagyok (ezt most még nem tudom megmondani, de hamarosan rátérek erre is), úgy keresztény értelmiségi vagyok. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű.

Szerintem egy kereszténynek — ha komolyan veszi Mestere szavait — folyamatosan kételkednie kell. Elsősorban nem a világ jó menetét illetően vagy karteziánus módon saját érzékleteiben, illetve mások véleményében, hanem éppen saját kereszténységének valóságában. A keresztény életforma innen nézve legalább annyira feltételesnek látszik, mint a szókratészi apória állapota, vagyis a mindenkori filozófiai állapot: csak sokkal súlyosabb, mivel főként egzisztenciális, és nem episztemikus irányultságú. Nem elsősorban arra irányul, hogy — például — milyen az igazságos állam, a tökéletes harmónia vagy a jó nevelés, hanem arra a kérdésre, hogy milyen keresztény vagyok én? Ez az állapot azonban mégsem teljességgel feltétlen, hiszen nem pusztán antropológiai beállítódottságú: a kereszténységbe van gyökerezve, pontosabban Krisztusba, tehát Istenbe. Ez azonban egyelőre csak egy lehetőség, adomány. Nem lehetek benne biztos (szerintem a keresztelóm századik évfordulóján sem), hogy az Ige jó talajra hullott-e bennem, hogy eltékoztam-e talentumaimat, hogy nem dugtam-e lámpásomat az ágy alá, és így tovább. A keresztény ember ezért szerintem a folyamatos önreflexió állapotában van, vagy legalábbis, ideális esetben, abban kellene lennie. Ez önmagában egyfelől egy rendkívül nehéz teher, szinte azt mondanám, kereszt, másfelől egy rendkívül hatásos fegyver az ideológiák, mindenféle ideológia ellen. A keresztény ember ezért mindenképp, mindennek ellenére és mindazonáltal először is szabad, még önmagával szemben is: Pál apostol gondolatát követve azt mondhatjuk, hogy senki ítéletére nem ad, sőt még önmagát sem ítéli meg (1Kor 4,1–5). S azt, hogy én keresztény vagyok (és ezt itt a mindenkori és bárhol-islévő Énre is értem egyúttal), legfeljebb remélhetem. Aki itt kétségbe vonhatatlan bizonyossággal állítja, hogy a támpontok világosak és formálisan követhetőek, az nagyon nehéz helyzetben találja magát.² A kereszténység tehát egzisztenciális értelemben valami szabadon megvalósítandó lehetőség, adomány, amelynek eléréséért a mindenkori kereszténynek e célt életfeladatként tekintve, folyamatos önreflexióval (patetikusabb beszédmódban hívhatjuk ezt lelkiismeretvizsgálatnak) kellene dolgoznia, sőt mindehhez még jó képet is illene vágnia.³

Mіндеzt persze a keresztény identitásával dolgozó kliens általában nem légüres térben teszi (kivételt ez alól talán egyedül a remeték képezik, bár ők sincsenek egyedül: jó esetben Istennél vannak, mondják időnként). A kereszté-

nyek — nem keresztény társaikhoz hasonlóan — kommunikatív módon és máshogyan is hatnak egymásra, akár szeretnék, akár nem. És ez a mindenkire és mindenkor, intencióinktól függetlenül érvényesülő 'angelizációs axióma' teszi egyáltalán értelmessé a keresztény értelmiségiről és/vagy értelmiségi keresztényről szóló diskurzust. Az eddigiekben amellet próbáltam érvelni, hogy a kereszténység, mint egzisztenciális életfeladat, alapvetően egy személyenként külön-külön megvalósítandó lehetőség, s mint ilyen, szinte magánügy. Azonban kizárólagos magánügyek nem léteznek, még szinte sem. S ha már az angelizáció, valamilyen üzenet tudatos vagy tudattalan közvetítése elkerülhetetlen,⁴ miért ne legyen ez egy jó üzenet, hogy azt ne mondjam, evangélium? Ez az evangelizáció (vagyis a nyilvános kommunikáció) azonban a keresztény ember esetében — ebben szinte biztos vagyok — kizárólag a személyi transzparenciáján keresztül valósul meg, és soha nem valamiféle retorikán keresztül.⁵ A „menjetekek el tehát, tegyetek tanítvánnyá minden népet!” (Mt 28,19) evangelizációs parancsát szerintem nem lehet a hogyan? nélkül értelmezni, és ezzel kapcsolatban az evangéliumok világosan fogalmazzanak: „úgy ragyogjon a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat” (Mt 5,16), illetve: „új parancsot adok nektek: Szeressétek egymást! Amint én szeretlek benneteket, úgy szeressétek ti is egymást. Arról tudják majd meg rólatok, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretettel vagytok egymás iránt” (Jn 13,34–35). Itt tehát nem mondhatjuk, hogy nincs mit tenni, sőt, csakis tenni van mit.

És éppen ez a fenti transzparencia-hipotézis tesz érdekeltté abban, hogy keresztény értelmiségi helyett értelmiségi keresztényről beszéljek, nem logikai, hanem köznyelvi szempontból. Az értelmiségi keresztény ugyanis mindenekelőtt keresztény, aki szabadságát, önreflexióját és kikerülhetetlen evangelizációs feladatát — transzparenciája által — épp mint értelmiségi valósítja meg. Pontosabban, ebben elkötelezett. Természetesen megvalósíthatná egészen más hivatások képviselőjeként is — hiszen a meghívás mindenkinél szól —, de ő épp mint értelmiségi teszi ezt. Az értelmiségi keresztény elvben bármikor ledobhatja értelmiségi voltát (bár arról még nem szóltam, mit is értek ezen), de kereszténységét — mondja ő — nem vetheti le. A keresztény értelmiségi ezzel szemben — pusztán nyelvi szinten maradva — bármikor levetheti keresztény voltát és lehet másféle értelmiségi. Vagy éppen fordítva: bármi megeshet elvégre.

Mi lenne mármint az az értelmiségi, ami a keresztény identitású ember számára mint lehetsé-

ges önmegvalósítási szerep kínálkozik? Czesław Miłosz szerint az értelmiségi pálya tulajdonképpeni lényege a széles tömegekhez való szólás joga és lehetősége. Vagyis — és ez különbözteti meg például a szakértőtől, a specialistától — az értelmiségi széles nyilvánosság előtt vállalja fel transzparenciáját, már amennyiben ez megtehető. Ezzel mindjárt roppant bonyolult kérdésekhez érkezünk, hiszen régióinkban — bár a helyzet kétségtelenül jobb, mint néhány évtizede — a szólásszabadság, illetve az elérhetőség ideológiásemlegessége nem mindig magától értetődő. Ha valakinek az értelmiségi lét alapvető szükséglete — s nem pusztán egy a lehetséges önmegvalósítási mintázatok közül —, akkor jó eséllyel kompromisszumokra kényszerülhet annak érdekében, hogy a széles tömegekhez való szólás lehetősége számára is elérhető legyen vagy maradjon.⁶ Ezért ismételtén azt állítom, hogy keresztény értelmiséginek lenni nagyon kétséges vállalkozás, azonban értelmiségi keresztényként több-kevesebb idő eltölthető. Ám aki valójában a széles tömegekhez való szólásra vágyik, s az ehhez fűződő ideológia szinte másodlagos, az könnyen úgy járhat, mint Jerzy Andrzejewski Miłosznak már idézett könyvében. Andrzejewski jobboldali újságnál kezdett cikkeket megjelentetni. Mint Miłosz elmondja, „metafizikus és tragikus alkat volt”, aki vágyott valamely erkölcsi nagyság felé hajolni, mi több, életművével maga is azzá válni. Ehhez azonban figyelembe kellett vennie mások véleményét, sőt, ennek megfelelő lépéseket kellett tennie. Így vált meg aztán — miután sokan rossz szemmel nézték hetilapjának rasszista cikkeit — lapjától, és — az akkor divatos — katolikus értelmiséghez pártolt. Ez nem állt szemben korábbi énjével, hiszen a számára oly fontos tisztaság és erkölcsiesség kulcsszavait is megtalálta ebben a közegben. Írásait a szélsőjobbal kacérkodó államvezetés elismerte, őt mégis kétségek gyötörték. Rájött, hogy az ideológiai tisztaság világából a hétköznapi, „emberi tisztaság” világába vágyik, az emberek, a tömegek „tanítója” és „példaképe” akar lenni, nem egy szűk irodalmi kör — ha mégoly elismert — tagja. A háború éveit alatt valóban az a is vált, underground irodalmi lapot működtetett, melyben — többek között — a háború borzalmairól és a nacionalizmus ellen szólt. A háború után — beismerve, hogy „a varsói felkelés az értelmiség hatyúdala volt” — úgy döntött, hogy a „régie helyébe lépő újat” kívánja szolgálni. Új regényének Új hőse már az Új hit embere, vagyis kommunista volt. Ezért a regényért 1948-ban Állami Díjat kapott, sőt, az oly rég áhított magas példányszám is bekövetkezett. Most végre kiléphetett az „értelmiségi klán”-ból, gyűléseken

vezérszónokolt, rengeteget utazott, általában tisztelet övezte. Elszigeteltsége végleg megszűnt, azonban az irodalmi gettó — hol irigységből, hol valós megvetésből — kiközösítette, sőt, „tiszteségtudó utcalány”-nak nevezte őt. Miłosz szerint úgy tűnik, hogy Andrzejewski az általa kitűzött valóban nemes célok elérése érdekében lemondott a teljes igazság bemutatásának igényéről. Az első hamisítás után azonban következik a második, aztán a harmadik, míg végül minden egy logikus, zárt rendszerré áll össze — csakhogy ennek többé semmi köze a hús-vér valósághoz. Ismételten azt kell tehát mondani, hogy akinek a számára a szólás lehetősége létkérdés, az éppenséggel az intellektus szabadságáról mond le, s eképpen nemcsak kereszténységének, de értelmiségi voltának lehetőségét is kérdésessé teszi.

A széles nyilvánosság előtti megszólalás joga és lehetősége azonban az értelmiségi számára csupán szükséges, de nem elégséges feltétel. Konrád György szerint ugyanis — és ezzel könnyű egyet érteni — az értelmiségre az is jellemző, hogy specifikuma tudásában, és kizárólag tudásában van: ráadásul ez a tudás transzkontextuális. Ezek alapján az értelmiségi, mint attitűd és mint jellegzetes társadalmi szerep, rögtön elkülöníthető több más mintázattól. Először is, az egyetemi tanár például nem szükségképpen értelmiségi, mert hiányzik a széles nyilvánosság előtti és számára szóló kommunikáció feltétele. Ha ezt a feltételt teljesíti — például populáris könyvek kiadása, széles körben olvasott magazinokban való szereplések vagy televíziós műsorokban való rendszeres szereplések útján —, akkor természetesen értelmiséginek számít. Másodsorban, a celeb, a celebtoid vagy a médiaszemélyiség sem értelmiségi, mert hiányzik a tudáson alapuló feltétel, és az is, hogy kizárólag a tudása okán legyen számon tartva. Harmadszor, a notabilitások, nemesek vagy épp gyártulajdonosok szintén nem számítanak értelmiséginek *per se*, mivel specifikumuk nem elsősorban tudásukon vagy intellektusukon alapul. Végül, negyedszer, a transzkontextualitás feltételének nem megfelelő szakértők (tudósok, mérnökök, orvosok) sem számítanak egyúttal értelmiséginek is.

Nem felesleges ugyanakkor feltenni azt a kérdést, hogy mire vonatkozik mármost az a széles nyilvánosság előtt megmutatkozni jogosult transzkontextuális tudás, amin és csak amin az értelmiségi szerep fennállása áll vagy bukik.⁷ Véleményem szerint a legtömörebben mindezt Helmut Schelsky foglalja össze, aki az értelmiséget „reflexiós elit”-nek hívja: az értelmiségiek tehát társadalmi problémákra reflektáló kommunikátorok, értelmezők.⁸ Mint ilyenek, mindig csak a társadalmi kommunikáció kontextusában

értelmezhetőek, hiszen kommunikációjuk hatásal van a társadalomra (és nem pusztán egy munkahelyi közösségre, egy egyetemi évfolyamra vagy egy másik személyre). Schelsky szerint ezért az értelmiségi szerep soha nem értelmezhető a hatalom kérdéskörén kívül, hiszen az értelmiség hatalma (a médián keresztül és a jelentésadás által) mint nyelvi hatalom manifesztálódik. Aki pedig birtokolja a nyelvi hatalmat, az a gondolkodásunkat is meghatározza: a hatalom ugyanis nemcsak fizikailag, hanem hiteken, gondolatokon keresztül is megnyilvánulhat. S minthogy a kortárs társadalmakban a jelentésadás leghatékonyabb ágense a média,⁹ a mindenkori hatalom leginkább kihasznált kommunikációs színterei valamennyien mediatizált színterek, s ezeken a színtereken az értelmiségiek még mindig kulcsszerepet játszanak.¹⁰

Most, hogy némi képet adtam arról, miként értelmezhető számomra a keresztény egzisztencia és az értelmiségi szerep, megpróbálok megmutatni a köztük fennálló jellegzetes összefüggéseket. Először a különbségeket emelném ki. Fontosnak érzem ismételten kiemelni, hogy a két kifejezés konjunktív előfordulásának esetében *legalább valamelyiket* szerepként szükséges felfogni, máskülönben ellentmondásokra jutunk. Nem tekinthető mind a keresztény, mind az értelmiségi lét megváltoztathatatlan egzisztenciális karakternek, hiszen mindkettő olyan társadalmi képletekben valósul meg, amelyekre az individuum ráhatása csak minimális. Míg azonban — és a vértanúk ezt igazolják — a kereszténységtől elvileg senki nem fosztható meg erővel, értelmiségi voltától nagyon könnyen megfosztható bárki. Ez nem egy személyes döntés. Személyként lehet valaki mártír, de értelmiségiként ez nehézkes: az elhallgattatott értelmiségi nem értelmiségi többé, mert nem tudja ellátni az ehhez szükséges funkcióját. Más, és sokkal bonyolultabb kérdések vethetőek fel azzal kapcsolatban, ha valaki önmagától megválnak kereszténységétől annak érdekében, hogy értelmiségi szerepét megarthassa, vagy épp fordítva. Elképzelhető azonban, hogy az így cselekvő számára valójában az értelmiségi lét volt az egzisztenciális alap, és a kereszténység a szerep. S ahogy az elhallgattatott értelmiségi nem értelmiségi, valószínű, hogy a szerepként felvett kereszténység sem keresztény, így nincs is benne semmi levetni való.

A hasonlóságokról szólva a leginkább szembevetendő, hogy értelmezésben mind a keresztény egzisztencia, mind az értelmiségi státusz reflexiós tulajdonságokat mutat: ahogyan az értelmiségi társadalmi problémákra reflektál, úgy a keresztény önmagán keresztül Krisztusra. A keresztény embernek ezt szükségszerűen szabadon

kell tennie, az értelmiségi kereszténynek értelmiségiként csak addig lehet funkcionálnia, amíg ez a szabadság megadatik számára. Az értelmiségi keresztény ezzel az önmagán átszűrt transzcendentális beállítódottsággal nagyon fontos szerepet tölthet be társadalmi problémák diagnózisa során, de csakis akkor, ha ezekben elsősorban a saját szerepét keresi, hogy azt ne mondjam, itt is saját kereszténységének minőségét tárja fel. Az értelmiségi keresztény nem mutogathat csupán másokra, hiszen mindent önmagán kell átszűrnie Krisztus tükrében. Nyilvános megszólalásaiban sem feledkezhet meg arról, hogy először a gerendát keresse, és tudnia kell, hogy hol. Ha valahol, akkor elsősorban saját magában tudja felmutatni nemcsak a gerendát, hanem az Isten ikonját is, ezért evangelizációs tevékenysége sosem járhat(na) saját képének elhomályosításával, mert ezzel épp a jó hír átadására lesz képtelen.

Az értelmiségi keresztény ugyanis a jó hír médiuma: mint keresztény, egzisztenciálisan, mint értelmiségi, aktuális szerepénél fogva. Minél inkább ügyet fordít önnön médiuma tisztítására, annál inkább átragyoghat rajta hitének világossága. S ha valahol, akkor itt igaz lehet McLuhan tézise.

A médium *maga* az üzenet.

DEMETER MÁRTON

Az írás „A keresztény értelmiségiek szerepe korunk társadalmában” című pályázatra készült.

¹Itt és most arról az irodalomról beszélek, amelyből szerintem meg lehet sejteni, hogy micsoda lehet a kereszténység, illetve micsoda lehet az értelmiségi lét. A Szentírás például bizonyosan nem fejt ki semmiféle doktrínát, azonban — főként az Újszövetség — világosan megrajzol egy Személyt, Akit a kereszténynek — amennyire erre képes — követnie volna illő. Hasonlóképp a szentek életéről szóló gyűjteményes vagy önálló kötetek, illetve a sivatagi atyák mondásait tartalmazó apophthegmata, például a *Filokália* vagy a *Szent öregek könyve* címen közismert logion-gyűjtemény. Az értelmiségiekről szóló irodalom java szintén értelmiségi pályákat mutat be, közkeletű modern kifejezéssel élve: a jó gyakorlat elve szerint. Itt elsősorban Paul Johnson *Értelmiségiek*, illetve Czesław Miłosz *A rabul ejtett értelem* című munkájára gondolok.

²Elő kellene például idéznie néhány rendkívül nehéznek tűnő jelenséget: „Ha akkora hitetek volna, mint egy mustármag, és azt mondanátok ennek a hegynek: Menj innen oda! — odamenne, és semmi sem volna nektek lehetetlen” (Mt 17,20), illetve: „Monda pedig az Úr: Ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, ezt mondanátok ím ez eperfának: Szakadj ki gyökerestől, és plántáltassál a tengerbe; és engede néktek” (Lk 17,6).

³„Örvendjete az Úrban szüntelen! Újra csak azt mondom: örvendjete!” (Fil 4,4), valamint: „a jókedvű adakozót szereti az Isten” (2Kor 9,6–7).

⁴A kommunikációkutatás történetében járatos olvasók most nyilván a ‘Lehetetlen nem kommunikálni’ című állítólagos axiómára gondolnak, ezért röviden szeretném megkülönböztetni ettől az én értelezésemet (mindezt hosszabban megtettem *On Analysis and its Role in Communication Theories* című munkámban, in: KOMÉ: An International Journal of Pure Communication Inquiry 2012 1 (1): 31–45). Az, hogy viselkedésemből, pusztá fizikai látványomból, az általam létrehozott reprezentációkból, vagy akár csak rossz vagy jó híreimből bárki bármiféle következtetést levonhat, egyáltalán nem jelenti azt, hogy én magam folyamatosan kommunikálok: nagyon is megtehetem, hogy a nem-kommunikálást választom. Az pusztán az ideális eset, hogy az én kommunikációs szándékaim egybeesnek (vagy legalább hasonlítanak) a kommunikációm befogadó személy értelezéésével. Bár ez minden tapasztalat szerint elég gyakran előfordulhat, mégsem bizonyos, hogy minden esetben erről van szó. Például felvehetek én egy bizonyos sapkát azért, mert fázom, vagy mert divatos, vagy mert nem voltam fodrásznál, vagy mert agyműtetem volt, vagy fogadásból, vagy rejtőzködés szándékából, vagy megbeszélte jelként és még számtalan más okból. És legalább ugyanennyi okot tud feltételezni rólam bármely személy, aki lát engem sapkában és megérinti a látvány annyira, hogy lehetséges kommunikatív szándékaimról elgondolkozzék. De a két dolog közti kapcsolat nem, vagy nem feltétlenül kommunikatív, és az ilyen esetekben természetesen jó eséllyel lehet téves következtetésekre jutni.

⁵Ez mindazonáltal nem jelenti azt, hogy az keresztény nem élhet és nem él a retorika eszköztárával. E tekintetben — különösen az értelmiségi keresztény számára — elsősorban Szent Ágostonnak *A keresztény tanításról* című művében kifejtett, kommunikációkutatási szempontból is rendkívül érdekes gondolatai az irányadóak. Egyfelől azt mondja, hogy a retorika mindenképpen segíti a meggyőzést, akár jó, akár rossz céllal használják. Önmagában ezért pusztán értéksemleges eszköz. Ha azonban a jó cél érdekében lemondunk használatáról, azzal előnyt adunk a rossz cél oldalán küzdőknek, hiszen ők mindenképp fel fogják használni: ergo, ha a jó cél érdekében nem alkalmazunk retorikai eszközöket, azzal növeljük a rosszat. Másfelől azonban — s talán ez az előzőnél is fontosabb — Szent Ágoston kifejezetten hangsúlyozza, hogy a retorika használatának csak akkor van létjogosultsága, ha racionálisan már belátásra juttattuk a hallgatóságot. Vagyis a retorika a valóságot már ismerő, azt belsővé tevő személyek affektív motiválására használható, de soha nem manipulációra vagy megtévesztésre.

⁶Miłosz például *ketmannak* nevezi azt a Kelet-Európában tipikusnak tekinthető értelmiségit, aki olyan ígét terjeszt, amiben maga sem hisz vagy teljesen in-

differens számára; mindezt a tevékenységet siker-orientáltsága, saját jól felfogott érdeke diktálja. Az ideológiák változtatása a nehezen bejósolható politikai feltételek között meglehetősen gyakori, hiszen az egzisztenciálisan értelmiségit — tehát aki számára más alternatíva nem létezik — folyamatosan fenyegeti a háttérbe szorítottság démona. S mivel számára a nyilvánosság ítéletén kívül nincs legitím mérce, ezzel saját identitását is veszélyeztetné. Ennek egy enyhébb — s ezért valószínűleg még elterjedtebb változata — a kettős beszéd jelensége, melyet Miłosz találóan fogalmaz meg: „A tapasztalat megtanította a keleti intellektuelt, hogy gondosan mérlegelje minden lépését. Túl sok esetet látott már, amikor egyetlen óvatlan lépés, egyetlen meggondolatlan cikk elegendő volt ahhoz, hogy valaki a szakadékba zuhanjon. Ha majd összeomlik a Birodalom, a nyomában támadó káoszban meg kell találni a túlélés és cselekvés új módjait. Mindaddig, amíg ez be nem következik, rendíthetetlenül kell dolgozni a Birodalom győzelméért, titkon abban reménykedve, hogy a Nyugat 'ostobasága' talán mégsem olyan határtalan, mint feltételezzük.”

⁷Paul Johnson szerint a tudáson kívül elvárható az értelmiségitől az ítélőképesség magas foka és valamiféle, közelebről meg nem határozott erkölcsi jogosultság. Az általa megrajzolt értelmiségi-képekben érdekes módon ez az erkölcsi dimenzió magas fokon érvényesül, miközben egyáltalán nem evidens, hogy az értelmiséginek — a korai filozófusokhoz vagy épp a keresztény tanítókhoz hasonlóan — életükkel kell igazolniuk tanításukat. Például a szaktudósoktól vagy a modern akadémiai filozófusoktól ezt éppenséggel nem szokás elvárni. Johnson egyébként is meglehetősen szarkasztikusan viszonyul könyve szereplőihöz, ami nem kedvez annak, hogy a maximális tárgyilagosság látszatát keltse, noha a munka olvasását egyébként rendkívül szórakoztatóvá teszi.

⁸A népnyelv újabbán — rendkívül találóan — megmondó embereknek hívja őket. Hayek szerint valójában értelemközvetítőknél kellene neveznünk az értelmiségieket, hiszen nem originális gondolatokat fogalmaznak meg, csupán a nyilvánosság felé közvetítik, propagálják mások gondolatait.

⁹Csányi Vilmos humánetológiai szempontból vizsgálja a média egyre növekvő szerepét az értelemadás-

ban *Az emberi természet és a hatalom* című írásában, és erre a konklúzióra jut: „A döntő többségében egyszemélyes csoportokból álló társadalmakban a csoportok szövetsége, csatlakozásuk valamilyen ideológiához teljesen esetlegessé válik és lényegében a média függvénye. A hatalomban versengő csoportok jól felismerték ezt, és minden erőfeszítésük a médiakampányok megnyerésére koncentrálódik. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy kvázi homogén, könnyen befolyásolható tömeget parlamentáris demokráciákban a legkönnyebben kétfelé lehet osztani. Bármilyen harmadik erő eleve esélytelen. A hatalomban érdekelt szerveződések szövetségei sohasem elégedhetnek meg a hatalom felével, így a megosztásra irányuló törekvés egyértelmű: két erő között lehet választani és a két erő médiá hatalma mérkőzik meg a választásokban. Nem a diktatúrákra jellemző 99.9 százalékos választási eredmények születnek, hanem 49–51 százalékosak, mint nálunk, vagy az Egyesült Államokban, Ukrajnában és máshol. A megszerzett hatalmat azután mindegyik ideiglenes szövetség ugyanarra használja, az erőforrások és a döntési lehetőségek elosztására, amelynek elsődleges szempontjait a szövetség aktuális összetétele adja.” A hatalom igazságkonceptója így megkettőződött. „Tartalmaz egy felszíni kommunikációs struktúrát, lényegében ígéretes halmozát, és egy rejtett elosztási mechanizmust, amely a hatalmat megszerzők szövetségének érdekeit szolgálja.” In Tóth Szergej (szerk.): *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2006, 87.

¹⁰Nagy Endre szerint azonban van különbség a nyugati és a perifériás területek szinterei között. A magországok értelmiségije egyre inkább szakemberré válik. Ott az intellektuel nem más, mint tanult ember, aki a szellemi élet reprodukcióját teljesíti. Akkor vagyok jó intellektuel — mondja a nyugati ember —, ha jó tanár, jó orvos, jó mérnök vagyok. A periféria országaiban azonban, ahol hiányzik vagy csekély a polgárság, az értelmiségiek viszik véghez a modernizáció stratégiáját. Az értelmiségiek társadalmi csoportot alkotnak: nem pusztán szakemberek, de politikai funkciót is magukra vállalnak.

**MARIA JUGYINA:
ZONGORAMŰVÉSZ
ÉS SZENT ŐRÜLT**

„Én vagyok az egyetlen,
aki az Evangéliummal a kezében
dolgozik a zongoránál.”
(Maria Jugyina)

1944-ben egy késő éjszakai órán a szovjet rádió élőben közvetítette Mozart 23. zongoraversenyét; Maria Jugyina játszott.

Amint a műsor véget ért, a rádió vezetőségében csöngött a telefon, és a vonal végén Sztálin jelentkezett, érdeklődött, hogy megvan-e lemezen az imént hallott darab Jugyina előadásában. A rádiósokban meghűlt a vér, nem merték bevallani, hogy az előadást nem rögzítették, és azt válaszolták, hogy megvan. Sztálin kérte, hogy reggel küldjék el a dácsájára a lemezt. Maria Jugyina éppen hogy hazaért, még le sem hunyta a szemét, amikor dörömböltek a lakása ajtaján: a titkosszolgálat emberei voltak, akik közölték vele, hogy vissza kell mennie a stúdióba, mert a koncertet még aznap éjszaka lemezzre kell venni. A zenekar többi tagját ugyanilyen módon gyűjtötték össze, de amikor a karmester megtudta, hogy a felvétel magának Sztálinnak készül, remegni kezdett, és félelmében képtelen volt a darabot levezényelni. Egy másik karmestert kellett felverni álmából, de az is csődöt mondott, és végül csak a harmadik tudta megoldani a kényes feladatot. Reggelre a felvétel elkészült, egy példányban bakelit lemezzre nyomtatták, és vitték a népek atyjának. Pár nap múlva Jugyina kapott egy borítékot húszezer rubellel, ami abban az időben csillogászati összegnek számított. A zongoraművész nő levélben köszönte meg a kommunista diktátornak az ajándékot. Közölte vele, hogy az összeget tovább ajándékozta annak a pravoszláv templomnak, amelybe istentiszteletre jár, és megígérte, imádkozni fog Sztálin lelki üdvéért, hogy a Mindenható bocsássa meg neki az ország és a nép ellen elkövetett bűneit. Sztálin kézhez kapta a levelet, de nagylelkűen szemet hunyt kedvenc zongoraművésze vakmerősége fölött, Jugyinának a haja szála sem görbült meg.

Ezt a fantasztikus történetet Sosztakovics *Testamentum* című emlékirata révén kapta szárnyára a világhír. Állítólag Jugyina személyesen mesélte el a nagy zeneszerzőnek. A gond az vele, hogy vagy igaz, vagy nem. Sosztakovics emlékezései ugyanis nem saját tollából származnak, hanem Szolomon Volkov szerkesztésében láttak napvilágot, és a szakemberek bebizonyították, hogy Volkov átírta, kiszínezte a szövegeket. De akárhogy játszódt

is le Jugyina és Sztálin különös párbaja, a történet nagyon jellemző a zongoraművésznőre. Maradjunk abban, amit az olaszok mondanak ilyen esetekben: *Si non è vero è ben trovato*, azaz: Ha nem is igaz, de találó.

De ki is volt Maria Jugyina? Sokak szerint a valaha élt egyik legnagyobb zongoraművésznő, Magyarországon mégis szinte teljesen ismeretlen.¹

1899-ben született Oroszországban, Nyevel nevű kisvárosban, zsidó értelmiségi családban. Zenei tehetsége hamar megnyilvánult, tizenhárom éves korában vették fel a szentpétervári zenei konzervatórium zongora szakára, amit 1921-ben aranyéremmel végzett el. Évfolyamtársai között volt Vlagyimir Szofronyickij, a nálunk szintén alig ismert zseniális zongoraművész, és Dmitrij Sosztakovics zeneszerző. 1923-ban ugyanitt zongoraprofesszorrá nevezték ki.

Jugyina érdeklődése azonban nem korlátozódott a zenére, zeneakadémiai tanulmányaival párhuzamosan a Petrográdi Egyetemen klasszika-filológiai és középkori tanulmányokat is folytatott.² Szenvedélyesen érdekelték a nyelvek, fordított Szent Ágostontól és Rilketől, foglalkozott a modern építészet elméletével. Kivételes érzéke volt a filozófiához is. Ezt nem kisebb ember, mint Mihail Bahtyin, a 20. század egyik nagy gondolkodója mondta róla, akivel még Nyevelben kötött életre szóló barátságot: „...a világon nem olyan sok filozófus van. Filozofálgató nagyon sok, de filozófus kevés. Nos, ő éppen azok közé tartozott, akikből lehetnek volna filozófusok.”³

Jugyina egészen fiatalon rendkívüli szellemi érettségről tett tanúbizonyságot. Tizenhét éves korában a következő sorokat jegyezte be naplójába: „Csupán egyetlen utat ismerek, amely az Istenhez vezet: a művészetten keresztül. Nem állítom, hogy az utam univerzális, tudom, hogy vannak más utak is, de érzem, hogy nekem csak ez elérhető. Nekem minden isteni, minden lelki a művészet révén jelent meg, egy ágának, a zenének a révén. Ez a hivatásom! Hiszek benne, [hiszem], hogy ebben van az erőm. Örökké és változatlanul a lelki szemlélődések útján kell mennem, összeszedni magam a megvilágosodáshoz, amely egyszer megérkezik. Ebben van az életem értelme itt, láncszem vagyok a művészetek láncában.”⁴

Tizenkilenc évesen, 1919-ben Petrográdon érkezett el a megvilágosodáshoz: kikeresztelkedett a zsidóságból, és felvette a pravoszláv hitet. Ez volt élete legfontosabb eseménye. Ettől kezdve minden gondolatát és tettét, egész művészetét Krisztus szolgálatának szentelte. A harcos istentagadók, a bolsevik terror, az egyházüldözés idején, amikor hitük miatt tíz- és százazreket végeztek ki, küldtek lágerebbe és száműzetésbe, amikor templomok ez-

reit robbantották fel, Jugyina halálmegvető bátorsággal és magától értetődő nyíltsággal vallotta meg keresztény hitét, hogy templomi kórusban énekel és teológiát tanul. Élete végéig jellemző volt rá, hogy nem volt hajlandó rejtőzködni. Amikor 1965-ben Andrej Szinyavszkijt letartóztatták egy Nyugatra csempészett műve megjelenéséért, Jugyina, bár baráti viszonyt ápolt az íróval, értetlenségének adott hangot: hogy tehetett ilyet, hogy csempészhette Nyugatra a kéziratot? Mindent nyíltan kell csinálni!

Az 1930-as évek Szovjetuniójában azonban még egy olyan csodált és óriási tehetség, mint Jugyina sem vállalhatta büntetlenül vallásos meggyőződését: 1930-ban gúnyos hírlapi támadás⁵ után elbocsátották a konzervatóriumból. Tbilisziiben húzta meg magát, 1932–1934 között itt volt professzor. Pár év múlva sikerült visszatérnie Moszkvába, 1936–1951-ben a Zenei Konzervatóriumban, majd 1944–1960 között a moszkvai Gnyeszin Intézetben kapott professzori állást. Művészi alkotóereje teljében volt, amikor 1960-ban, az életkorára való hivatkozás ürügyével nyugdíjazták.

Bár többször évekig megtiltották neki a fellépést, sok hangversenyt adott. Nyakában állandóan keresztet hordott, és mielőtt leütötte az első hangot, keresztet vetett. Élete vége felé szokásává vált, hogy koncertjei előtt verset mondott, előadást tartott a darabról, a zeneszerzőkről. A hatóságok ezt nagyon rossz szemmel nézték, sok hangversenyét betiltották, de Jugyina nem törődött a tiltással. Amikor a *Doktor Zsiago* nyugat-európai megjelentetése miatt Paszternak boszorkányüldözésnek volt kitéve, Jugyina Paszternak verseiből olvasott fel, mielőtt elkezdte műsorát. Óriási szerepe volt a kortárs komolyzene szovjetunióbeli népszerűsítésében. Rendszeresen szerepeltek a műsorán Alban Berg, Hindemith, Bartók, Krének, Anton Webern, Olivier Messiaen, Stravinsky, Prokofjev és Sosztakovics művei. Ez is óriási bátorságról tanúskodó fegyvertény volt, mert a hivatalos szovjet vélemény a modern zenét formalistának bélyegezte, az említett zeneszerzők gyakorlatilag be voltak tiltva. Természetesen, Jugyina elnyerte büntetését, világhíre ellenére egész életében mindössze kétszer utazhatott külföldre.

1948-ban megszületett a hírhedt zenei határozat, és Zsdanov, a kommunista ideológia pápája formalizmussal, burzsoá dekadenciával vádolta Prokofjev, Sosztakovics és Sebalin muzsikáját, ami összeegyeztethetetlen a kommunista ideológiával. A Zeneszerzők Székházában lezajlott, nyilvános kivégzéssel felérő ülés után Sosztakovics falféheren, összetörve, teljesen magára hagyva lépett ki az utcára. Mindenki félt, mindenki elfordult tőle, csak egy ember várt rá: Jugyina. Hatalmas csokor rózsával a kezében Sosztakovics lába elé térdelt és azt mondta neki: „Ön nagy zeneszerző. Ön nagy muzsikus. Ön nagy ember.”⁶

A régebbi klasszikusok közül leginkább Mozart, Schubert, Beethoven, az oroszok közül Muszorgszkij zenéje állt hozzá legközelebb. Mindenki fölé helyezte azonban Johann Sebastian Bachot. Meggyőződése volt, hogy Bach zenéjéhez az evangéliumok adnak kulcsot. A Jugyina hagyatékában fennmaradt Bach-kották szelét az evangéliumokból kiírt textusok tarkítják. Bach műveinek előadását istentiszteleten való szolgálatnak tekintette. Két külföldi utazása közül az egyikre 1950-ben került sor, kiengedték a Bach halálának kétszázadik évfordulójára rendezett ünnepekre. Amikor megérkezett Lipcsébe, levette a cipőjét, és mint a középkori zarándokok, mezítláb tette meg a vasúti pályaudvartól a Tamás-templomig, a Bach sírjáig vezető utat. Szó szerint követte a bibliai szöveget: „Oldd le lábadról sarudat, mert a hely, amelyen állsz, szent!”

Jugyina személyiségének egyik legfontosabb vonására nagy barátja, Mihail Bahtyin hívta fel a figyelmet: „A zenei dolog, a zenei elismerés, a zenei hírnév egyáltalán, egyáltalán nem elégítették ki. (...) valami lényegessé, naggyá, fontossá akart lenni, valamilyen szolgálatról álmodott, valami magasabbról, mint a művészetnek szolgálni.”⁷

A II. világháború alatt, bár a németek már Moszkva határában jártak, nem volt hajlandó elhagyni a várost: „Boldog vagyok, hogy nem utaztam el, és Moszkvával az összes nehéz napot és éjszakát átéltem. (...) De hogy ide a németek nem jönnék be, mindig erősen hittem.”⁸ Osztozni akart mások szenvedésében. 1941–1942 telét szandálban, katonaköpenyben vészelte át, ápolónői tanfolyamra iratkozott be, és a frontra készült. Kórházban segédkezett, de belátta, hogy ő a muzsikájával tud legtöbbet tenni a győzelemért: éjszakánként egyenes adásban koncerteket adott a rádióban. Az egyik ilyen éjjeli koncertjére figyelt fel Sztálin. A büntület, a lelkiismeret azonban nem hagyta nyugodni Jugyinát. Az nem lehet, hogy míg mások a fronton ontják vérüket, ő az idővel biztonságossá vált Moszkvában zongorázzgasson. Oda vágyott, ahol nagyobb a baj, ahol nagyobb szükség van rá. 1943 februárjában külön engedéllyel a németek által blokád alá vont, éhező Leningrádba utazott. Ugyanezen év júniusától négy hónapon át tartózkodott az északi fővárosban: hangversenyeket adott, a rádióban lépett fel. Ez nem volt veszélytelen vállalkozás, hiszen a városban éhínség tombolt, csapvíz, fűtés nem volt, mindennaposak voltak a légi és tűzérési támadások. Az áldozatok száma önmagáért beszél: a kilencszáz napos blokád során csak az éhínségtől több mint hatszázezren haltak meg.

Mindig ott akart lenni, ahol segítségre volt szükség. A pravoszláviához is főként a könyörületeség, a szánalom és az áldozatkész jóság vonzotta. Mint mondotta: „Drága barátaim! Egymás segítése nem jó cselekedet, hanem norma. Nemcsak a hívó em-

beré — mondanám, hogy bármilyen hívőé —, hanem egyszerűen ez a normális.”⁹

Világéletében szegény, sőt koldusszegény volt, olykor éhezett, úgy élt, mint a hajléktalanok. Ha egy kis pénzhez jutott, nyomban szétoztotta a rászorulóknak között, de a jó cselekedeteiről sohasem beszélt. Sosztakovicstól maradt ránk az alábbi történet: „Egy alkalommal eljött hozzám, és elmondta, hogy egy nyomorúságos szobácskában lakik, ahol sem dolgozni, sem pihenni nem tud. Aláírtam hát egy beadványt. Elmentem különféle hivatalokhoz, egy csomó embert kértem, hogy segítsen, egy csomó ember idejét elraboltam. Nagy nehezen kaptunk egy lakást Jugyina számára. (...) Kis idő múlva újra eljött, és segítségemet kérte, hogy kaphasson egy lakást. »Hogyan? De hiszen szereztünk neked lakást. Miért kell még egy?« »A lakást odaadtam egy szegény öregasszonynak.«¹⁰ — válaszolta Jugyina.

Külső megjelenésével is élesen elütött környezetétől, fiatal korától kezdve mindig a szerzetesek csuhájára emlékeztető, hosszú fekete ruhát hordott. Élete vége felé vászon tornacipőben járt, hangversenyein is ebben jelent meg. Nem törődött a mindennapi élet apró-cseprő dolgaival, nem volt hajlandó a társadalmi és társasági elvárásokhoz alkalmazkodni. Ezt sokan rossz néven vették, és értelmetlen különködésnek tekintették, ami időnként valóban furcsa helyzeteket szült. 1962-ben, amikor Stravinsky a Szovjetunióba látogatott, az arisztokratikus modorú zeneszerzőt szinte sokkolta, hogy Jugyina félretaposott tornacipőben jelent meg előtte, és nő léte kezdet csókolt neki. Természetesen, Stravinsky azzal is tisztában volt, hogy ez a külön nő mekkora kockázatot vállalt, amikor az ő, gyakorlatilag betiltott darabjait játszotta, és rövid úton napirendre tért a tornacipő fölött.

A Szovjetunió több halhatatlan zongoraművész adott a világnak, elég, ha csak Vlagyimir Szofronyicikij, Szvjatoszlav Richtert és Emil Gilelszt említem. Mindegyikük világnagyság volt, de egyikük sem volt olyan hatalmas, lenyűgöző, annyi legendával övezett egyéniség, mint Maria Jugyina. Ő sokkal több volt, mint egy zongoraművésznő. Személyiségével legalább akkora hatással volt környezetére, mint művészetével. Az embertelen, veszélyes szovjet viszonyok közepette kéréseket igázmondása, egyenessége lenyűgözött mindenkit, aki kapcsolatba került vele. Mint Bahtyin fogalmazott, Jugyina olyan ember volt, aki az igazáért kész lett volna máglyára menni is.¹¹

Ahogy múltak az évek, érdeklődése egyre inkább a vallás felé fordult: „Magam az életet maradéktól más világba helyeztem át, a teológiába. Az élet felszínén azonban muzsikussá maradtam, a lét örök forrásaival való táplálkozás pedig végtelenül sokat ad nekem a zene megértésében is. Nincs igazán művészet vallásos gyökerek nélkül.”¹²

1969 nyarán fényes nappal elgázolta egy autó: „Amikor magamhoz tértem, tetőt láttam magam fölött, helyesebben, éppen hogy az autó alját. Hogyan másszak ki innen? — gondolkodtam aggódva, és nyomban elnehezült a szívem. Imádkozzál! És bánatosan, könnyörögve azt mondtam: Uram, még nem állok készen a halálra, segíts, hogy egy kicsit még életben maradhassak! — és az autót arrébb mozdították... Megláttam az isteni fényt...”¹³

Felépült, de jobb keze ujjai megsérültek. Sógora megkérdezte tőle, hogy miként fog játszani rosszul összeforrott ujjával. Maria Venjaminovna ironikusan visszakérdezett: „Tényleg azt gondolja, hogy kézzel játszanak? Ezzel játszanak, ni — és a homlokára bökött.”¹⁴ Bár briliáns technikája volt, a technikát másodlagosnak tekintette, törött ujjal zongorázni azonban még neki sem sikerült: művészi pályafutása véget ért. Elhatározta, hogy megvalósítja régóta dédelgetett álmát — kolostorba vonul. Erre azonban már nem futotta az idejéből, 1970 novemberében örökre lehunyta szemét.

Halála után pár nappal szállítómunkások jelentek meg a lakásában, és elvitték a zongorát. Kiderült, hogy a világ egyik legnagyobb zongoraművészeinek nem volt saját zongorája, bérelte.

BABUS ANTAL

¹Jugyinaról pár sor olvasható Bruno Monsaingeon (szerk.): *Richter. Írások, beszélgetések* (Ford. Rác Judit. Holnap Kiadó, Budapest, 2003) című kötetében.

²Анатолий Кузнецов: «Я единственная, кто работает с Евангелием в руках» (Пианистка М. В. Юдина. Краткий очерк жизни.) http://www.sinergia-lib.ru/index.php?page=yudina_m_v

³Михаил Михайлович Бахтин: *Беседа с В. Д. Дувакиным*. Согласие, Москва, 2002, 268.

⁴Мария Вениаминовна Юдина: *Вы спасаетесь через музыку*. Литературное наследие. – Классика-XXI, Москва, 2005, 8.

⁵*Csuha a katedrán* című cikkben támadták.

⁶http://www.sinergia-lib.ru/index.php?page=yudina_m_v&view=print

⁷Михаил Михайлович Бахтин: i. m. 287.

⁸Яков Назаров: *Портрет легендарной пианистки. Мария Вениаминовна Юдина*. Dokumentumfilm. 2000. 18.55–19.08 perc.

⁹Яков Назаров: i. m. 16.00–16.10 perc.

¹⁰*Testamentum. Dmitrij Sosztakovics emlékei Szolomon Volkov szerkesztésében*. (Ford. Pándi Marianne.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 112.

¹¹Михаил Михайлович Бахтин: i. m. 292.

¹²Яков Назаров: *Музыкант от бога. Портрет легендарной пианистки. Мария Вениаминовна Юдина*. Dokumentumfilm. 2009. 39.14–39.35 perc.

¹³<http://krotov.info/history/20/1960/yudina.htm>

¹⁴http://vco.com.ua/index.php?id=1869&option=com_content&view=article

A BÁRÁNY JEGYÉBEN Kalász Márton: *Gyermek-Bábel*

Annak idején, még a trianoni országcsönkítés előtt, nem volt ismeretlen irodalmunkban (egyáltalán a régi Magyarországon) a „kettős kötődés és identitás”, vagyis az, hogy egy író (vagy akárki) egyforma elkötelezettséggel vallja magát magyarnak és németnek vagy éppen magyarnak és szlováknak (tónak), magyarnak és ruszinnak. A románok és a szerbek esetében ez ritkábban fordult elő, ott a vallási (az ortodox) identitás eleve meghatározta a személyes és közösségi azonosulást. Az a népi közösség, amelyből Kalász Márton származott, azaz a tolnai németek (svábok) népcsoportja, sohasem érzett bizonytalanságot abban a tekintetben, hogy egy igazából szerencsés, mert kettős szellemi otthont adó identitás birtokában élhet szülőföldjén, vagyis egyszerre lehet minden lelki meghasonlás nélkül német és magyar(országi).

Ez a kettős identitás, amelyet a családi származás és a szülőföld (illetve ennek története) együttesen határozott meg, a második világháború előestéjén került válságba, midőn a hitleri Harmadik Birodalom politikája ki akarta szakítani a magyarországi németeket abból a hagyományos és természetes közösségből, amelyet különben lakóhelyük, történetük és ezek mellett rokoni, baráti és munkatársi kötelékeik is meghatároztak. Ez a gonosz stratégia, sajnos, nem volt eredménytelen, tudunk tolnai vagy baranyai németekről, akik SS-egyenruhában feszítettek (és végül szovjet koncentrációs táborokba kerültek!). Olyan közösségi tragédia volt ez, amelynek teljesebb feldolgozásával azóta is adósunk a történetírás és a politológia.

Ezt az adósságot korábban is a szépirodalom kívánta és tudta törleszteni, közelebbről néhány német származású magyar író, közülük is mindenekelőtt Kalász Márton. A német irodalmi kultúrának gazdag hagyományai vannak a hazai irodalmi kultúrában, ezt olyan írók munkássága mutatja, akik Pest-Budán, a Dunántúlon, a Felvidéken vagy Erdélyben ápolták a hazai német irodalom hagyományait; a történelmi Magyarországon különben közel kétmillió német élt, és ezzel a románok után a legnagyobb (igaz, földrajzi értelemben erősen széttagolt) nemzeti kisebbséget alkották. A magyarországi német irodalomnak sok százéves múltja van, itt csak néhány nevet idézek fel, Schedius Lajosra, Johann Ladislav Pyrker egri érsekre, Daniel Rothra, Friedrich Solzra és másokra gondolok.

Kalász Márton gazdag életművének is személyes köze van ehhez az irodalmi hagyományhoz, jöllehet ő eleve magyar nyelven bontakoztatta ki irodalmi tevékenységét. Gazdag és mindinkább ki-

teljesedő életművére tekintve utalhatok néhány szép költeményére (ezek nagyrészt a most az olvasó kezébe kerülő *Gyermek-Bábel* című kötetben található), illetve három évtizede közreadott *Téli bárány* című önéletrajzi regényére. Ez a személyes tapasztalatok felidézésében és lírai mozzanatokban gazdag regény két dunántúli német család és egy dél-baranyai vegyes lakosságú falu hányatott élet-történetét beszéli el. Nagyjából huszonöt esztendő családi és közösségi krónikáját rajzolja meg, a harmincas évek közepétől az ötvenes évek végéig. Pontosabban azokat a súlyos történelmi és közösségi tapasztalatokat mutatja be, amelyek többször is próbára tették a Kárpát-medencében élő kisebbségi népcsoportokat. Így a dél-dunántúli németeket is: korábban a nagynémet terjeszkedés kívánta őket felhasználni a maga önző céljai érdekében, később a válogatást és méltányosságot nem ismerő megtorlás tette tönkre vagy keserítette meg életüket.

Kalász Márton a krónikás hangján vet számot szülőfaluja német nyelvű közösségének drámai, sőt kegyetlen tapasztalataival. A regénytörténetnek a megbékélés, a kiengesztelődés szolgálatában katartikus mondanivalója van: Kalász arra utal, hogy az emberi áldozatnak mindig erkölcsi értéke van. Ezt mutatja a regény címének keresztény szimbolikája is, nevezetesen a „bárány” motívuma. Kalász Márton visszatekintő beszámolója közösségi regény, nincs kiemelkedő hőse, pusztán egy-két „rezonőrje”, aki mintegy értelmezi mindazt, ami a történelem csapdájába esett kis falusi közösséggel történt. Ennek a közösségnek nem a közélet, a politika, hanem a természet ősi rendje szabályozza az életét: az évszakok örök váltakozása, az időjárás, a táj mindennapi élete. A falusi krónikát is az idő természetes múlása tagolja, sohasem a politikai események: ebben a krónikában évszámot, amelyhez kötni lehetne az eseményeket, alig talál az olvasó. Ezt a természeti világban és rendben élő falusi közösséget bontják meg, majd sodorják veszélybe a külső világ: a szélesebb társadalom, a történelem eseményei. A regény mint közösségi krónika — ez szabja meg a *Téli bárány* prózapoétikáját. Általában életképekkel, szánerjelenetekkel találkozunk, ezeket fogja át a paraszti élet tablója, amelyet a „munkák és napok” hésziodoszi nyugalma hat át. Ezt az ősi és tiszta nyugalmat töri meg, pusztítja el a falu világába beavatkozó hatalom, a politikai fondorlat és erőszak, mint a természetes élet végzete.

Válójában az emlékezetnek és a számvetésnek ezt a regényvilágát idézik fel a *Gyermek-Bábel* írásai: novellisztikus visszatekintések, emberi portrévázlatok, személyes értelmű irodalomtörténeti esszék és persze költemények is. Ahogy a költő fo-

galmaz: a gyermekkorában közvetlenül német nyelven, de tágabb értelemben magyar tájban, néphagyományban szerzett kincsek alapvető élményanyaga „oldotta fel” a lehetséges idegenséget. Kalász Mártonnak eredetileg két „otthona” volt: egy nyelvi otthona, ez volt a német nyelv és irodalom, és egy tájbeli otthona, ez volt a dél-dunántúli táj — ez egészült ki később azzal, hogy a magyar nyelvben és irodalomban is otthonra talált. Valójában ennek a kettős, majd hármas otthonnak (szabadjon így írnom) az „érzelmi geográfiája” adja könyvének anyagát, határozza meg szellemiségét. A *Gyermek-Bábel*, az előbb már utaltam erre, igen tágas spektrumot mutat be, találkozunk családi és gyermekkori emlékekkel, írólódók, így Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Tamási Áron és Rónay György személyes jellegű portréival, Liszt Ferenc és Mozart művészetének felidézésével, a magyarországi németek balladakincsének jellemzésével és természetesen a gyermekkor meghatározó tapasztalatainak életre keltésével. Mindezt igen meggyőzően egészítik ki a költemények, amelyek mintegy tömör lírai foglalatát adják annak a tapasztalatnak, nem egyszer lelki drámának, de mindig békítő élménynek, amelyet Kalász Márton a választott nyelvtől és ennek irodalmától kapott. E versek közül most csak két négysorosot idézek ide, az *Epitáfium — szép magyar nyelv* két négysorosát: „Választott nyelvem: anyanyelvem / láncba törője; nyelvem — / amin ettől, látják, muszáj volt / már holtig énekelnem.” „Választott nyelvem: anyanyelvem, / most már holtig kitalnom — / mit fejfámon, látják, muszáj volt / megvallanom e nyelven.”

A kötet, legalábbis az én meggyőződése szerint, legfontosabb írása a *Kísértés abban a kertben élni* címet viseli. Ez tesz tömör és igen őszinte vallomást a nyelvváltás, a nemzetváltás lelki és kulturális küzdelmeiről, és arról, hogy ez a személyes választás milyen békítő eredményeket hozott. Nem volt könnyű az írói személyiségnek ez az átalakítása, a történelmi múltban ott kísértettek a dunántúli németeknek a második világháború végén átélt megpróbáltatásai, nem egyszer az a gyanakvás, amely a költő nyelvváltását és kettős identitásának, majd végül magyar nemzeti identitásának a kinyilvánítását kísérte. A magyar nyelv meghódítása, tudniillik az, hogy ez a nyelv ne pusztán „utcai”, hanem „költői” nyelv legyen, és alkalmas legyen a nemzeti identitásváltás következményeinek kinyilvánítására. „Amikor — olvasom az imént említett személyes vallomást — középiskolába kerültem, irodalomtanárom nem tudta megfejtani, valójában milyen nyelven beszélek is én magyarul. Végül belenyugodott, csak *hun*jaimtól, *vólf*jaimtól próbált felelés közben megszabadítani. Ebben a villódzó, utcai, mezei nyelvviskolásban kezdtem el verseimet írni. Így értettem imént a vakmerőséget, s nem csak úgy, hogy gátlástalanul beszéltem. Néha úgy tudtam

csak befejezni egy-egy együgyű klapanciámat, hogy apámtól kérdeztem meg, hogyan hangozhatnak magyarul a szó, ami sejtésem szerint még ebből, abból a soromból hiányzik.”

Az identitás kialakítása mindig a személyes életstratégia egyik legnagyobb küzdelme és próbatétele, nemcsak egy németből magyarrá lett költő, egy magyarnak született írástudó számára is. Ebben a benső, lelki küzdelemben, talán megállapíthatom, Kalász Márton keresztény hite is segítette, amely nemcsak vallási identitását határozta meg, hanem a körülötte élő emberi világgal kialakított kapcsolatait és vállalt kulturális azonosulását is. A „bárány” nem véletlenül lett költészetének és személyes vallomásainak emblemikus motívuma. Az „agnus Dei” eszméje életére és életművére is rányomta bélyegét, a „bárány” képzelet, amely ebben az esetben sokatmondó szimbólumot jelent, mintegy összefoglalja Kalász Márton gondolkodásának és keresztény hitének lényegét. *Bárány* című versét idézem végezetül: „gyerekkoromban a bárány / húsvét előtt a kerten túl / a rétet legelte; / ölelhetjük a nyakát — nem hasonlított / arra, akit fölfüggesz-
tenek / a keresztre (...) aki napkeltére aztán feltá-
madott / e bárány testébe vissza / vértelen sebbel
tért: / szökdelt a páston — senki se gondolt vele,
/ hogy ő lesz, / akit megölhetnek majd vétkeink-
ért.” (*Szent István Társulat*, Budapest, 2015)

POMOGÁTS BÉLA

ADALÉKOK A SAUL FIA ÉRTELMEZÉSEIHEZ

Saul fia, írjuk. Aztán olvassuk: ma meghalt Kertész Imre. Pedig azzal nézegettem délután Kőbányai János *Kertész-napló és Saul fia-naplóját* (Múlt és Jövő, 2016), hogy továbbássak abba, amit délelőtt a *Túl a feketén* című érzékeny munkájában mégsem ér el Georges Didi-Huberman (Jelenkor, 2016), abba a világtalan magyar-zsidó „fekete lyukba”, amelynek lakótelepi partvidékén a zsidó Kháron, Kertész Imre tengette életét. Ezen a határterületen néha elegendő fényt kap a kamerájával ott bókászó Nemes Jelles László és csapata is ahhoz, hogy dadogó szavakat szóljanak, sötétnek látszó képeket felmutassanak, nem lélegző emberi testekből hangtalan suttogásokat, neszeket fogjanak mikrofonvégre. Nem vagyok zsidó, csak annyira, mint „minden ember Adámtól és Évától”, vagyis érintett vagyok, rokon, mondhatni, testvér. Testvér vagyok a történetekben és az azokhoz való, azokhoz illő emlékezésben. Emlékezem, azokra, akikre emlékezni adatott: ölteket bennünket és öltünk mi is — a teremtés kezdeti óta éltek, élnek az őseim, a gyerekeim, ahogy a Tieid is. Véges emlékezet véges tárgyakkal bír csak el. Nem lehet a mindenkire, a mindenre emlékezni, és hogy akkor kik is az enyéme, az ugyanaz a

kérdés, mint amit egykoron Annak az embernek feltettek hitsorsosai, mármint hogy ki is az én felebarátom — túlmutat rajtunk. És most ráadásul már nem is a felebarát érdekel, hanem a testvér, Saul fia. Egy riportkötetben a film főszereplője, a Saul alakító Röhrig Géza ezt mondja: „Az antijudaista báziszövegek, kezdve János evangélista negatív topozsáitól (...) ezerszer több kárt okoztak, mint a *Mein Kampf*”. Az előbb említett szerző evangéliuma elején az Igéről ír: „Benne az élet volt, s az élet volt az emberek világossága. A világosság világít a sötétségben, de a sötétség nem fogta fel” (Jn 1,3–6). Szerinte tehát az Ige személyes, ahogy az ember meg az Isten is, és az Ige maga az Isten. Szerinte a világosság a világba jött és az nem fogta fel. Mekkora sötétség kell ahhoz, hogy a világosságot ne fogjuk fel? Mekkora felejtés kell ahhoz, hogy ne emlékezzünk? „Igen, az élet megjelent, láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, amely az Atyánál volt, és megjelent nekünk” (1Jn 1.2), vagyis János szerint ez a zsidóktól jövő világosság az élet — aki világosság. Amúgy ez minden film lényege azóta, hogy az elsőfilmes mindeneket teremtő Jóisten elkezdte első és egyetlen szűzrendezését. Látunk és tanúságot teszünk arról, amit láttunk, látunk és látni fogunk.

A *Saul fiát* többek között nevezték gettó-filmnek, holokauszt-filmnek, Auschwitz-thrillernek, lágergiccnek, erőszak-pornográfiának, pánik-képnek, de zseniális műnek, új filmnyelv megteremtésének is — cikkeznek róla németek, amerikaiak, nem németek és nem amerikaiak, zsidók, nem zsidók, náci és nem náci, közömbösök, anti- és filozsemiták. A cikkek, nagyvonalú összefoglalásban, többnyire kétféle módon dolgoznak: vagy értelmezendő kulturális eseménynek, tettek fogják fel a filmet, vagy elemzendő műalkotásnak. A vizuális művészetek vonatkozásában a képek kapcsán Erwin Panofsky óta beszélünk leírói, elemzői vagy értelmezői magatartásformákról, kritikai módokról.¹ Választott tekintélyünk szerint ugyanannak a műalkotásnak tehát van legalább (és most eltekintünk más, ugyanilyen legitím műalkotás elemzői módszerek ismertetésétől) háromféle módja, ahol és ahogyan értelmes kijelentéseket tehetünk róla, ugyanakkor a három lépés között sok szempontból átfedések vannak, ezek nemigen kiküszöbölhetők.

A (1) képleírás tanult képesség, összetett folyamat, „mesterséggé” fejleszthető gyakorlottság, ami soha nem öncél, hanem a kép majdani értelmezését szolgálja, és amihez szakismeret nem szükséges. Objektív korrekciója az, hogy tekintettel kell lennie a megformálás történetére, ami azért (is) szükséges, mert a leírás nem merőben szubjektív, hanem objektíválható, azaz mások számára is követhető (meggyőző erejű) kell, hogy legyen. A képleírás során elhagyandók az interpretatív és identifikációs gesztusok — jól értesültségeink fitogtatása helyett

korlátozódjunk a színek, formák, alakok, irányok, motívumok (az „első benyomások”) rögzítésére, és tartózkodjunk az ítélet- és véleményalkotástól. Ez az eljárás művi, de lényeges ahhoz, hogy mindenki számára világos legyen, hogy mi is van (és mi nincs) a képen. A *Saul fia* kapcsán ilyen típusú leíró ambíciójú szövegeknek számítanak azok is, amelyek nézői szavazatok tetszésindexei alapján próbálják meg „leírni” (a tetszést), pontosabban azt, hogy mennyire is tetszett az, amit láttunk. A film tetszésindexe az angol nyelvterületen szavazatokat gyűjtő Internet Movie Database (IMDb) alapján 7,9, míg magyar társa a Port.hu-nál ez az érték 5,4. (Például Mel Gibson *A passiója* előbbinél 7,1-t, míg az utóbbinál 8,3-t ért el.)

A jelenségek síkján mozgó képleírásról megkülönböztetendő a (2) képelemzés, amelynek elsődleges funkciója a jelentéstulajdonítás. A primer élettapasztalaton kívül más szellemi tartalmat nem kívánó leírással ellentétben írott és egyéb (képi, auditív) források ismeretét igényli, amelyek birtokában valamiféle jelentés tulajdonítható az adott képnek. Az elemzéshez már hozzátartozik az identifikáció, a kontextus megállapítása és a motívumtörténet felgöngyölítése is. A képelemzés egyik sajátos (Panofsky által itt nem tárgyalt) formája a filmelemzés, amelynek során egyrészt számos filmképet (mozgó filmkockák sora, időben kiterjedő kompozíció, melynek tartalma egyetlen mozgásegység), másrészt auditív elemeket is figyelembe kell vennünk.² A megfelelő filmelemzéshez a film valamiféle átirata (filmprotokoll) szükséges, amelyben rögzítjük a beállításokat, azok hosszát, a kameramozgásokat, a történések és a hangok (zajok-zörejek, beszéd, zene). Komplex tárgyánál fogva a filmelemzés összetett és specifikus fogalmiság használatát teszi szükségessé. A megfelelő protokoll elkészítéséhez ajánlatos tehát számba venni a beállításokat; jelölni azok hosszúságát; megadni a kamera pozícióját, mozgásait (perspektíva, fókuszlás, mozgás stb.); leírni a képek tartalmát; a cselekmény menetét; illetve külön figyelmet fordítani az auditív tartalmak elemzésének. A *Saul fia* esetében egyesek újító formanyelvi döntésnek minősítik a figyelemösszpontosító közeli képsíkok, vagy plánok (az ábrázolt tárgy és a kamera objektívje közötti távolság kicsi) nagy számát, illetve az ebből fakadó érzékelépszichológiai bizonytalanságok előtérbe kerülését. A képi életlenségek a hátterek jelentőségét általában megnövelik, a nem látható hangforrásból származó háttérzajok, hangok jelentőségét kiemelik. Ezzel együtt a tértapasztalat bizonytalanná válik és a képek önmaguk megkérdőjelezéseivé válnak. Erdély Mátvás, a film operatőre szerint például az e döntésből fakadó folyamatos életlenség „történetmesélési eszközként” funkcionál (például a német nyelvterületi recenziók közül Elmar Krekeler is ezt tekinti az

egyik nagy erénynek). E döntésre is utalva Verena Lueken kritikájában (film)pedagógiai értelemben rafinált esztétikai katasztrófának minősíti a filmet, ami a kép takarásából előburjánzó hanggal megállapodásokat sért, vagyis hogy a Claude Lanzmann³ életművéből és nyilatkozataiból következő, a tábor belső állapotait bemutató képekre vonatkozó aszketikus „hallgatóságos tilalmat” a *Saul fia* (a belső felvételek és különösen is az auditív gazdagságából következően) megszegi. Ezzel a kikerüléssel a film felülírja az amúgy már számtalanszor kimondott „hallgatóságos megállapodást”, és kameráival, eszközeivel belép oda, ahová levetett saruval sem lenne szabad. (Ezzel szemben a film egyik szakértőjeként dolgozó Vági Zoltán történetesen maga is említ egy ellenpéldát, Nelson Szürke zóna (2001) című filmjét, ami már jóval korábban bemelegített birkenau-i belső területekre. Jonathan Rosenbaum⁴ például a maga bölcsességével a film erőnyeit taglalva finom filmtörténeti utalásokat is tesz, melyekkel az ilyen típusú elemzői eszközök minőségi használatára szolgáltat jó példát.)

A (3) képértelmezés már jóval összetettebb folyamat, amely komplexebb igényeket is támaszt. Szükséges hozzá az értelmezendő kép szociokulturális kontextusának, a produkcióstruktúráknak, a megformálás-, típus- és motívumtörténetnek az ismerete, illetve amennyiben a hatáselemezés a célunk, a recepció feltárásához szükségesek nézettségi és tetszési adatok, vagy legalább egy kérdőív (e téren a médiapszichológiának is komoly szerepe lehet, amelyen belül külön ágat képez a képek hatásának kutatása). Minden értelmezői esetben a produktum- és a produkcióelemzés az alapvető, a hatáselemezés szükségképpen ezekre épülhet. Az értelmezéshez elengedhetetlen a kutatás, amellyel eleget tudunk tenni a fentebb említett követelményeknek (a kép történelmi kontextusának rekonstruálása / a jelentés kortörténeti megállapításához /, illetve a kép motívumtörténetének felgöngyölítése / előzmények, ábrázolás-típusok, stíluslemek, hagyományok, címzettek köre, későbbi jelentésváltozások stb. /). A film mint vizuális kommunikációs médium továbbá szóra bírható (hogy egy egy másik elemzési módszert röviden mégiscsak említsünk) a *létrehozás*-elemzés (vagyis az előzmények), a *termék*-elemzés (a produktum, a munka, a mű, a termék) és a *hatás*-elemzés (fogadtatás) szintjén is. A *Saul fia* esetében sokféle értelmezést olvashatunk éppen ennek a problematikának a mélyebb megvilágításához hozzásegítendő, ezek befogadástörténeti pozíciója és jelentősége egészen különböző lehet.

A film, a műalkotás utóélete és a filmmel kapcsolatos leíró, elemzői és értelmezői munkák később majd belekerülnek egy nagyobb egészbe, amelyben az egész világ minden (a *Saul fiával* együtt „keletkező”) filmje és azok kritikái is szerepelnek majd,

és amely hosszú távon és nemzetközi szinten is elhelyezi és a maga helyén értékeli a tárgyalásban érintett filmet. Jelen írásban csak arra lehet mód, hogy számot vessünk a hátralévő feladatokkal — azzal a bonyolult „szemantikai mezővel”, ami a *Saul fia* esetében megmozdulhat a fejünkben, a szívünkben: a fentebb említett Georges Didi-Huberman a „Saul maga a haldokló” kifejezésével és értelmezésével például szembemegy azzal, amit a film (töbök által amolyan haszidnak nevezett) főszereplője mond, amikor a „túlélést” igen helyesen elégtelennek nevezi. (Amúgy Röhrig Géza /outsider — mert nem eléggé filmszakmai/ megnyilatkozásai számolnak egy olyan síkkal is, amire egyelőre a pozitívista tudományos ambíciójú filmtudomány nem is lehet képes (hiszen más típusú megfelelési kényszereknek esküdött hűséget jó száz évvel ezelőtt) — nem feledkeznek meg a dolgok valódi tétjéről, és ezt a tétet nem szégyelli akár alkalmas, akár nem, előhozni, elővenni, az asztal tetejére tenni. És ezért ő, és azok, akik nevében megszólal, egészen boldognak nevezhetők.) A marxista alapokon idealista André Malraux szerint is nincs története az igazán boldog népeknek. Azok, akik boldogan élnek, táncolják, ünneplik, betegeskedik, temetik végig és elfogadják (szeretik?) az életüket, azoknak kisebb gondjuk is nagyobb, mint másokat igába hajtani, elnémitani, kizsákmányolni, szolgáskorba dönteni. Így aztán menetrendszerűen igen gyorsan le is gázolja őket valamelyik kedves szomszédjuk. Aki a történelemben túl akar élni, annak számolnia kell többek között a boldogtalansággal is. Ahol nincs túlélés, ott nincs történelem és boldogtalanság sem. Aki túlélni akar, az megkapja, mint üveggolyót, a történelmet, aki viszont vereséget szenved, akit letipornak, annak mindeközben olyan (gyakorlati, például temetési) feladatai lesznek, amelyekről most illetlenség lenne további szót ejteni. Ezért is a sors talanság a minta — áldja és őrizze Isten a magyar zsidó-zsidó magyar Kertész Imrét és mindazokat, akiktől — minden ellenkező híresztelés ellenére — sorsot, életet, halált, boldogságot tanulhatunk!

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

¹Különösen is az 1932-es a *Képzőművészeti alkotások leírásának és tartalomlemezésének problémája* című tanulmánya, in Erwin Panofsky: *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok.* (Szerk. Beke László.) ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Budapest, 2011, 214–238.

²Innentől a tipológia főként Marion G. Müllertől. Uő: *Grundlagen der visuellen Kommunikation. Theorieansätze und Analysemethoden.* UTB, Konstanz, 2003.

³A lanzmanni életműből különösen is tanulságos e tekintetben a *Shoah*. r. Claude Lanzmann, színes, francia dokumentumfilm, 613', 1985.

⁴<http://www.chicagoreader.com/chicago/son-of-saul-review-laszlo-nemes-geza-rohrig/Content?oid=21020402>

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

EGY CSILLAGGAL KEVESEBB

Amikor Nicolaus Harnoncourt haláláról olvastam, eszembe jutott, hogy lemezeim között van a *Brandenburgi versenyeknek* egy felvétele, amelyen ő is szerepel, ekkor — 1924-ben — azonban még nem karmesterként, hanem viola da gambán játszik. A zenekart Jascha Horenstein vezényli, az egyik legkalandosabb életű zenész, aki a világ minden táján megfordult, s a legjobb Mahler- és Bruckner-interprettorok közé sorolják. Ezt az előadását mégis maradandónak ítélték, és 2004-ben CD-n is kiadták. A két szólista — Walter Schneiderhan a hegedűs — nyilván hozzájárult a sikerhez. Igaz, Harnoncourt-t nem elégítette ki a brácsázás, karmesterségre cserélte, de a *Brandenburgi versenyektől* nem szakadt el: 1930-ban vette lemeze a hat koncertet, s ezzel indult lemez-karrierje, melynek révén a 20. század egyik legismertebb és legbecsültebb előadóművésze lett, aki élen járt a barokk zene népszerűsítésében. Az előtte működő nagy nemzedék tagjai ritkán szólaltatták meg e kor klasszikusait, némelyik megmaradt tolmácsolásuk — még Toscaniniei is — a mai hallgató számára meglehetősen szokatlan, úgy értelmezik a műveket, ahogy az elefánt közlekedik a porcelánboltban. A hiteles hagyomány újratemetői Karl Richter és Nicolaus Harnoncourt voltak. A különbség az volt közöttük, hogy Harnoncourt a zeneirodalom egyre tágasabb területeire tekintett ki, s mindenütt maradandót, néhol egészen újszerűt alkotott, a zenekritikusok szerint az ő felvételei általában revelációt jelentettek. 1933-ban bécsi zenész kollégáival megszervezte a Concentus Musicus együttesét, ennek élén aratta élete legnagyobb sikereit, melyekben a felesége, a kiváló hegedűs Alice Harnoncourt az együttes koncertmestereként eredményesen támogatta. (Harnoncourt 1929-ben, Alice 1930-ban született.)

Először egy lemezborítón olvastam a karmester nevét: Händel *Saul* című oratóriumának karmestereként. Sok-sok évvel ezelőtt vásárolta apám Párizsban, hogy megörvendeztessen: tudta, hogy-ne tudta volna, hogy Händel zenéje a szívemhez nőtt. Természetesen a *Messiással* indult a szerelem, amely utóbb lemezzavadászáttá vált, és ebben a *Saul*-nak komoly szerepe lett. A mű felvételei, legalábbis az általam begyűjtöttek közül, messze Harnoncourt-é a legszebb és legdrámaibb. Igen, drámai. Ezek az Őszövetségéből merített történetek majdnem mindig drámaiak, a jó és a gonosz vívja harcát bennük, s ez a harc újra meg újra kitör, mint a vulkánból a láva. Nem lévén zenetudós, csak a fülemre hagyatkozhatom, talán mégsem té-

vedek nagyot, ha ezt a felvételt — aztán sok egyebet is — igazán maradandónak érzem. Szerettem volna megszerezni a karmester barokk zenéről szóló könyveinek egyikét (valamelyik öt kiadást ért meg), de nem sikerült, maradtak hát a lemezek, előbb azok, amelyeken Bach műveit vezényli.

Kettőt emelnék ki ezek közül, amelyek a zeneirodalom csúcsára vezetnek, a *János-* és a *Máté-passiót*. A *János-passió* abban a sorozatban jelent meg, amelyet halála 250. évfordulójára időzítették, s a kor kiválóságai tettek hitet a Tamás templom karnagyának páratlan nagysága mellett. Harnoncourt együttese, a Concentus Musicus és az Arnold Schönberg Kórus élén óriásit alkotott, pedig a passiónak sok-sok kiváló felvétele között kiemelkedőt alkotni nem könnyű. Harnoncourt-nak mégis sikerült. A rá annyira jellemző mozgalmas drámaisággal idézte föl a passió egyes állomásait, döbbenetes hatást keltve a hatalmas kórustételekkel, amelyekben Pilátustól Jézus megbüntetését követelik. Nem egyszerűen a csodás zene elvenedik meg, hanem a Krisztus haláláig tartó eseményeket úgy idézi elénk, ahogy János tette evangéliumában. Nem hangulatfestés, hanem a szenvedés maga bontakozik ki fülünk hallatára. Ez a kivételesnek nevezhető beleérzés és megjelenítő képesség mutatkozik meg azoknak a kantátáknak előadásában, amelyeket ugyanebben a sorozatban Harnoncourt szólaltat meg. Az igazán hozzáértők azt szokták írni, hogy Bach műveinek három legautentikusabb tolmácsolója Karl Richter, Nicolaus Harnoncourt és Tom Koopman. Számomra Karl Richter volt és marad a mérce, a hozzáértők azonban Harnoncourt-ra szavaznak. A tökéletesség és hitelesség ekkora magaslatain csak árnyalatnyi különbségek, s ki-ki ízlése és emlékei szerint választhat. Karl Richtert személyesen is hallottam, Harnoncourt-t csak lemezeiről ismerem...

A *Máté-passiót* felfedezője és első megszólaltatója, a zeneszerző Mendelssohn a nyugati világ passiójaként méltatta, Adolf Bernhard Marx pedig ezt a találó jellemzést írta róla: „Nagy mesterünk legnagyobb alkotása, és az emberiség művészetének legjelentősebb, legszentebb alkotása.” Megszólaltatása valóban mindig ünnepi pillanat, hallgatójának időnként az a benyomása, hogy Bach túlemlkedett a földi világon és bepillantott a mennyek országába. Csak hasonló lelkiürettel szabad és érdemes megszólaltatni, mert valóban a lét teljességének ígézetét kelti. Harnoncourt 2001-ben készített felvételéről ez az érzésvilág szólal meg, s keríti hatalmába a hallgatót. Valóban a zene ünnepét valószínűsíti meg, és kivételes élményt szerez hallgatójának. A Teldec kiadásában megjelent előadás szólistái s

remekelnek. Őket hallgatva a felejthetetlen magyar evangelistára, Réti Józsefre is emlékezhetünk, akit épp akkor szólított el a halál, amikor Európában kezdett a nagy oratórium-énekesek közé emelkedni. Ha számba vesszük a kultúra és a művészet legnagyobb remekait, a *Máté-passió* feltétlenül a legelső között szerepel az *Isteni színjátékkal* és Shakespeare drámáival. Főlöszleg méltatni: a szavak töreke-nyek. Hallgatni kell és megcsodálni!

1980-tól Harnoncourt Salzburgban a Mozarteum professzora lett, s egyre többször tekintett ki a barokk zene világából, s az egyik legkiválóbb előadója lett Mozart zenéjének, nemcsak spirituális, hanem világi alkotásait (például szimfóniáit, de operáit is) a legmagasabb szinten tolmácsolta, a nagy Mozart-karmesterek után is tudott újat mondani. Ebben annak is része lehetett, hogy teljesen tisztában volt a zene fejlődésével, tehát tökéletesen átlátta összefüggéseit, különösen a spiritualitás kifejezésében. A nagy Mozart-karmesterek (például Bruno Walter) után így lett a zeneszerző értelmezésének egyik kulcsfigurája. Számomra Mozart operáinak legzseniálisabb megszólaltatója Fritz Busch, aki 1934 és 1939 között a glyndebourne-i ünnepi játékok egyik szervezőjeként szenzációs felvételeket készített, például a *Don Giovanni*-ról és a *Figaro házasságáról*. Ezt az operát Harnoncourt is lemezre vette. Első hallásra azt gondoltam: „újszerű”, aztán egyre közelebb éreztem ízlésemhez, s beilleszkedett abba a képbe, amelyet erről az óriási zeneszerzőről alakítottam ki magamban, s amelyben egymás mellett szerepelnek derűs és tragikus árnyak. Hogy a szimfóniák előadásában is remekelt, azt a Heti Válasz egyik számában fejtegette Végh Alpár Sándor, szerintem azonban kivételes élményt szerzett és szerez a zeneköltő összes egyházzenei alkotásainak tolmácsolásával. Az a csodálatos, hogy ezek sorában a súlytalanabb miséknek bensőségességét is éreztetni képes, a *C-moll mise* megszólaltatása pedig zseniális, az általam ismertek közül a legszebb, mert a legmélyebb. (Emlékezetes Solti György megszólaltatásában is.) A híres *Koronázási mise*-nek sok autentikus tolmácsolása ismeretes. Az egyik Szent II. János Pál mondja a szentmisét, s az önmagát nem túl szerényen karmester-fejedelemnek minősítő Herbert von Karajan szólaltatja meg a *Koronázási misét*. Számomra Harnoncourt (és Wolfgang Gönnenwein) vezényletével többet mond, de ez megint csak egyéni véleményem. Külön méltatást érdemel a *Requiem*. Ez az alkotás is a zeneirodalom csúcására vezet, bár némelyik előadása inkább lapályon reked. Nem így Harnoncourt-é (és mellette ismét Wolfgang Gönnenweinét említettem), aki valóban teljességében idézi vissza a mű első részének minden bensőséges szépségét.

A *Dies irae* félelmetes látomása és a *Lacrymosa* fájdalmas gyásza talán egyetlen más karmester elő-

adásában sem ennyire magával ragadó, legalábbis kevesen szólaltatják meg ilyen végérvényesnek ható tökéletességgel, akár a régebbi nagy nemzedék, vagy a következő generáció jeleseinek előadásában hallgatjuk is. Végh Alpár Sándornak, a Heti Válasz írójának (*Hercegek és cigányok az égben* címmel jelent meg idézett nekrológja a lap 11. számában) szerencséje volt: személyesen találkozhatott vele, s titálalatként idézhette az osztrák kulturális miniszter búcsúztatójának gondolatát: „Rendkívüli művész és személyiség volt, aki évtizedeken keresztül oly mély nyomot hagyott Ausztria kulturális életében, mint senki más...” Azzal egészíthetjük ki e jellemzést, hogy a világ zenei életében is olyan mély nyomot hagyott, mint kevesen. Magyar méltatója elmondja, hogy Luzernben, ahol a sakkcsapatok világbajnokságáról tudósított, épp szállodai szobájában pihengetett, amikor a rádió három változatban ugyanazt a Mozart-szimfóniát adta. Az egyik karmester Solti György volt, aki szerényen „maestronak” szólította magát, a másik Herbert von Karajan, s következett a harmadik. Idézem az egyre figyelmesebb tudósítót: „Mozart zenéje kifényesedett, eltűnt belőle a rutin. A zenekar — talán ez a legjobb kifejezés rá — emelkedetten játszott. Mint ha ünnep lett volna. Nem tudni, miféle, csak azt, hogy ünnep. Talán megérkezett a tavasz. Kimentték egy süllyedő hajó legénységét. Világra jött valahol egy gyermek. Ilyesmi. Emlékszem az érzésre: azt gondoltam, a dirigens boldog. Azért az, mert ő tudja csak igazán, mekkora ajándék, hogy közöttünk élt egy darabig Wolfgang Amadeus Mozart, és kincseiből sok mindent ránk hagyott. Többek közt azt a szimfóniát, melyet ott, Luzernben, szállodai szobámban hallgattam.” A sok kincs közül talán a *Requiem* a legfényesebb. Ajándék hallgatni.

Nicolaus Harnoncourt újabb és újabb korszakokban lett teljesen otthonos, s egyre-másra hódította meg őket számunkra is. Mégis meglepetést keltett Verdi *Requiemjének* felvételével. Azt hittük, alkatától és felfogásától távolabb áll ez az olasz opera nagy korszakát idéző remekmű, amelynek hallgatása közben ugyancsak azt érezzük, ünnep jött el, amikor a holtakra, a számunkra kedvesekre emlékezünk. Nagy szerencse, hogy némi kapacitálásra Verdi magáénak érezte azt a tervet, hogy Manzoni, a népszerű író emlékére több zeneszerző-társával karöltve gyászmisét komponáljanak. Pedig emlékezhetett arra, hogy a Rossinit gyászoló hasonló vállalkozás nem volt túl sikeres. Szerencsére a vállalkozók úgy érezték, örökkévalóságig húzhatják az időt. Szerencsére, hiszen Verdi elunta a várakozást, és egyedül komponálta meg *Requiemjét*, amely életművének egyik csúcsa. Ez az egyik olyan mű, amelynek bármelyik felvételével találkoztam is, ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy birtokolhassam, így aztán sokféle előadását ismerhetem. Egy ide-

ig Toscaninié volt a mércém, aki félelmetes tempóban száguld végig a művön, s elképesztő drámai hatást ért el. Nem mindegy, milyenek a szólisták, kivált a szoprán. Ilyen szempontból Claudio Abbado egyik régebbi felvétele megragadó. Aztán kialakult egyensúlyosabb előadásmódja is, amelynek során a karmesterek kiemelték a lírai részeket is. Őriási a hangfelvétel technikai megvalósításának jelentősége is, hiszen a felvételek „szólnia kell” a szó igazi értelmében. Verdi nem véletlenül választotta ki nagy gonddal a szereplőket, s azon is hezitált, hol legyen a mű ősbemutatója. Végül 1874. május 22-én játszották először Milánóban, a San Marco székesegyházban, amelyet zsúfolásig megtöltött a világ minden részéből érkező hallgatóság. Teljes joggal írja egy életrajzírója, Carlo Gotti, hogy „pályafutása során még nem emelkedett a koncepció és a kidolgozás olyan magaslatára, mint (...) a *Messa da requiem* esetében”. A szerző is nagyon elégedett volt művével: „Úgy látom, megkomolyodtam, nem vagyok immár afféle bohóc, nem pojácáskodom a közönség előtt ordibálva: »Tessék, tessék, méltóztassék!«... s nem pufogatom-döngetem közben a nagydobot.” Általános vélemény szerint a legkiemelkedőbb tételek a *Requiem*, a *Kyrie*, a *Dies irae* és a *Libera me*, amelyek a teremtképzés remeklései. Ezt a teremtképzést lehet érzékelni Harnoncourt tolmácsolásában is, amely egyéb lemezeivel az utókornak is gyönyörűséget szerez és kivételes elmélyülésre ad alkalmat.

RÓNAY LÁSZLÓ

KÖNYVEKRŐL – RÖVIDEN

Három lelkeségi írás

Ahol a csend magasztal. Egy karthauzi szerzetes a hit útjáról II.

Bizonyára sokan látták *A nagy csend* című dokumentumfilmet, amely a karthauziaknak titokzatos, a külvilágtól teljesen elzárt életébe enged bepillantást. Ők a szerzetesélet legszigorúbb formáját választják: kolostorukban elzárkóznak a világtól, hogy életüket egészen az imádságnak szentelve próbáljanak egyre szorosabb egységre jutni Istennel.

Egyik legértékesebb kódexünket a „Karthauzi névtelen” írta. E könyvecske szerzője is névtelen marad, bár kilétét fölfedi számunkra a fordító, Görföl Tibor tanulmánya a két évvel korábban kiadott első kötetben. A műfaj nehezen meghatározható: naplójegyzetek, útmutatások, fiktív levelek? Aki azonban belefog a könyv olvasásába, az megfeledez a szerző személyéről, koráról, annyira leköti az aforizmaszerű mondatok időtlen igazsága. Először rövid fejezetek adnak a teljesebb életre segítő ötleteket. Napjainkban nagy keletje van a helyes életvezetésre útmutatást adó könyveknek. Itt is ilyen tanácsokkal találkozunk.

„Minden embernek egyetlen dolga van csupán: helyesen kell felhasználnunk a rendelkezésre álló időt és a képességeinket. Csakis így tölthetjük be a sorsunkat, és az életünknek pontosan ez az egyetlen célja.” Ki vonná kétségbe az ilyen mondatok igazságát? „Próbáljon fölébe emelkedni önmagának és a dolgoknak. Tanulja meg, hogyan lehet úrrá kóborló gondolatain.” „Az erőfeszítés tesz igazán emberivé minket, a nehézségek pedig felkészítenek a küzdelemre.” Hosszan sorolhatnánk az önnevelésre, állhatatosságra, örömteli bátorságra, rendezett életre buzdító mondatokat.

A könyv első harmada után már nem az önnevelés áll a középpontban, hanem arra kapunk tanácsot, hogyan lehet részesedni Isten életében, hiszen „csak akkor élünk, ha egységben vagyunk vele”. Bepillantást enged Isten misztériumába, az örök és végtelen létezésbe, aki szeretetével ölel körül bennünket. „Ismerni, szeretni és szolgálni Istent: ez az élet, és ez az üdvösség.” „Ha szeretjük Istent, és baráti kapcsolatot alakítunk ki vele, az életünk mérhetetlenül tágassá válik, és átalakul örök életé.” Aki küszködik a hitével, de nehézségei ellenére próbál imádkozni és rábízni magát Istenre, az megnyugvással olvashatja az ilyen mondatokat: „Ha nyugodt vagyok, azaz hátrahagyok mindent Istenért, legalábbis akarati szinten, és megmaradok a békében, akkor minden rendben van. Ez az állapot magához vonzza Istent. Kiáltva kiált Istenhez, olyan kiáltással, amelyre Isten öröktől fogva várakozott: öröktől hallani akarta, azért, hogy eljöhessen és énbennem lakozhasson.” Így „már a földön formát kezd ölteni a mennyei élet”.

A könyv kiemelkedik a szokásos lelkeségi művek sorából. Leginkább talán Kempis Tamás *Krisztus követése* juthat eszünkbe róla. Aki kézbe veszi, aligha tud majd szabadulni varázsa alól. (*Ursus Libris*, Budapest, 2015. A *Megszólal a csend* című első kötet 2013-ban jelent meg.)

Martin Laird OSA: Napsütötte hiány.

Csend, tudatosság, szemlélődés

Egészen más módszerrel, de ugyanezt az utat nyitja elénk Laird könyve: azt az utat, amelyen találkozzhatunk Istennel. Sokakban máig él az a hamis vélemény, hogy a szemlélődés, a kontempláció csak a szerzeteseknek, elsősorban a szemlélődő életformában élőknek fenntartott privilégium. Az utóbbi évtizedekben ez a szemlélet jelentősen változott. Elsősorban talán Thomas Merton, később Jálics Ferenc hatására Magyarországon is megnőtt az érdeklődés a személyes, benső ima, a szemlélődés iránt. Részben Merton nyomán egy másik trappista szerzetes, Thomas Keating hozott létre a hetvenes években egy olyan mozgalmat, amely a kontemplációt, a belső imát a keresztény élet szerves részének tartja. (Módszerét „centering

prayer”-nek, középpontba vezető imának nevezte el. Alapgondolata, hogy az imában nem egy rajtunk kívül álló Istent szólítunk meg, hanem önmagunk mélyei felé haladva juthatunk el a lelkünk legmélyén lakozó, mindenütt jelenvaló Istenhez. Az utóbbi években két könyve is megjelent magyarul az Ursus Libris kiadónál.)

Martin Laird ágostonrendi szerzetes ugyanának a látszólag áthághatatlan szakadéknak az áthidalására ad útmutatást, amire a sivatagi atyák kora óta minden kor misztikusai, lelkiségi írói törekedtek. Amint írja: „A teremtés és a megváltás kegyelme révén alapvető egység van Isten és ember között. Ennek mélységeiben a 'között' nem érzékelhető, mert az teljesen átjárható az Isteni Jelenlét számára. (...) Bár ez az alapvető egység (...) megingathatatlan, emberi állapotunkra jellemző, hogy erről sok évtizeden át fogalmunk sincs.” A folyamatos belső zaj és fecsegés következtében „Istentől is elidegenedettnek” érezzük magunkat. A szemlélődés útja segíthet megértenünk: „Isten, akit kerestünk, már ránk talált, örök idők óta ismer és fenntart minket a létben”.

Martin Laird nem a saját ötleteit adja elő — bár szavait egyedivé teszi az ilyen jellegű könyvekben szokatlan friss és szellemes stílusa. Útmutatásait a teljes keresztény hagyományból meríti, a korai századok misztikusaitól kezdve napjainkig, ugyanakkor megszólalnak azok a diákok is, akik hallgatói a Villanova Egyetemen, vagy sokfelé tartott lelkigyakorlatainak valamely résztvevője. Szavakba önti azokat a nehézségeket is, amelyekkel szinte mindenkinek meg kell küzdenie, aki mélyebb személyes imára törekszik. Segít például abban, hogyan állítsuk le a fejünkben pergő „filmeket”, szakítsuk meg a „belső fecsegés spirálját”, hogy eljuthassunk a „belső csend egyszerű nyugalomához, a mezítelen tudatossághoz”. A szemlélődés útjára hívja meg olvasóját Laird, együtt a lelkiélet legnagyobb mestereivel: hogy eljuthassunk legmélyebb magunkhoz, és felismerjük Szent Ágostonnal, hogy Isten „bensőbb a legbensőbb valónknál”.

A könyv olvasója úgy érezheti, hogy bármilyen sokszor vallott is kudarcot a személyes imádságra törekvésben, erőfeszítése mégsem hiábavaló. Eljuthat oda, ahová az az idős asszony, aki minden reggel beült a templomba, és „teljesen elmerült abban a Csendben, amelyben az Ige némán szólal meg, abban a mélységtelen mélységben, amelybe minden ima beletorkollik, és amelyből minden ima ered”. (*Sarutlan Kármelita Nővérek*, Magyarország, 2015)

Boldog Charles de Foucauld: Levelek és jegyzetek

Az előző kettővel szemben ez a könyv nem másoknak szóló útmutatás, hanem írójuk elmélkedéseiből, imádságaiból, leveleiből készült szöveg-

gyűjtemény. Egy olyan élet tanúságtétele, amely — amint a könyv bevezetője írja — „egyetlen szeretetkiáltás”. Charles de Foucauld a múlt század egyik legkülönösebb, kalandos életű szentje. 1858-ban született Strasbourgban. Katonatisztként Algériában szolgált, de három év után otthagyta a katonaságot, hogy fölfedező útra induljon a világtól elzárt Marokkóban. 1886-ban bekövetkezett megtérése radikális változást hozott az életében: egészen Istennek akarta szentelni életét, hogy „élete a lehető legjobban hasonlítson Jézus názáreti életéhez”. Trappista szerzetes lett, és kívánsága szerint egy szíriai trappista kolostorba került. A teljes szegénységre vágyott, pap és missziós remete akart lenni, a hívő muszlimok között. Ezért kilépett a szerzetből, majd 1901-ben kérte pappá szentelését, hogy „az annyira elhagyott muszlimokhoz elvihesse Jézust az Oltáriszentségben”. A Szaharában remeteséget hozott létre, megpróbált egyszerűen barátja és testvére lenni a sivatagi nomádoknak. Nem téríteni akart, hanem szeretni, szolgálatára lenni a rászorulóknak, hogy egész életével „kiáltsa az Evangéliumot”. 1916. december 1-én meggyilkolták. 2005-ben avatták boldoggá.

Életében tehát nem teljesült az álma — hogy szerzetesközösség jöjjön létre az általa elgondolt és megélt formában. Csak 15 évvel később telepedett le Algériában az első testvérközösség René Voillaume vezetésével, hogy szemlélődő életet éljen „a tömeg szívében”, kétkezi munkát végezve a szegények között. A női ágat 1939-ben alapította Magdeleine, Jézus kistestvére, Algériában, ahol együtt élnek keresztények és muszlimok, európaiak és arabok. A Jézus Kistestvérei Közösség kezdetben kizárólag a muszlim nomádok között élt, és csak 1946-ban nyílt meg az egész világ számára.

A szövegek egy része Szent Ágoston *Vallomásaira* emlékeztet: Charles de Foucauld Istennek ad számot gondolatairól, vágyairól, terveiről. Napjainkban, amikor az iszlám érzékelhető közelségbe került hozzánk, különös erővel szólítanak meg szavai. „A muszlim országokban nehéz prédikálni, de az elmúlt évszázadok misszionáriusai sokkal súlyosabb nehézségeket is leküzdöttek. Most rajtunk a sor, hogy az első apostolok, az első evangélisták követői legyünk. Sokat jelentenek a szavak, de a példa, a szeretet, az ima ezerszer többet ér. (...) Szeressük őket azzal a mindenható szeretettel, amely megszeretteti magát.”

Különösen elgondolkodtató száz évvel ezelőtt megfogalmazott kritikája: „Algériában már csak nagyon kevés misszionárius van, munkásságuk a semmivel egyenlő. Az európaiak úgyszólván semmit sem tesznek a muszlimok erkölcsi fejlődéséért. Teljesen tudatlanok minden velük kapcsolatos dologban, a velük való bármiféle bensőséges érintkezés nélkül mindig idegenként, sőt többnyire el-

lenségként tekintenek rájuk. (...) Ezekben a népekben az elmaradott testvért kellene látni, akit nekünk kell kiművelnünk, a jó testvér kötelességét gyakorolnunk velük szemben.”

Ő maga sem gondol hatalmas térítő hadjáratra. Egyetlen vágya, hogy a remeteségében őrzött Ol-táriszentség által és az aijtáján kopogtató szegények, betegek szolgálatán keresztül Jézus jelen legyen ebben a hatalmas és oly elhagyott térségben. A könyv semmitmondó címe mögött ennek az életnek „szereketkiáltása” érinti meg az olvasót. (*Jézus Kistestvérei Női Szerzetes Közösség*, Budapest, 2015. „Kézirat gyanánt”)

LUKÁCS LÁSZLÓ

THIERRY LOISEL: PÉCSI LÁTOGATÁS

„Az emberélet útjának felén,
Egy nagy, sötét erdőbe jutottam,
Mivel az igaz utat nem lelém.”
(Dante)

Havas tájban bandukol egy ember. Fölöslegessé vált térkép van nála, nem menti meg az eltév(ely)edéstől. Céltalanul bolyong, fel-felbukkanó ötletek vezérlik, a fejében akadozó dallam viszi a lépteit. Egy dolog bizonyos: a helyes út létezik, és ő nem azon jár. Térképét megsemmisíti, újat, érvényeset kell készíteni. Egymást kiegészítő, vagy éppen egymást megsemmisítő világok között barangol, mindennek van megfelelője egy másik világban. Az álom/képzelet/gondolatok birodalma és az ébrenlét valósága között nincs éles határvonal, rések vannak, amelyeken minduntalanul át-átcsúszik a történet. Sőt: az ébrenlét, az ittlét csak kerete, díszlete a gondolati-érzelmi mélységekben történeteknek.

Tél-tavas, szobor-ember, szerelem-vágy, megérkezés-eltávozás, képzet-valóság kétpólusú világában csak az időnek van három síkja: a megidézett, sóvárgott kísértőt nehéz végérvényesen elengedni a múltba; a jelen zúrzavaros, összekuszálódott világában kellene rendet, de legalább kapaszkodóként szolgáló célokat teremteni; a jövőbeni alteregótól útmutatást lehetne kérni.

Barangolások és találkozások fejlődésregénye tehát a *Pécsi látogatás*, az önkeresés, az én öndefiníciójának újratemtése bontakozik ki benne fokról fokra. Széttört jelenben széttört egzisztencia keresi önmagát, csak múltja van és jövője: mindkettő fogva tartja, élteti, de nem engedi magára eszmélni.

Thierry Loisel, a Magyarországon élő francia író kisregénye kamaradarab: négy szereplője konkrét (mint a cím is előrevetíti: pécsi), kevés és ismétlődő helyszíneken találkozik. Szereplői közül kettő valóságos, és mégis megfoghatatlanabb, elmosódóbb körvonallal lép színre, mint a foly-

ton megidézett múlt és a reményekkel előhívott jövő. A múlt múlttá válásához nem elég a minduntalan eleredő hőesés, amely békés, de nyomok és utak nélküli tájat, mérhetetlen, strukturálatlan jelen időt teremt. Ahhoz magának a jelenben tévelygőnek kell múltjától megszabadulni, arra felkészülni. Segítségére lehet — ebben reménykedik — későbbi, bölcs, az életet már ismerő alteregója: az öregemberrel való találkozásokból lassan bontakozik ki kettejük viszonya, beszélgetéseiknek meg nem fogalmazott célja, szerepe. Tanácsot kellene adnia, eligazítást, de példabeszédnek szánt történetét a hallgató nem érti meg, csak újbóli elmondáskor.

A fikció és a valóság keveredésében az előbbi veszi át az irányító, szervező szerepet — amint erre a könyv előszava is figyelmeztet. A fikció azonban gyakran jól ismert toposzokból, többnyire könnyen felfejthető (és minduntalan felfejtett) metaforákból építkezik, elég kevés értelmezői feladat marad az olvasóra. A paradicsomi harmónia, a tudás megismerése előtti ártatlanság képi megjelenítése, az időtlenség, a diszharmónia, az alkotói-magánéleti válság, a hitkeresés meglehetősen egyértelmű utalásokban, ikonokban jelenítődik meg, s többnyire expressis verbis értelmezés is társul hozzájuk. S noha a jelképek magyarázata leleplezésként s így írói játékként, a fikció öntörvényűségének alárendelő írói, megformálási módszerként is felfogható, mégsem erősíti, hanem jórészt inkább aláássa a szöveg erejét: nemcsak a befogadó értelmezési lehetőségeit szűkíti le (pontosabban megadja), hanem a jelrendszert s az általa teremtett világot sem engedi önmagában és önmagáért működni. A szöveg önreflexiójának ironikus hangvételét — „Minden meg is volna ezzel a tragédiához” (88.) — szétoldja a szenvedés pátosza, amely aztán nem is menti meg itt-ott klisék felbukkanásától.

A *Pécsi látogatás* szövege ott sűrűsödik igazán erőssé, ahol voltaképpen üzenetét summázza: a szerelem egyedisége és örökkévalósága az időnk változásában is állandó, értéke kettősségből fakad: nem csupán mindent felforgató (egyszerre mindent megkérdőjelező és igenlő) érzélem, hanem erkölcsi vállalás is. Az érzelmek tudattalan áradása akkor válik egyedülállóvá, ha a tudatos döntés is kiegészíti.

A regény főhőse a szenvedés felismerésétől és vállalásától jut el annak békés elengedéséig. A múlt el- és megbocsátása teszi lehetővé számára, hogy jelen valósága megélt valósággá váljon. Minden segítséggel kétszer kell találkoznia: először észleli, majd csak másodjára válik eléggé érettnak ahhoz, hogy meg is ertsse. Mindennek eljön az ideje. (Ford. Barona Anett; *Fekete Sas Könyvkiadó*, Budapest, 2015)

BENKŐ GITTA

A BIZONYOSSÁGOT KELL KERESNI Falus András akadémikussal beszélget Kaptány Katalin

2015-ben újabb kötetei jelentek meg a Kairosz Kiadó népszerű „Miért hiszek?” sorozatának. Az immár több mint száz kötetet megért beszélgetéssorozatban olyan jelentős keresztény gondolkodókat szólítottak meg már eddig is, mint például Jelenits István és Vértesaljai László atyák, Ritoók Zsigmond klasszika-filológus vagy Kocsi György és Fábry Kornél plébánosok. Hardi Titusz bencés szerzetes (104. kiadvány) előtt 2015-ben, a sorozat 103. kötetében Falus Andrással, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjával, a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karának Genetikai, Sejt- és Immunbiológiai Intézetének egyetemi tanárával beszélgetett Kaptány Katalin, modern biológiával foglalkozó tudományos újságíró, aki 1990-től az élettudományok rovat szerkesztője a Természet Világa című folyóiratnál.

Az interjú világosan elkülöníthető tematikák szerint épül fel. A beszélgetés indító témája a hit, majd Kaptány Katalin innen kalauzol kérdéseivel Falus András élettörténetéhez, hivatásának személyes fontosságához. A beszélgetés a harmadik nagy tematikai egységből, az oktatás, nevelés és kutatás témájából vezeti át az olvasót az EDUVITAL Nonprofit Egészségnevelési Társaság projektjének részletes tárgyalására. Az utolsó kérdéscsoportban Falus András (Hangai B. Artúr álnéven jelennek meg verseskötetei) költészetét járják körül a beszélgetők, különös tekintettel az Istenhez szóló, valóságos élményt feldolgozó költeményeire.

Az interjúkötet mottójaként is értelmezhető Falus András egyik indító gondolata: „Az ember mindent kap, és mindent ajándékba kap. Van valahol a Bibliában egy mondat, Pál mondja, hogy »ezért ne dicsekedj, és ne panaszkodj.«” (6.) Falus András szerint az ember élete során vezetve van, s valóban mindent Istentől kap, még a motivációt is. Mindennek szellemében jelen kötetben annak történetét osztja meg az olvasóval, hogyan szólította őt meg a Teremtő, milyen a személyes kapcsolata az Úrral. Zsidó származású keresztény szülők gyermekeként ugyan a keresztségben és a katolikus hitben még gyermekként részesült, de hívővé felnőttként vált, éppen akkor kapta meg a hit kegyelmi adományát, amikor a megpróbáltatás helyzetei azt a felismerést vonták volna maguk után, hogy egyedül van: „Nekem semmim sem volt, csak az üresség. Kiürültem. Egy edény voltam, amibe csak kívülről lehetett beönteni valamit. És megkaptam. Éreztem, hogy meg vagyok mentve. Aztán arra is rájöttem, hogy már nem vagyok egyedül, és sose voltam, csak addig nem fogtam fel.” (22.) Az interjú során Falus András gyermekkorá-

tól kezdve beszél életéről, s személyes szélsőséges érzelmi állapotain (19.), *imprinting-élményein* (31.) keresztül őszintén mondja el, hogyan kapta meg Istentől a bizonyosságot arról, hogy vele van.

Számára a kutatás és az oktatás mindig egyformán fontos volt (66.), tudósként is úgy gondolja, a nevelés a legfontosabb társadalmi cselekvés (78.): „Hiszem, hogy a tudománynak esztétikája van, tehát szépek a gondolatok, szépek a logikai levezetések, az ötletek, a diszkussziók. Ezt az örömet, élményt annyira jó megosztani valakivel.” (71–72.) Büszkén beszél érdeklődő tanítványairól, akiknek sorsa szenvedélyesen érdekli, valamint személyes meggyőződéséről, hogy a társadalom legfontosabb tagja a pedagógus.

Ehhez a gondolathoz kapcsolódik az EDUVITAL programja, amely egy mindenki számára hozzáférhető egészségnevelési tananyagot biztosít. Kopp Máriaival a projektet lelkipásztorok, pedagógusok, egészségügyben és szociális területen foglalkoztatottak számára tervezték meg. Ma már előadásokat, tanfolyamokat tartanak, rádióműsort vezetnek, cikkeket publikálnak az egészségnevelés területéről, azért, hogy a következő generáció „pozitívabb lelkületű és egészségesebb fizikumú” legyen. (88.)

A beszélgetés utolsó szakaszában Falus András kiemeli, hogy az irodalom mellett kiváltképp a zene az, ami tudósként és pedagógusként egyaránt fontos számára, mert „egyszerűen jobbá, boldogabbá tesz, és [általa] megérték valami szavakkal nehezen megfogalmazhatót”. (99.) Költészetét exhibitionizmusa kifejeződésének tartja, de Istenhez szóló verseiben valóban az a fajta őszinte mentalitás jelenik meg, amelyről maga is így vall: „komolyan, a legkomolyabban szeretném venni Istent, a hozzá fűződő személyes kapcsolatomat”. (109.) Az Úrhoz fűződő mélyen egyéni és bensőséges viszonyról árulkodnak bizonyos költeményei, amelyek a fájdalom, a megrendültség pillanataiban is az Úrhoz fohászknak: „Gondoltál rám is sírva a kereszten / Add látni a jelet, mert eszemet vesztem / Érzem a téboly csápjait már rajtam / Könyörgöm Istenem, ne eressz el engem.” (*Jelek*, 108.)

Falus András egész személyiségével és életével, nyíltságával tanúbizonyosságot tesz Istenbe vetett hitéről. Azt mutatja meg, hogy az Úrral járt út egy teljesebb, boldogabb és emberhez méltóbb élethez vezet. Hitelesen számol be arról, milyen szerepet kap életében a hit és a tudomány, minden szavát nyílt személyesség hatja át: „Azt kívánnám, hogy amíg tart az életem, itt, ebben a világban, mindig Istenre tudjak nézni, az ő szemével tudjam látni a családomat, barátaimat, embertársaimat.” (115.) (*Kairosz*, Budapest, 2015)

SZABÓ P. KATALIN

SOMMAIRE*Sur la protection du monde créé*

- GÁBOR BAKONYI: Du livre *Printemps silencieux* à l'écologie englobante
 JÁNOS ZLINSZKY: Protection de l'environnement et de la création
 MÁRIÓ NOBILIS: L'écologie et l'église
 ■ Entretien avec l'écologue András Takács-Sánta
 ■ Poèmes de Csaba Báthori, Anikó Juhász et Attila Tomaji
 EMESE DONAUER: Sur la pièce *Un homme de Dieu* de Gabriel Marcel
 THIERRY LOISEL: Gabriel et sa demande
 MÁRTON DEMETER: Intellectuels chrétiens – chrétiens intellectuels?

INHALT*Über die Bewahrung der Schöpfung*

- GÁBOR BAKONYI: Vom Buch *Der stumme Frühling* bis zur umfassenden Ökologie
 JÁNOS ZLINSZKY: Umweltschutz und Bewahrung der Schöpfung
 MÁRIÓ NOBILIS: Ökologie und Kirche
 ■ Gespräch mit dem Ökologen András Takács-Sánta
 ■ Gedichte von Csaba Báthori, Anikó Juhász und Attila Tomaji
 EMESE DONAUER: Über das Drama *Ein Mann Gottes* von Gabriel Marcel
 THIERRY LOISEL: Gabriels Bitte
 MÁRTON DEMETER: Christliche Intellektuellen – intellektuelle Christen?

CONTENTS*About the Care of Creation*

- GÁBOR BAKONYI: From the Book *Silent Spring* to a Comprehensive Ecology
 JÁNOS ZLINSZKY: Environmental Protection and the Care of Creation
 MÁRIÓ NOBILIS: Ecology and Church
 ■ Interview with Ecologist András Takács-Sánta
 ■ Poems by Csaba Báthori, Anikó Juhász and Attila Tomaji
 EMESE DONAUER: About the Drama of *A Man of God* by Gabriel Marcel
 THIERRY LOISEL: The Request of Gabriel
 MÁRTON DEMETER: Christian Intellectuals – Intellectual Christians?

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP

V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 5.640,- Ft, fél évre 2.820,- Ft, negyed évre 1.410,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál

(H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.000,- Ft/év vagy 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Lapunk megjelenését támogatja a Magyar Nemzeti Bank

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- THIERRY LOISEL
- Hónapról hónapra
 - Könyvekről – röviden
 - Pécsi látogatás
 - A bizonyosságot kell keresni. Falus András akadémikussal beszélget Kapitány Katalin

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Benkő Gitta, Lukács László,
Rónay László és Szabó P. Katalin

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A fény szimbolikája a keresztény kultúrában
- Az új média és a gyerekek
- Kocsis Imre, Sárkány Péter, Takács Gyula és Tomka Ferenc tanulmánya
- Czigány György, Gyukics Gábor, Halasi Zoltán, Lackfi János, Mohai V. Lajos és Vasadi Péter írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005